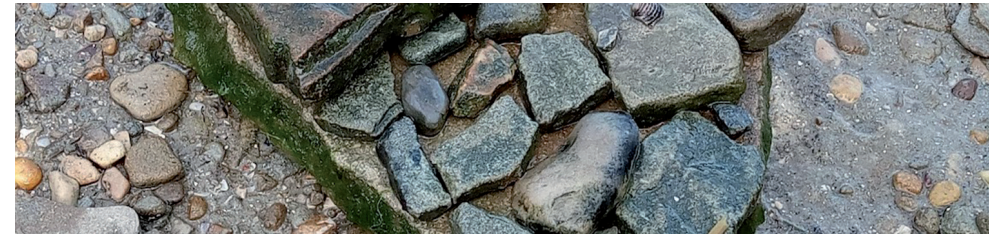
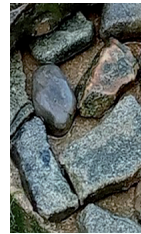
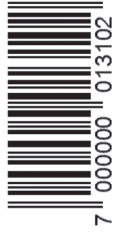
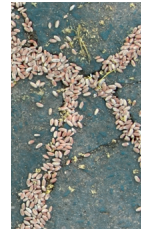

1490Ft

zarándoklat.....

mi természetes?.....

háború.....

„Boldogok vagytok, akik meghallgattatok az igét és hittetek neki, mert minden lélek, aki hívó lett, Isten igéjét foganja és szüli, s felfogja Isten tetteit. Bár test szerint csak egy anyja van Krisztusnak, mégis mindenki hitének a gyümölcse Krisztus.”

születés, szülés.....

14. századi gótikus feszület, Piran (A kép forrása: Ljubljanoi Nemzeti Galéria)

Az ezüst ikonborító ötvösjegyei

Spitzer Fruzsina felvételei

Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme”.
Az ezüstborító Matvej Fedorov Tyelogrejev mester műve (1848)

Az ikon borító nélkül

PANNONHALMI SZEMLÉ

2023 XXXI/4

Főszerkesztő: Gelencsér Gábor
Felelős kiadó: Hortobágyi T. Cirill

Szerkesztők:

Dejcsics Konrád, Fehérváry Jákó, Hardy Júlia,
Hirka Antal, Juhász-Laczik Albin, Komálovics Zoltán,
Mártonffy Marcell, Schmal Dániel, Tillmann József

Szerkesztőbizottság:

Baán Izsák, Bazsányi Sándor, Csordás Zoltán, Görföl Tibor,
Ószentsége Bartholomaiosz egyetemes pátriárka, Mélyi József,
Nádasdy Ádám, Schein Gábor, Tompa Andrea,
Tóta Péter Benedek, Tóth Sára, Várszegi Asztrik

TARTALOM

FERENCZ Győző: Ecloga karácsonyra	3
Ószentsége Bartholomaiosz egyetemes pátriárka (<i>Pátriárkai homília az isteni liturgián, Szent Lukács első vasárnapján</i>)	4

TANULMÁNYOK

VISKY ANDRÁS: „nem úgy adom”	7
KÓSZEGHY MIKLÓS: Nők Dávid körül	15
KAPITÁNY BALÁZS: Gyermekvállalási kedv és termékenység Magyarországon – európai kitekintéssel	32
KISDI BARBARA: A szülés rehumanizációja	46
BÁTKI ANNA: A változatos állandó (<i>A család fogalom és annak alakulása a technológiai fejlődés tükrében</i>)	54
BEREND ZSUZSA: Béranyaság vagy dajkaanyaság? (<i>Másoknak szülő nők az Egyesült Államokban</i>)	63
BIRTHE MÜHLHOFF: Az előadás (<i>A padsorok perspektívájából</i>)	72

TÖRÖK ENDRE 100

HAVASI ÁGNES: A szeretet fokozása (<i>Török Endre, 1923–2005</i>)	80
---	----

VERSEK

TATÁR SÁNDOR: Számvet	83
G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Röntgen	84
Gyertya	85

VASAS TAMÁS: majd a keresztelóm felfüggeszt	86
szörny-ómen.	86
papírhajó az iowa vizén	86
WILLIAM WORDSWORTH: Óda: A halhatatlanság sejtelve a korai gyermekkor emlékeiből	87

MŰVEKRŐL

RAINER-MICSINYEI Nóra: Anyaseb (<i>Mundruczó Kornél és Weber Kata két filmjéről</i>)	93
KRUZSLICZ TAMÁS: Irodalmi zarándoklat (<i>Raadóti Miklós Piranban</i>)	99
SCHNELLER János: Molnár Sándor művészeti és szellemi kapcsolatrendszeréről – egy kiállítás apropóján.	110
RUZSA GYÖRGY: Pannonhalmityel (<i>Matvej Fedorov Tyelogrejev Nyizsnij Novgorod-i ötvösmester Szűz Máriát ábrázoló, ismeretlen ikonja</i>)	115

FIGYELŐ

CSORDÁS ZOLTÁN: A pillanat birtoklása (<i>Reigl Judit festészetéről</i>) . . .	123
GÉCZI JÁNOS: Értékfestés (<i>Segédkérdések Tolnay Imre tihanyi kiállítása kapcsán</i>)	127
CSENGERY KRISTÓF: Könnyű komolyság, komoly könnyűség (<i>Passacalle de la Follie</i>)	130
NAC SINÁK GERGELY ANDRÁS: Könnyeden a kárhozatról (<i>A „barbifilm” kapcsán</i>)	132

A REGULA ÖSVÉNYÉN

BIRISZLÓ Lőrinc: „Megtérjen és éljen” (<i>Fejlődjön és megszülessen</i>). . .	135
---	-----

NAPLÓ

Kövesse nyomon a Facebookon is a Pannonhalmi Szemle egyes számainak alakulását.

Megjelenik negyedévenként · Kiadó: Pannonhalmi Főapátság · Felelős kiadó: Hortobágyi T. Cirill főapát · Honlap: www.phszemle.hu · Levélcím: 9090 Pannonhalma, Vár 1. · E-mail: kultur@osb.hu · Tel.: +36 96 570 211 · Előfizethető a szerkesztőség címén. Előfizetési díj egy évre 6900 Ft plusz postaköltség · Borító és tipográfiai terv: Schmal Károly és Schmal Róza · Szöveggondozás: Somorjai Gabi · Műszaki szerkesztő: Hartai Krisztina · Szerkesztőségi titkár: Tirner Daniela · Nyomdai munkálatok: Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Web: www.palatia.hu · Felelős vezető: Radek József · ISSN 1216–9188

FERENCZ GYÓZÓ

Ecloga karácsonyra

*Újraszületve az évszázak nagy rendje megépül.
Vergilius: IV. ecloga. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása*

Újból az eclogák ideje jött el, ahogy kétezer éve annyiszor.
De talán nem a kor változik, csak a helyszínek cserélődnek,
innen oda, máshová és vissza, útvonalaik krikszkrakszai
a térképen sűrű sötét folt, kibogozhatatlan csomó, pecsét.

Így aztán hol itt, hol ott, mindegy, hogy éppen hol,
mindig akad, aki elindul, hogy felkeresse egyik-másik ismerősét
vidéki elvonultságában vagy kétutcányira itt a közelben,
de kívül az események sodrán, ahogy kényesen és kényszeresen
hinni szeretnék, belső távolságot tartva, hogy kicseréljék
legújabb értesüléseiket, amelyek hajszálla megegyeznek mindazzal,
amit legutóbb és az elmúlt kétezer év során kicseréltek.

Ugyan kinek van még kedve az ilyen társalgásokhoz?
Miféle új ecloga születik ezekből a fáradt szertartásokból?
Aki hallott ezt-azt romba dőlt városokról és felégetett falvakról,
látott felvételeket épületroncsok alá szorult öregekről,
kiszáradt, megcsönkített csecsemőkről, már csak hitetlenkedve
maga elé beszél, torkát köszörüli, aztán hallgatásba burkolózik.
Ki tudja, mi történt meghitt társával, amióta nem találkoztak,
mit gondol és mit nem, van, ami jobb, ha tisztázatlan marad,
főleg, hogy már maguk sem hiszik, amit mondanak.

De hol van a hír a hírek közé rejtve? Hol van valami más,
nem a fényes régi hír másolatainak egyre halványabb másolata,
elmosódó emlékek emlékezete? Nézzük a villanásnyi képeket
a kapkodva rongyokba bugyolált életek valószínűtlen születéséről,
visszavonhatatlan pusztulásáról, miféle jelzést nem veszünk észre?

Nehéz az újjászületésről beszélni, amikor ameddig csak
a műhold ellát, azonosítatlan holtak hevernek szanaszét,
sárba visszabomló kihűlt tetemek, csupa elvetélt újjászületés.
Pedig élniük kellett volna még, élniük, hogy újjászülessenek,
de az életük, az mintha kimaradt volna a számításból.

Mire megszólalnak, szatírává ecetesednek szánkban a szavak.

Korán sötétedik, talán akad még egy-két hely félúton,
ami nyitva van ilyenkor is, ahová behúzódhatnak egy darabig,
aztán meglátom, visszaforduljak vagy induljak tovább.
Bármit hoz is, csontjaimban érzem, hajnalra feltámad a szél.

Őszentsége Bartholomaiosz egyetemes pátriárka

*Pátriárkai homília az isteni liturgián
(chorostasia), Szent Lukács első vasárnapján*

**Eminenciás Arszeniosz metropolita,
kedves testvérem Krisztusban,
Excellenciás Cirill főapát úr,
Szeretett gyermekeim az Úrban!**

Mélyen meghat, hogy az imában és a könyörgésben együtt lehetünk a Konstantinápolyi Anyaegyház jámbor és hűséges gyermekeivel, akik a mi magyarországi Exarchátusunkat alkotják. E csodálatos, Tours-i Szent Mártonnak szentelt bazilikában az ősz első napjaiban az Isteni Liturgiára gyűlünk össze.

Bár Szent Mártont az egész keresztény világban a legnagyobb tisztelet övezi, Önök itt, a szülőföldjén tisztelték meg őt ily nagy-szerű módon.

Hatalmas változások idején született, alig néhány évvel azután, hogy Szent Konstantin a Római Birodalom egyedüli császára lett, és engedélyezte a keresztény vallást, véget vetve ezzel elődei brutális üldözéseinek.

Egy római tribunus fiaként az ifjú Mártontól elvárták, és ő bele is egyezett, hogy katonának álljon. De már fiatalon meghallotta az Úr Jézus Krisztus hívását, és mindössze tízévesen katekumen lett. Szülei nem hagyták jóvá csatlakozását az új valláshoz, amely még mindig kisebbségi hit volt a birodalomban. De már katonaként is – és ezt itt, Pannonhalmán a híres szobor alapján is oly jól tudjátok – az Isten szentje gyakorolta az Úrba vetett friss hitét.

Az esemény a beszámolók alapján a francia Amiens városában történt, ahol Márton állomásozott. Jéghideg téli nap volt, és a város kapuja előtt meglátott egy koldust, aki reszketett a hidegtől. Márton kardot rántott, kettévágta köpenyét, és az egyik felét a szenvedőnek adta.

Később azon az éjszakán maga az Úr jelent meg Mártonnak álmában, és annak a köpenynek a felét viselte, amelyet Márton a koldusnak adott. Márton pedig hallotta, amint az Úr azt mondja az angyali seregeknek, akik az Ő isteni jelenlétében álltak: „Íme!

Márton katekumen betakart Engem köpenyével!” (Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*, 2. fejezet)

Rögtön ezután megkeresztelkedett, és elhatározta, hogy elhagyja a római hadsereget, s az Úr katonája lesz.

Szeretett gyermekeim! Nagyon fontos, hogy a hit és az odaadás ilyen példái legyenek előttünk a mai világban.

A Konstantinápolyi Anyaegyházból látjuk, hogy oroszországi szláv testvéreinket háborúra és kegyetlenségre kényszerítik ukrán testvéreik ellen. Ennek az igazságtalan háborúnak a befejezésére szólítottunk fel, s arra, hogy az orosz egyház vezetői hagyjanak fel az ellenségeskedés bátorításával. De mind a mai napig eredménytelenül.

Mégis volt néhány bátor pap, aki szembeszállt a vérontás és a brutalitás áradatával, amelyet püspökeik támogattak. És voltak bátor orosz lelkek is, akik megértették, amit Szent Márton megértett, amikor így szólt: „Én Krisztus katonája vagyok: nem szabad harcolnom!” (Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*, 4. fejezet)

Íme, szeretett gyermekeim az Úrban, az üzenet, amelyre a legnagyobb szükség van erőszakos korunkban. Nekünk, akik Krisztus nevét viseljük, és magunkat igazhitűnek nevezzük, nekünk, akik ortodoxok vagyunk, meg kell felelnünk a hivatásunknak, hogy béketeremtők legyünk, irgalmasságot hordozzunk, és azok legyünk, akik a saját életüket is feláldozták a szeretetért.

A mai evangéliumban hasonló átalakulást látunk Szent Péter és apostoli halásztársai életében. Egész éjszakai munkájuk, amely egyetlen halat sem hozott, minden olyan emberi tevékenység metaforája, amely figyelmen kívül hagyja Istent.

Ők halászok voltak, akik a Galileai-tengert – amelyet ma Genezáret-tónak hívnak – kutatták élelemért és megélhetésért. S amikor az Úr az Ő isteni tanítását követően arra szólította őket, hogy menjenek ki a mély vízre, szívük hajlandó volt elfogadni a kihívást.

Elképzelhetitek a nagy felfordulást és zűrzavart, amikor életük legnagyobb fogásával szembesültek! A görög szó: θάμβος – ‘döbbenet’. Hálóiuk szakadozni kezdtek, és csónakjaik már-már elmerültek, mert oly bőséges volt a fogás.

Ez a kép arra tanít bennünket, hogy Istent nem lehet korlátozni, sem mesterkedéseink hálójába fogni, sem azokba a kerektekbe foglalni, amelyekbe megpróbáljuk Őt beszorítani. A hálók mindig elszakadnak, s a hajók mindig elsüllyednek, mert emberi konstrukcióink nem képesek befogni a Felfoghatatlan Istent – Őt, aki valóban „nem fér el semmi helyen”!

A leendő apostolok reszkettek a félelemtől, Szent Péter pedig szégyenkezve kérte az Urat, hogy távozzon, mert a csodálatos fogás felfedte neki saját bűnösségét.

De mi volt a mi irgalmas Üdvözítőnk válasza?

„Ne félj, ezentúl emberhalász leszel!” (Lk 5,10)

Ahogy az Úr Szent Mártont a háború katonájából a Béke Fejedelmének katonájává változtatta, úgy változtatta át az egy-

szerű halászbereket emberhalászokká! Ezek a csodák nem sokban különböznek egymástól, és az átalakulások hatása mindkét esetben megváltoztatta a világot.

Szent Márton a francia Tours püspöke lett, s ma is világszerte tisztelik – a keleti és nyugati egyházban egyaránt. Történetét az évszázadok során újra és újra mesélik a képzőművészetben és az építészetben, sőt ez a szobor is itt, az Önök városában.

És ettől a Galileai-tenger partján töltött pillanattól kezdve Péter, Jakab és János tanúi voltak a színeváltozásnak a szent Tábor-hegyen, s hirdették Urunk Jézus Krisztus feltámadását a mediterrán világ minden táján. Hogy később a Magyarországon született, fiatal Márton is meghallja az evangéliumot, és felhagyjon az erőszakkal a békéért.

Most pedig, kedves keresztények, kövessük példájukat, és engedjük, hogy életünk legegyszerűbb részletei is olyan eszközök legyenek, amelyek által Isten a szeretet, az együttérzés, az irgalom és a megbocsátás teremtményévé alakít bennünket.

Törekedjünk a békére családjunkban, közösségünkben, egyházunkban, társadalmunkban, nemzetünkben és a világban! Ne féljünk kiállni a szegények, az elnyomottak, az áldozatok és a tehetetlenek mellett – függetlenül attól, hogy kik ők!

Mert Isten mindenk Istene, és Isten mindenben benne van.

Ő mindig megtalál bennünket – az utcai koldus arcában és életünk érdemtelen aratásain egyaránt.

Figyeljünk hát az Ő folyamatos jelenlétére, és akkor soha nem fogunk szégyenkezni!

A hatalmas apostolok és Tours-i Szent Márton imái által, a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme, az Atyaisten szeretete és a mindenható Szentlélek közössége legyen veletek és mindazokkal, akiket szerettek, most és mindörökkön örökké.

Ámen!

(Tours-i Szent Márton-bazilika – Pannonhalmi Főapátság, 2023. szeptember 24.)

(Ötvös Csaba fordítása)

VISKY ANDRÁS

„nem úgy adom”¹

*Amit az embernek nem lehet elmondani,
elmondható Istennek; és akkor talán
az emberek is megértik.
(Kertész Imre)²*

Tanúság

Amikor felkértek rá, hogy beszéljek a békéről, elsőre Jézus búcsúbeszédének, ennek a mélységesen mély és finom szövésszerű drámai monológoknak az ismert tagadó tagmondata ötlött fel bennem: „az én békémet adom nektek; nem úgy, ahogy a világ adja.”

Ha „nem úgy”, akkor mégis hogyan? Fölismerhetjük-e teljes biztonsággal? „Olyan volt az Úr, mint az ellenség: pusztította Izraelt” (JSir 2,5) – halljuk Jeremiás hangján: az Örökkévaló és a halandó között nincs ennél extrémebb félreértés.

Búcsúbeszédében a Megváltó nem fejt ki a béke hátrahagyásának és átadásának a módját, nagy ívű beszédében szakadék tátong. Az enigmatikus, a búcsúbeszédet uraló melankolikus tónus okán fokozott hangsúllyal bíró „nem úgy adom” talán mégsem tűnik annyira rejtélyesnek. Az egyetemes egyháztörténet legrövidebb prófétai leírását találjuk benne, aminek a későbbi beigazolásáról nincsenek kétségeim. Jézus bejelenti, hogy fölajánlott békéjét az önnön megigazultságukban nem kételkedők következetességével fogjuk visszautasítani. Mert „nem úgy adja”, ahogyan szeretnénk, elvárnánk, és mert hitvallásainkhoz nem igazodik tökéletesen. Az ő békéje, mondja Jézus, mindegyre fölül fogja bírálni bejáratott tanításainkat, és föltépi a fénylő síneket, amelyeken az üdvösség felé száguldunk, a méltán lemaradók sokaságának kegyesen integetve. A hit intézményrendszere, szól a jézusi prófécia, nem az önmagát kinyilatkoztató Örökkévaló és a katalizmákhoz hasonlóan kiáradó szentség cenzúrahivatala. Az „adom” jelen ideje visszahelyezi a békét a „történés”

- 1 Jn 14,27 (A bibliai idézeteket a Magyar Bibliatársulat újfordítása alapján adjuk meg. Az ettől eltérő változatokat külön jelezzük.)
- 2 *Gályanapló*, Budapest, Holnap, 1992, 155.

kivételes állapotába, a „ti veletek maradok minden napon” (Mt 28,20) nagyvonalú és szubverzív szeretetébe.

Sokáig azt hittem, hogy idővel hangzatosabb és reményteljesebb állítással hozakodhatok elő, de nem ez történt. Napjainkban, amikor a szomszédunkban dúló háborúnak erős keresztény belháború színezetét nehéz volna tagadni, a béke, a puszta szó gyakori felbukkanása a közbeszédben légüres teret hoz létre a lélekben. Fölmerül a kérdés, hogy amennyiben úgy érezzük, hogy a béke önnön jelentéseitől végtelenül kiürült és tragikusan meddő, vajon viszonyulhatunk-e mi is másképpen hozzá, mint a szeretet jelentésképző radikalizmusával? Szavak segítségével mindhiába kérnénk, hogy a jelentéshiány szakadékába, a „halál árnyékának völgyébe” zuhant békét kimentsük és újra hadrendbe állítsuk.

Hadrendbe állítani a békét: a szabadon áradó nyelv, íme, nem hazudik.

Megelőlegezve némiképpen mondandómat, az emberiből való kiszakadásra készülő Megváltó a „minden értelmet fölülhaladó békéjét”, vagy ahogy a búcsúbeszédben halljuk, az erőteljes elhatárolódást üzenő „én békémet” belehelyezi a „hagyás” és az „adás” jelen idejű hullámszámba. Nem csak „hagyja”, „adja” is; nem hagyja ránk, hanem a folyamatos „adásban” tartja, vagyis ebben a meghaladhatatlan jelen időben engedi történni és valódi értelemmel fölruházódni. Ez is egy olyan szöveghelye a Szentírásnak, amely ellenáll a kimondás mindennemű intézményesítésének, nagyvonalúan elodázza a jelentés megszületését, és Jézus megváltó tetteire irányítja a figyelmet. A feltámadt Krisztus a „Békesség nektek!” tradicionális formulával köszönti a tanítványait, a békességszerzést, az „én békességemet” a békességgel viselt megaláztatásai, erőszakos halála és magányos feltámadása, más szóval alászállása és felemeltetése kontextusába helyezi el, és a megváltó tett jelentéseivel teszi teljessé.

Amennyiben a feltámadás a Mindenható Isten műve, és nem a maradéktalanul emberré, sőt értünk „bűnné tett”³ istenfiúé, Jézus az „én békességem” lényeges különbségével a történelemben jelen lévő, a szenvedőket és halálba menő névtelenekeket számontartó Isten képét állítja helyre. Ez tűnik számomra a legaktuálisabb krisztusi önkinyilatkoztatásnak, nevezetesen az olykor nehezen fölismerhető, sőt időről időre magát a történelemből teljességgel visszavonó Isten személyes és hathatós velünk-létének a bemutatása. A Megváltóban nemcsak a Názáreti Jézus, hanem az Atya is feltámadt, visszatért közénk, hogy azután valamennyi eltűnését mintegy a hívó emberre és Krisztus egyházára terhelje rá.

Ebben, de bizonyára nem kizárólag ebben az értelemben a megváltás Krisztus egyházát a jóbi szituációba helyezi: a Meg-

3 „Mert azt, aki nem ismert bűnt, bűnné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk őbenne.” (2Kor 5,21)

váltó kifejezett kérésére benne tartja a történelemben – „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól” (Jn 17,14) –, ennek minden lehetséges és elgondolhatóan következményével együtt. Amint a Sátán fogadást köt Istennel Jób fejére, egyedül Jób nyerheti meg a fogadást Istennek, egyedül ő bírhatja szóra a hallgatásba burkolózott Világ Urát, egyedül tőle függ, hogy ne a „világ fejedelme” (Jn 14,30) vegye hatalmába és borítsa vérbe a világot. Nem élhetünk másként, mint azzal az egyszerre lesújtó és fölemelő tudattal, és az ebből fakadó lehetetlen következtetések sokaságával, hogy a szeretet istene a hívő embertől és Krisztus egyházától teszi függővé az ő világban való jelenléte fölismerhetőségét.

Theatrum theologicum⁴

A „nem úgy adom” értelmét különös fénybe vonja, hogy a jánosi szöveg hagyomány szerint Jézus nem a fennállótól és a korszellemtől, a történelem belátható helyszínétől vagy az éppen regnáló világcorszaktól határolódik el, hanem bizony magától a kozmosz békéjétől. A „kozmosz”, más szóval a teremtés mint rend, arány és szépség magát szilárdnak mutató világgépének a szóba hozása – „nem úgy adom nektek, ahogy a kozmosz” – eredendő idegenségünkkel és otthontalanságunkkal szembeállít, amit a megváltás tette nem old fel, hanem, ellenkezőleg, kijátszhatatlanná, vakító élességgel láthatóvá és evilági létezésünk idejére véglegessé tesz. Más szóval az övéi, Krisztus látható egyháza életének a formájává, „[j]ön ugyanis a világ fejedelme”, amiképpen mondja. Két, egymással szemben álló jelen idő – az „adom” és a „jön” – kinyilatkoztatásának válunk tanúivá az első tanítványok a beszéd elhangzása alatt megszeppent, értetlenkedő közösségében.

Hol találjuk magunkat mi a két jelen idő összeütközésében, valamint a saját jelenünk és ittlétünk, egészen pontosan a létezés iránti bizalom elfogadásának és befogadásának gyakorlatában? Talán leginkább a múltban, valamint egy, a jelek szerint fogyatkozó hittel emlegetett eljövendő parúziában. Ami azt a gyanút veti fel, mármint a fogyatkozó hit, hogy az, ami eleve nincs itt velünk, az bizonyosan el sem jön.

Eredendő kérdéseinkre, a „hogyan”-ra Szent Pál a színház nyelvén válaszol. Olyan művészeti formához nyúl, amelynek, miként egyébiránt a vallásinak, a legfőbb anyaga a jelen idő. Azaz a velünk akkor és ott megtörténő, a valóságunkba a teljesség igényével belépő, átváltoztató esemény.

„Úgy tűnik, hogy Isten minket, apostolokat, utolsóként léptet színre mint halálra szántakat: látványossággá lettünk a világ, az

4 A teológia inszcenálása. Lásd a *Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé* című könyvem (Budapest, L'Harmattan – KRE, 2020).

angyalok és az emberek szemében” (1Kor 4,9)⁵ – írja a korinthusi gyülekezetnek. Az apostol által poétikus eszközökkel fölvázolt alapszituáció nemcsak utal a gladiátorjátékokra, hanem pontosan leírja a korabeli színház (*theatron*, ezt a szót használja) rituális környezetét. A Krisztus követőinek kijelölt hely „a halálra szántaké”, vagy másként a „kudarca ítélték”. Ők azok, akik a bevonulási processzióban az utolsó helyet kapják, „utolsóként lépnek színre” tehát, ami nem egyszerűen a nagy népszerűségnek örvendő előadás gondosan összeállított programjára, hanem a halálra szántak társadalmi és jogi helyzetére tett utalás is egyszerűs mind. Az apostolok, ennél fogva, a jogszerűen halálra ítélt gladiátorokhoz hasonlítanak leginkább, azokhoz, akik fenevadakkal vagy egymással küzdenek meg. De akik, viszi tovább az analógiát Pál apostol, nem a pillanatnyi túlélés dicsőségére, hanem a feltámadás bizonyosságára játszanak. Tertullianus nemes egyszerűséggel „*pompa diaboli*”-nak, ördögi látványosságnak, Augustinus pedig pestisnek nevezte az igazságtetésnek ezt a véres urbánus liturgiáját. Az apostol sem állít egyebet róla, csak éppen a Krisztus halála és feltámadása után beállt kozmikus állapotnak tekinti, de a megváltás apostoli performansza helyszínének is egyszerűs mind, ahol az „égitetek, az angyalok és az emberek” a nézők. A kor egyetlen tömegmédiума, a „*pompa diaboli*” a szeretet performansza révén a megváltás kozmikus eseményévé válik, színre lépők és nézők közös érzékelésévé. Szent Pál értelmezése szerint a „ne vedd ki őket a világtól, hanem őrizd meg őket a gonosztól” krisztusi imája azt a feladatot méri ránk, hogy a korszellemmel mindenképpen szembe kell néznünk, körültekintően föl kell tárunk az együttműködésre tett javaslatait, és meg kell vívunk vele: csak ezzel a feltétellel találhatjuk meg a saját helyünket.

A maga korában nagyon is érthető és átélhető színházi metaforát Szent Pál a továbbiakban iróniába mártott humorral mélyíti el, hogy a keresztény szabadság feltételrendszerét állítsa össze a mindenkori uralmi kísértéssel szemben. A megváltás boldog performerei, írja, a balgák, az erőtlének, a megvetettek, az éhezők és szomjazók, a ruhátlanok és bántalmakat szenvedők, az otthontalanok és a tulajdon kezükkel fáradók közül kerülnek ki. Ők azok, akik nagyvonalúan kilépnek a kirekesztő és megbélyegző közbeszédből, és nyilvánosan áldást mondanak a nyilvánosan gyalázódókra, jó szóval illetik a rágalmazókat: nem hallgatnak, hanem a „*pompa diaboli*” kommunikatív terében egészen más nyelven beszélnek. Akik a világ szemetévé és mindenki söpredékévé képesek lenni, azaz tehát, mindent összevetve, a krisztusiak.⁶

Szent Pál apostol prófétainak bizonyuló missziói performansza túllép a kulturálisan releváns analógiák retorikai elvárásain.

5 Simon Tamás László OSB fordítása

6 Vö. 1Kor 4,10–13.

Azt veti fel a még formálódó, kialakulatlan teológiai diskurzus hajnalán, hogy a megváltás jelentései meghaladják, sőt fölülbírálják a mindegyre megmerevedő és terméketlen nyelvi jelentéseket, és a jövőben is ezt fogják tenni. A nyelvi jelentéseket a testi mivoltunk – a végletes törekenységre redukált emberségünk – középre állítása szüli meg, és nem fordítva. Az egyértelmű szimptomája a jelentés nélkülivé válásnak a „ti már el vagytok telve, már meggazdagodtatok, uralomra jutottatok” (1Kor 4,8) apostoli kitétel. Más szóval a múltba helyeződés: amikor a nyelvi és a rituális jelentések totális kontrollja nem hogy kritikailag szembeállítana a hatalommal, ellenkezőleg, megalapozza és fenntartja a társadalmi és történelmi igazságtalanságon alapuló tartós berendezkedéseket.

Az erő mindenkori és mai újpogány kultusza idején a „béke és a biztonság” a „*pompa diaboli*” kitüntetett eszközévé vált, és a *pax Augusta* formáját ölti magára. Elvárja, hogy a békét és biztonságot garantáló császár kezébe tegyük le az életünket, sőt taktikai megfontolásból egyezzünk bele a kényelmetlen, sőt szélsőséges nézeteket valló Názareti Jézus és tanítványai mindig marginális csoportja likvidálásába. „Amikor azt mondják: Békesség és biztonság, akkor tör rájuk hirtelen a végső romlás...” (1Thessz 5,3) – írja Szent Pál a thesszalonikaiaknak.

Anyaszentegyház

Engedjék meg, hogy a továbbiakban visszatérjek a személyesebb hangnemhez.

A világot a nőn, az asszonyon, de még pontosabb, ha azt mondom: a mellőle elszakított és bebörtönzött férfi hiányában a politikailag megbélyegzett, a társadalomból kitalított és a méltóságáért harcoló anyán keresztül érzékelem. Az anya történetesen édesanyám volt. Azt is mondhatnám, Kertész Imrét parafrazálva, hogy Isten nekem egy dél-kelet-romániai Gulág láger képében mutatkozott meg.⁷ De mindjárt hozzá kell tennem, hogy a fogságot és az erőszakos halál mindennapi megtapasztalását édesanyám írta át nekünk istentörténeté. „Olyan volt az Úr, mint az ellenség” – idézhetném ismét Jeremiást. A női nézőpont kézenfekvő, de bizonyára nem egyetlen magyarázata az lehet, hogy apámat csak nyolcéves koromban ismertem meg, amikor hét év után mindannyiunk számára váratlanul kiengedték a börtönből, és ő csontsoványan, de a feltámadás fényével a szemében és szép-törődött arcán megjelent előttem, és mi bemutakoztunk egymásnak.

A hetedik, legkisebb gyermekként nincs semmilyen emlékem a fogság előtti parókiális-polgári szabad életről, már amennyire

7 „És ha igaz az az állítás, hogy isten felmagasztalt apa, akkor isten nekem Auschwitz képében nyilatkozott meg...” (KERTÉSZ Imre, *Kaddis egy meg nem született gyermekért*, Budapest, Magvető, 1990, 143.)

szabadnak és polgárinak volna mondható egy lelkészcsalád élete az egyházak és mindennemű vallásos hit felszámolását meghirdető kommunista diktatúra idején. És nincs fogság előtti emlékem apámról sem: nem szabadon és nem szabadnak születtem, legalábbis első eszmélkedéseim, világra való tudatos reflexióim a fogoly tekintetéből és valóságérzékeléséből fakadnak.

A fogságot nem pillanatnyi állapotnak tekintem, amit a szabadság, béke és jólét hosszan tartó időszakai váltanak fel, ellenkezőleg: a béke és a szabadság kivételes és röpké, kifejezetten csak lélegzetvételnymi korszakait az erő eszkalálása söpri el és semmisíti meg. Az erőbálványba vetett hit mérhetetlenül hathatósabb a szeretet erőtlenség képében megmutatkozó evangéliumánál. Az erőbálvány kultusza viszont egyáltalán nem idegen az intézményesült vallásosság különböző formáitól sem. Rendkívül változatos formában környékezi meg a Krisztus-hívőket, túlélést, azaz a megszerzett szellemi és anyagi javak megtartását, sőt gyarapodást ígér.

Nem a heroikus túlélés, hanem a feltámadás vallása a Názáreti Jézust követőké.

A koncentrációs táborok univerzuma, a történelemből magát visszavonó és a túlélés kísértésébe esett egyházak 20. századi tapasztalata velünk él, e tapasztalat feldolgozását a kelet-európai társadalmak és egyházak még korántsem végezték el, ha egyáltalán elkezdték.

De térjünk vissza a női nézőponthoz.

A bibliai elbeszélés, az uralkodó narratívákkal szemben, a kitaszított, a vallásgyakorlók sokaságától megbélyegzett nők révén véghez vitt nagy fordulópontok összekötéséből bontakozik ki. A Krisztus előtti – és persze nem csak! – társadalmak szemében a meddő nő jelentette az isteni átok és bűnösség legnyilvánvalóbb jelét – csoda-e, ha ezek a nők kerülnek az isteni figyelem középpontjába.

Előadásunk keretét meghaladja a Szentírás meddő, vagy annak bélyegzett asszonyai portréjának a fölvezetése, kénytelenek vagyunk a krisztusi megváltás előképeinek a nagyon is vázlatos felsorolására szorítkozni.

Isten Ábrahámnak ajánl szövetséget, ő volna az, akinek „népek sokasága atyjává” kellene lennie, csak éppen Sára meddősége az isteni ígéretet abszurdá, és az idő telésével egyre nevetésesebbé teszi.⁸ Isten viszont beavatkozik, megszületik Izsák, akinek a felesége, Rebeka „meddő volt” (1Móz 25,21). A Mindenható beavatkozása nyomán világra jön Jákob, akinek a felesége, Ráhel, a Szentírás szavai szerint „meddő maradt” (1Móz 29,31), és aki, miután Isten megnyitja a méhét, végül Józsefnek, Jézus legtökéletesebb előképének, azaz magának a megbocsátás, kiengesztelődés és béke hercegének ad életet.

8 „Ábrahám és Sára élemedett korú öregek voltak, és Sáránál már megszűnt a női életfolyamat.” (1Móz 18,11)

A meddőség-láncolat továbbfűzését még sokáig folytathatnánk – ebbe ugyanis a pogány (moábita) Ruth és a prostituált Ráháb is beletartoznak; mindkettőjüket a Megváltó ősanjaként említi meg Szent Máté az evangéliuma első fejezetében összeállított genealógiában –, de ugorjunk inkább a meddő Hannahhoz, Sámuel szülőanyjához, aki a messiási királyság, Dávid házának a tulajdonképpeni megalapítását indítja el a velejéig korrumpálódott kultusz idején.

Annak igazolására, hogy a meddő Hannah Sámuel próféta révén a Krisztus-szülők sorába tartozik, nem a nyilvánvaló és mindenki számára ismert történeti elbeszélést hozom fel, hanem egy ennél is lényegesebb részletet: Hannah a *magnificat* imaforma megalkotója és első előadója. Pontosan ezzel a szabadítás- vagy más szóval megváltás-himnusszal köszönti az istenfiút méhébe fogadó Mária is a Keresztelő Jánost már a szíve alatt hordó Erzsébetet. Aki, noha „az Áron lányai közül való volt”, azaz főpapi leszármazású, mégis „meddő volt” (Lk 1,5–7), sőt idős is, mint Sára, tehát szülésre biológiailag teljességgel alkalmatlan.

Két életbevágóan fontos, lényegileg összetartozó következtetést vonhatunk le a Szentírás korpuszát rejtett hálózatként összetartó meddő asszonyok történetéből.

Az egyik az, hogy a felsorolt nők meddősége reprezentatív: ezek a tüneményes, a köznapi és militáris értelemben vett bátorságot nevetségessé tevő nők közösségük terméketlenségét hordozták a saját testükben. Elesett és megalázott állapotukat istenkérdésnek fogták fel, ellenfelüknek pedig magát a Mindenhatót választották. Ebben, és a Szentírás szó szerinti és hagyományos értelmében csakis ebben az értelemben az istenszülő Mária is meddő volt, amennyiben Isten termékenyítette meg őt a Szentlélek által, avagy, ószövetségi formulával, Isten nyitotta meg az ő méhét. Mária reprezentatív meddőségéről bizonyosan tudjuk, hogy ő maga a meddő Annával és a terméketlensége átkát viselő meddő Erzsébettel azonosul, amikor Isten magasztalásának az éneke kiszakad belőle. Figyelemre méltó, hogy a korszakhatárra lépett Mária nem teremt új formát, mint nagy elődje, Hanna, ő finoman belép a hagyományba, és a történelem menetébe hamarosan beavatkozó Mindenható dicsőítésébe fog. (Lk 1,46–54)

A másik következtetésünk az, hogy a meddőség nem akadály, hanem feltétele a messiási fordulat bekövetkeztének. Az isteni végzéssel szembeszálló meddő nők kiléptek a személytelenítő és arctalanító történelemből, és történetté lettek. Bebocsátást nyertek a messiási narratívába, és a nagy elbeszélés, avagy a történet szellemének a maguk jogán váltak meghatározó szereplőivé.

Sámuel első könyve elbeszélése szerint a kultusz hitehagyott, leginkább egy erőszakos, de prosperáló gazdasági berendezkedéshez hasonlító működése Anna fellépése és Sámuel megszületése után mutatja meg a maga valódi romlottságát és puszító működését. A szolgálattevők erőszakossága és hatalmuknál fog-

va garantált magabiztossága, vagy más szóval a kultusz körül kialakult élvezeti vallási kultúra, azaz a kor *pompa diabolija* az Anna-fordulattal lepleződik le, és válik meztelen valósággá. A Szentírás a mai fülnek sem idegen két kulcsszóval írja le ezt, az egész társadalmat átható állapotot: az egyik az „erőszak”, a másik az áldozat „megutáltatása” (1Sám 2,16–17). Hanna minden öncenzúrától mentes, rebellis, örömteljes „programja” nem hagy kétséget afelől, hogy a messiási fordulat a „gőgösök”, „büszkék”, „kérkedők” és „jöllakottak” világrendjét alapjaiban megrendíti és eltörli, s hogy a feltámadás istene „megöl és megelevenít, letaszít a sírba, és újra felhoz onnét”. „A hősök ija összetörök”, „senkit sem tesz hőssé a maga ereje” (1Sám 2,1–10), éneklí messze hangzón Hanna, és a túlradó öröm ritmusán előadott *magnificat* Pál apostol fentebb idézett, a megváltás performerei arcképét megrajzoló felsorolását juttatja eszünkbe. Ők azok, akik a jólét és erő bálványának bőséggel áldozó hatalmi berendezkedések békéjével szembenállnak.

Amikor kimondom, anyaszentegyház, ezek az önmagukat középre állító asszonyok rémlenek fel bennem, Sárától Ráhábón és Hannán át Máriáig. Az anyaszentegyház termékenysége nem eleve adott és nem garantált, sőt, és ezt az intézményi, közösségi és személyes meddőségeket megvetett és kitalasztott Hannák, a társadalom perifériájára szorított Ráhábok *magnificatja* mutatja meg. Hanna még a templomban vívta meg Istennel a meddőség mindent felforgató csatáját, mert a templom elsőrendűen erre való.

Az anyaszentegyház a születések szellemi architektúrája, és ez a megváltás nézőpontjából elsőrendűen nem demográfiai kérdés. Nem a születések, hanem az újjászületések eseményei töltik meg a *magnificat* békességszerző hangjaival a halott kövek közrefogta teret, tovább áradva, messze, a falakon túlra.

Emeljük fel szívünket.

(Kolozsvár – Pannonhalma, 2023. szeptember 22.)

KÓSZEGHY MIKLÓS

Nők Dávid körül

I.

Bevallom, ez a cím kissé talán bulvárosra sikerült. De lehetne sokkal sikamlósabb is. Hiszen bárki, aki legalább felületesen ismeri a bibliai Dávid történeteit, sokkal inkább zavarba ejtő címet is tudna ajánlani ebben a témakörben. Pedig a Dávidról szóló szövegeknek, ahogy minden szövegnek, sokkal több olvasata van, mint egy. Távol álljon tőlem, hogy a mindentudó elbeszélő, a kulisszák mögé látó, beavatott ember pózából mindenféle történeteket meséljek Dávidról.¹ Felesleges is volna, hiszen az eredmény nyilván sokkal rosszabb lenne, mint a bibliai „eredeti”. Arról nem is szólva, hogy még a kulisszáról is alig van fogalmunk, hát még arról, ami mögötte zajlott. Am határozottan azt gondolom, hogy a Dávidról szóló bibliai kompozíciók írója, írói, redaktorai számára a nők – s itt minden, Dávid körüli nőre gondolhatunk, nem kizárólag azokra, akikkel a király valamiféle szerelmi kalandba bonyolódott – igen fontos szerepet játszottak. A kérdés tehát nem az, bár ezt is nagyon jó volna tudni, hogy melyik nő miért volt, lehetett fontos Dávid számára. Jelen írás keretei közt sokkal inkább arra volnék kíváncsi, hogy a róla szóló kompozíció miért éppen azt a nőt, s miért éppen ott és akkor helyezi el Dávid hosszú, csodás csúcspontokkal és mély hullámvölgyekkel teli karriertörténetében, ahol és amikor elhelyezi. Egy olyan, patriarchális világban, amelyben a Biblia (a feminista teológusok által oly gyakran androcentrikusnak nevezett) szövegei születtek, eléggé figyelemreméltó, hogy egy ilyen emblematikus karakter történetében miért jut ennyire fontos szerep a nőknek. (Hogy ez

1 Stefan HEYM kísérlete (*Der König David Bericht*, München, 1972, magyar nyelven: *Dávid király krónikája*, Budapest, 1977) elég jól sikerült ahhoz, hogy e sorok írója ne próbálkozzék valami hasonlóval. Arról nem is szólva, hogy jelen írásom közegének nem a fikciót szánom.

a szerep azután a modern női szerepek felől nézve könnyen elfogadhatatlannak tartható, nos, ez a kérdés jogos lehet, ám jelen írásunk szempontjából irreleváns.) Ez a kísérletünk tehát nem a primer történeti eseményekre vonatkozik, hanem a Dávidról szóló irodalmi hagyomány csomópontjai közül szeretne feltárni néhányat. Mindazonáltal nem szándékom elhallgatni, hogy nem osztom a Biblia adatainak történeti használhatatlanságáról szóló nézetrendszer egyetlen elemét sem. Inkább osztom azt a véleményt, amely e nézetrendszer bibliafóbiának nevezi. Ez utóbbi pedig legalább olyan veszélyes, mint a bibliai történeteket mindenestől verifikálható történeti tényként kezelő biblicizmus.

II.

Hiába az óvatos pontosítás, mégis, minden bizonnyal csalódást keltő, hogy a Dávid körüli nőkről szóló írásomat a bibliai történetírást illető gondolatokkal kezdem. Mégis valahonnan onnan kellene elindulni, hogy a múlt század húszas éveitől tartja magát a tézis az ószövetségi bibliatudományban,² hogy létezik Sámuel könyvein (és részben a Királyok első könyvének legelején) belül két, Dávidról szóló nagyobb kompozíció.³ Az egyik (1Sám 16 – 2Sám 8) Dávid felemelkedéséről, a másik (2Sám 9–20, valamint 1Kir 1–2) Dávid trónutódlásáról szól. Mindkettőnek bizonytalanok a határai, a kezdőpont körül nagy viták vannak, a záró bibliai verseket illetően talán inkább létezik konszenzus az ószövetségi bibliatudományban.⁴ Annyi azonban kijelenthető, hogy ez a két kompozíció, akármit gondolunk is létezésükről és határaikról, korábbi, mint a deuteronomiumi történetírás.⁵ Ez utóbbi alaprétegének keletkezését a babiloni fogság idejére szokás helyezni, így a két, említett kompozíciót mindenképp fogság előttinek kell tartanunk. Mindez azt is jelenti, hogy már ezen a

2 A kérdéskörhöz első megközelítésben lásd.: ROST, L., 1926.

3 ROST, L. 1926 tézisént természetesen számos ponton kikezdte az idő, kezdő- és végpontját illetően is sok a bizonytalanság, ám úgy tűnik, hogy a tézist alapvetően, komolyan vehető módon nem vonták kétségbe.

4 A vita részletes ismertetésétől itt és most eltekintek. A kérdéskör alapos összefoglalását lásd: DIETRICH, W., 1997, 203–220. A kérdés teológiai vonatkozásairól magyar nyelven legutóbb KARASSZON István, 2021, 72–76.

5 A deuteronomiumi történetírás hosszú ideje vitatémája az ószövetségi bibliatudománynak. A diskurzus ma már régen nem arról szól, hogy Martin Nothnak igaza volt-e, amikor a teljes kompozíció mögött egyetlen, koherens szerzői-redaktori iskolát feltételezett. Nem is arról, hogy a Rudolf Smend munkássága nyomán kialakult ún. göttingeni modell (Walter Dietrich és Timo Veijola) által megállapított három deuteronomiumi réteg (G-P-N) ma még tartható nézet-e. Még csak arról sem, hogy a Frank More Cross szerinti két blokkos modell (az első Jósias idejéből, a második a fogság utáni korból) érvényes-e. A kérdést ma gyakran úgy teszik fel, létezik-e egyáltalán az a kompozíció, amit a mainstream tudomány ma még Deuteronomisztikus Történeti Műnek nevez. A problémához remek kutatástörténeti áttekintéssel lásd: KARASSZON István, 2021, 126–136.

ponton abból lehet kiindulni: Dávid bibliai történeteinek komoly része fogság előtti, vagyis keletkezési ideje közelebb van a törtétekhez, mint a Kr. e. 6. század.

Ha azonban modellre van szükség, akkor e cikk lapjain egy újabbat fogok követni. Mert az kétségtelen, hogy a Dávidról és Salamonról szóló szövegek mai alakjának kialakításában jelentős szerepe volt a deuteronomiumi gondolkörnek, amely végül e szövegeket és hőseiket is a Deuteronomisztikus Történeti Mű részeivé tette. Az újabb kutatásban azonban felmerült egy olyan hipotézis, amelynek segítségével árnyaltabban lehet szemlélni azt a hosszú folyamatot, amelynek során létrejött mindaz, amit ma olvashatunk, ha felütjük az Ószövetség lapjait. Határozottan úgy gondolom, hogy ez a hipotézis a legjobb azok közül, amelyeket az ószövetségi bibliatudomány ma kínálni képes, ezért modellként és gondolkodási keretként egyaránt használni fogom.

Walter Dietrich, a modell megalkotója joggal feltételezi, hogy a deuteronomisztikus redaktorok Dávid és Salamon vonatkozásában már írott formában is készen találhatták nyersanyaguk egy igen jelentős részét. Létezett ugyanis egy, a korai királyság időszakát tárgyaló elbeszélő mű (*Erzählwerk über die frühe Königszeit*⁶), amelynek tartalma és szöveganyaga két módon is meghatározható.⁷ Vagy arról van szó, hogy ez a mű valamilyen formában tárgyalta mindazt, amiről az Ószövetség az 1Sám 1 és az 1Kir 2 közt tudósít, de az is elképzelhető – igaz, Dietrich szerint ez nem annyira valószínű⁸ –, hogy a kompozíció csak az 1Sám 9 anyagánál kezdődött. Megfontolandó érv a hosszabb kompozíció feltételezése mellett, hogy több történet e tágasabb horizonton mozogva jut el a kezdettől a megoldásig.⁹ Ez az elbeszélő kompozíció – így Dietrich – maga sem egységes, s ezt a Dávid–Betsabé–Salamon-történeten véli a leginkább megmutathatónak.¹⁰ Itt ugyanis egy szikár, tényyszerűségében brutális alaptörténetet egy későbbi redaktor olyan megjegyzésekkel látott el, amelyek Dávidot legalább valamelyest kedvezőbb színben tüntették fel, mindenestre legalább elkerülve az olcsó propagandát.¹¹

A mű intenciója azonban Dietrich modellje szerint ennél nagyobb ívű lehetett. Hiszen Saultól Dávidig, majd Salamonig

6 DIETRICH, W. 1997, 259.

7 Hogy a deuteronomiumi redaktorok már írott anyagokat is használtak, másutt is felmerült a kutatásban. Lásd ehhez első megközelítésben: VRIEZEN, T. C. – WOUDE, A. S. van der, 2005, 7.

8 DIETRICH, W., 1997, 259–260.

9 DIETRICH, W., 1997, 260 szerint ennek talán legmeggyőzőbb példája a frigyldáról szóló történet, amely az 1Sám 4-ben kezdődik, de aztán búvópatakként itt-ott előbukkanva csak az 1Kir 8-ban ér véget, ahol arról olvasunk, hogy Salamon elhelyezi a ládát a Szentek Szentjében.

10 DIETRICH, W., 1997, 261–262.

11 Dávid bűnét nem takargatta a redaktor, de például Dávid gyászával, vagy a gyermek életéért folytatott küzdelemnek is felfogható bőjtjével enyhíthetett valamennyit Dávid megítélésén.

egyfajta ívet lehetett felvázolni, amely személyekbe sűrítve egy valós történeti folyamatot jelenített meg. Saul benjáminita, tehát északi származású,¹² s a királyság vele, azaz északon, Izraelben kezdődik. Ám a hatalom végül délre száll, hiszen Dávid és Salamon is júdai származásúak.¹³ Fájdalmas folyamat a személyek és az államok szintjén egyaránt, telve kegyetlenséggel, gyilkossággal és hazugságokkal. Pontosan olyan, mint minden folyamat, amit a politika irányít. S talán így érthető, hogy a kompozíció valamilyen módon kötődött az északi országrész Kr. e. 722-ben bekövetkezett bukásához, hiszen ezt követően a súlypont végleg áthelyeződött az egyedülként megmaradt Júdára.¹⁴

Ha pedig ezt az Udvari Elbeszélő Művet (Dietrich számtalan helyen alkalmazza a *höfisches Erzählwerk* terminust is) a továbbiakban használni szeretném, akkor itt kell felhívnom a figyelmet Dietrich egy másik, a forrás értékelése szempontjából igen fontos megállapítására. Szerinte – s e véleményt is szívesen osztom – az egész mű messze több, mint olcsó propagandairat.¹⁵ Voltaképp minden szereplőjét ambivalens módon állítja elének, mindenkiben találunk olyan tulajdonságot, amely miatt azonosulni tudunk vele, de olyat is, amely kifejezetten taszít.¹⁶ És ez nemcsak Dávid, hanem csaknem valamennyi szereplő esetében így van – talán elegendő, ha itt csak Saulra, Izrael első, tragikus sorsú királyára utalok, akinek jellemrajzában oly sok, egymásnak ellentmondó elem keveredik.

Ez a kompozíció, amelynek létezését valószínűnek, Dietrich általi jellemzését pedig meggyőzőnek tartom, természetesen nem kortársi beszámoló. Végző formáját tekintve alighanem Kr. e. 8. századi, de nyilván ennél régebbi anyagot is tartalmaz. Ám kortársi anyagnak talán csak egy-két helyen lelhetjük nyomát. Mégis elmondhatjuk, hogy praedeuteronomisztikus anyaggal van tehát dolgunk, és talán hiba lenne lebecsülni a másfél évszázaddal korábbi keletkezés jelentőségét. Nem feledve ugyanakkor azt sem, hogy a kortársi keletkezésű művek önmagában e körülmény miatt nem feltétlenül jobb források, mint azok, amelyek később, egy bizonyos távlat birtokában keletkeztek.

Dietrich meggyőzően mutatja ki, hogy milyen elemekből táplálkozott ez a kompozíció, s hogy milyen jellegű forrásokat használtak fel létrehozásakor.¹⁷ Feltehetően bekerültek az anyagba eredetileg önálló szövegek. Ilyen lehetett például Dávid Jónátán

12 E meghatározásban az ószövetségi adatokat követem, a kérdés körüli vita fejleményei nem tartoznak e cikk tárgyához.

13 DIETRICH, W., 1997, 267.

14 Így DIETRICH, W., 1997, 267, valamint HENTSCHEL, G., in ZENGER, E., 2008, 236–237.

15 DIETRICH, W., 2006, 34.

16 Vö.: DIETRICH, W., 2006, 36–37. Dietrich megfogalmazása Dávid negatív oldaláról, pedig neki a mű szerint rengeteg rokonszenves tulajdonsága is van, annyira találó, hogy érdemes szó szerint idézni: „David ... der brutal egoistische und gewissenlos opportunistische Gewaltmensch.”

17 Az alábbiakban DIETRICH, W., 2006, 40–64. adatait használom.

halálakor elmondott siratóéneke (2Sám 1,19–27), vagy akár a Dávid háborúit felsoroló lista (2Sám 8). Ezek mellett kidolgozott elbeszélések is utat találtak az Udvari Elbeszélő Műbe, ráadásul ezek egymás melletti helye sem a véletlen műve. Az 1Sám 25-ben olvasható történet, amelynek során Dávid megszerzi Nábál javait és feleségét, Abigailt, bizonyonnyal egy ilyen történet. De igen érdekes, ahogyan egymás párhuzamaként egymáshoz igen közel helyezkedik el a 2Sám 11 és a 2Sám 13. Az elsőben, Betsabe története kapcsán előttünk áll a vágyait megzabolázni képtelen, majd végül a gyilkosságig is eljutó apa, Dávid, a másodikban a fiú, Amnon, aki ugyanúgy képtelen erre. Ráadásul a róla szóló elbeszélés is gyilkossággal végződik. A kompozícióban elbeszélésfüzereknek is jutott hely, ilyennek tarthatjuk a Saul-ház felemelkedéséről és bukásáról szóló anyagot éppen úgy, mint a frigyládáról szóló szövegeket, amelyek egészen hosszan húzódnak végig Sámuel két könyvén – itt-ott felbukkanva, majd újra eltűnve a kíváncsi szemek előtt.

Miután a mű elkészült, kiegészítéseket is csatoltak hozzá. Ilyen a dávidi dinasztia örök isteni támogatását tartalmazó híres szöveg, a 2Sám 7,¹⁸ vagy Nátán feddő prófécija, amelyet Dávidnak mondott a Betsabe-incidens után (2Sám 12). Végül meg kell említeni, hogy a 2Sám 21–24 mindenestől későbbi függeléknek tekintendő – természetesen csak az Udvari Elbeszélő Mű felől nézve.¹⁹ Bizonyos értelemben ugyanez vonatkozik az 1Kir 1–2 anyagára is, amely Salamon trónra kerülését, s Dávid utolsó intelmeit tartalmazza.

Mindezek után érdemes rátérni a voltaképpeni témára, arra tehát, hogy a Dávid körül felbukkanó nők mit mondanak a karrier alakulásáról. Vagy talán pontosabban fogalmazva: mit gondolt erről az a mindentudó elbeszélő, akinek köszönhetjük, hogy ismerjük a történeteket. Vagy bizonyos értelemben akár mindkét kijelentésünk is igaz lehet. Ehhez persze azt a (posztmodern történetírás számára csaknem elfogadhatatlan) feltételezést is meg kell kockáztatnunk, hogy a történetírói szöveg és a történeti tény közt lehetséges valamilyen fokú kapcsolat.²⁰

III.

Dávid természetesen poligám házasságban élt. Sem ő, sem a kora nem ismerte a női egyenjogúság fogalmát, így ennek megnyilvánulásait, illetve ezek tökéletes hiányát – bármennyire divatos volna is – értelmetlen lenne számonkérni rajta. Háremet tartott, mint minden valamirevaló uralkodó, s a hárem tagjainak nyilván

18 A fejezet keltezése körül sok a vita. Dietrich a fogság idejére (DIETRICH, W., 2006, 55–56), PIETSCH, M., 2003, 15–18. Jósias korára gondol. Annyi bizonyos, hogy a 2Sám 7 alapvetően a deuteronomiumi teológia egy darabja.

19 Lásd ehhez: BRUEGGEMANN, W., 1988.

20 A kérdést alaposan tárgyalja: SZÍJJÁRTÓ M. István, 2021, 300–335.

nem állt módjukban választani, hogy akarnak-e e dicső király feleségei lenni, vagy nem. Sokukról a nevükön kívül jószerivel semmit sem tudunk, s biztosak lehetünk benne, hogy számos háremhölgynek még a neve sem maradt ránk. Ugyan ismerünk két összegző listát Dávid feleségeiről és a tőlük született fiúkról, de az itt szereplő nők közül a kompozíción belül csak néhánynak van története. Az pedig kézenfekvő, hogy egy nő akkor fontos igazán egy (mai) férfinak és egy (ókori) redaktornak egyaránt, ha történet kapcsolódik hozzá, ha a nevén kívül mást is érdemes és lehetséges hagyományozni róla. A listák ennek ellenére nyilván érdekesek és fontosak (félkövéren szedjük annak a nőnek a nevét, akivel Dávid a bibliai szöveg tanúbizonysága szerint valamilyen történetbe bonyolódott):

Dávidnak Hebrónban ezek a fiai születtek: elsőszülettte Amnón volt, a jezreéli Ahínóam fia, a második Kiláb, Abigajilnak, a karmeli Nábál volt feleségének a fia, a harmadik Absolon, Maaká fia, aki Gesúr királyának, Talmajnak a leánya volt, a negyedik Adónijjá, Haggít fia, az ötödik Sefatjá, Abítál fia, a hatodik Jitreám, Eglának, Dávid feleségének a fia. Ezek születtek Dávidnak Hebrónban. (2Sám 3,2–5)

Valamint:

Miután Dávid Hebrónból Jeruzsálembé költözött, még ott is vett el másodfeleségeket²¹ és feleségeket, és még születtek Dávidnak fiai és leányai. Ez a nevük azoknak, akik Jeruzsálemben születtek neki: Sammúa, Sóbáb, Nátán és Salamon, Jibhár, Elisúa, Nefeg és Jáfia, Elisámá, Eljádá és Elifelet. (2Sám 5,13–14)

E szövegek hét asszonyt név szerint említenek, ám utalnak arra, hogy Dávidnak ezeken kívül is voltak feleségei és ágyasai. E névtelen feleségek és ágyasok is szerephez jutnak majd a dávidi karrier egy későbbi, tragikus pontján – de erről majd később. Most inkább érdemes azokra a nőkre fókuszálni, akiknek történetük volt Dáviddal, mert feltételezhető, hogy a kompozíciók szerzői számára (is) ők voltak igazán fontosak. S mivel alapvető célom a kompozíció(k) vizsgálata, tanácsos kanonikus sorrendben követni az egyes nőket – még akkor is, ha ez olykor kronológiai nehézségeket okoz majd.

III.1. Míkál

A történet duktusába helyezkedve látható, hogy Míkált, Saulnak, Izrael királyának lányát egy sikeres, ámde társadalmi szem-

21 A héber szövegben egy feltehetően indoeurópai, ám alapvetően bizonytalan eredetűnek tartott szó, a *plgš* szerepel, amit talán helyesebb 'ágyas'-nak fordítani. Az ágyasság az Ószövetség világában tisztázott háterü jogviszony, amely azonban gyengébb a feleség jogállásánál. Vö.: Ges¹⁸, 1053.

pontból mélyről jövő fiatal katona kapja feleségül. Az ok, a kort ismerve önmagában is említést érdemel:

Saul leánya, Míkal azonban megszerette Dávidot. Megmondták ezt Saulnak, és ő helyeselte a dolgot. (1Sám 18,20)

Ennek alapvetően másként kellett volna történnie: a férfinak vonzalom ébred, az apának megtetszik a vőjelölt, a lány pedig engedelmesen szót fogad. Ráadásul a lány érzelmeit kifejező ige akár kifejezetten heves érzelmi állapotra utalhat.²² Azt azonban már ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy az elbeszélés – miként a többi is – Dávid érzelmeiről egyetlen szót sem ejt. Hogy ő is megszerette a lányt? Ki tudhatja? Am szerelem ide, szerelem oda, az érdekltség Dávid esetében nyilvánvaló: a király vejének lenni, nem sokkal azután, hogy még az apja juhait őrizte a betlehemi dombokon, nos, ez káprázatos emelkedés, ehhez kétség sem fér. Ha pedig érdek és szerelem találkoznak, ott valaminek történnie kell...

Saul persze nem örül tiszta szívből e fejleménynek, s ennek oka távolról sem csak a lányos apák egyik közismerten felesleges tulajdonsága volt. A király Dávidban a konkurenciát látja, így olyan (bizarr – vö.: 1Sám 18,25) jegyajándékot kér, amelyhez meg kell ölni száz filiszteust. Ha a vőjelölt sikerrel jár, akkor minden rendben, hiszen száz ellenséggel kevesebb. De ha nem, akkor sincs baj, mert egy veszélyes trónkövetelőt úgy kapcsolt ki a játékból, hogy még illő módon meg is gyászolhatja. (Bár ez utóbbi inkább Dávid jellemző és gyakorta alkalmazott technikája volt a szövegek szerint – de erre most nem kell kitérnem.)

Am ha tények helyett ez alkalommal inkább a hagyományokat vizsgáljuk, akkor feltűnik egy furcsaság. Dávid ugyanis még egyszer feleségül veszi Míkált, ráadásul a kompozíció, s vele a történet egyik igen hangsúlyos helyén, Saul halála után:

Majd követeket küldött Dávid Ísbósethez,²³ Saul fiához ezzel az üzenettel: Add ki nekem a feleségemet, Míkalt, akit száz filiszteus előbőrével jegyeztem el! Ísbóset elküldött érte, és elvette Paltiótól, a férjétől, Lajis fiától. Vele ment a férje is Bahurímig,²⁴ egyre csak siratva őt. Ott aztán ezt mondta neki Abnér: Eredj haza! Ő pedig hazatért. (2Sám 3,14–16)

22 Az 'hb-ige jelentéstartományára két ember szerelmére éppen úgy utalhat, mint Isten és ember viszonyára. Vö.: Ges¹⁸, 18–19. A szó jelentéstartományába a szexualitás is beletartozhat, de ez távolról sincs minden esetben így.

23 A név eredeti formája Isbaal (a név jelentése: 'Baal férfija') volt, ami jelzi, hogy Saul udvarában is, miként Palesztina egész területén, Baalt is istenként tisztelték. A bibliai szerző ezt szégyenletesnek tartva a *bw'š* ('szégyenkezni', vö.: Ges¹⁸, 133–134) ige származékával elferdíti a nevet (a név jelentése: 'a szégyen férfija').

24 Bahurim, feltételezhetően Jeruzsálemtől 3,5 kilométerre keletre (175.131).

A mindentudó elbeszélő nem bíz semmit sem a véletlenre: Dávid eltűnése, elmenekülése után Míkált egyszerűen férjhez adták máshoz, bár a válásról nem szerzünk tudomást. A szöveg inkább azt sugallja, hogy amikor Dávid (nem mellesleg éppen Míkál segítségével) elmenekül Saul elől, majd hosszas bujdosásba kezd, a házasság férj hiányában valamiképpen okafogyottá válik. Azonban az sem lehetetlen, hogy valamiféle csúsztatás van a dologban. Lehet, hogy Dávid most először kéri és brutális módszereinek köszönhetően meg is kapja Saul lányának a kezét? Akármelyik forgatókönyvet tartjuk is történetileg verifikálhatónak, egy biztos: Míkál jelenti Dávidnak az Izrael, azaz az északi törzsek feletti uralom egyik legitimációját. Akármikor lett Dávid felesége, a kompozíció szerkesztői helyesen ismerték fel, hogy megjelenése döntő fordulatot jelent a dávidi karrier történetében. Ezzel pedig Míkál helyet kapott a Dávidról szóló történet egyik fontos fordulópontján. Ám szerepe és története itt még távolról sem ért véget.

Míkál elvetése legalább annyira fontos, mint az a pillanata, amikor Dávid feleségül vette. A hagyomány azt állítja, hogy a törés akkor történt, amikor Dávid a hosszú idő után végre megtalált frigyládát ünnepélyes külsőségek közepette Jeruzsálembe hozatta. Eközben:

Dávid teljes erővel táncolt az ÚR színe előtt, és gyolcs éfódot²⁵ kötött magára Dávid. Így vitte el Dávid és Izrael egész háza az ÚR ládáját örömrivalgással és kürtzengéssel. De Míkál, Saul leánya éppen akkor tekintett ki az ablakon, amikor az ÚR ládája Dávid városába ért, és látta, ahogy Dávid király ugrálva táncol az ÚR színe előtt, ezért szívből megvetette őt. (2Sám 6,14–16)

Míkál végül is király lánya volt, így megengedhette magának, hogy Dávidnak is elmondja, mi a véleménye a láda előtti táncról:

Míkál, Saul leánya kijött Dávid elé, és ezt mondta: Milyen dicső volt ma Izrael királya! Úgy mutogatta magát az udvari emberek szolgálóleányai előtt, ahogyan csak féleszű ember²⁶ szokta magát mutogatni! (2Sám 6,20)

Csak találgatni lehet, mi készítette Míkalt ilyen súlyos kijelentésre. Talán nem esem a fantáziálás bűnébe, ha két dologra gondolok. Könnyen lehet, hogy Saul környezete amolyan túl ma-

25 Jó volna tudni, mi is volt az efód. A szó jelentése azonban sajnos egészen bizonytalan (vö.: Ges¹⁸, 88), talán csak annyit mondhatunk róla, hogy szakrális cselekményekhez kötődő ruhadarab lehetett. Ám, mivel a jósláshoz kötődve is felmerül a szó, a lexikon tanúsága szerint akár tárgy is lehet. A kérdés megválaszolásában sajnos a kommentárok sem segítenek.

26 A héber szó (*ryq*) jelentését (*‘Dummkopf*, Ges¹⁸, 1241) a magyar fordítás alapvetően jól adja vissza. A Septuaginta e ponton eltérő olvasatára itt most nem szükséges kitérnünk.

gasra jutott pásztorfiúként tekintett Dávidra. A bibliai szöveg tanúsága szerint Míkal ennek ellenére megszerette Dávidod. Am azt talán mindannyian tudjuk, hogy a lángoló szerelem olykor meglepő gyorsasággal képes elhamvadni a hétköznapok szürke egymásutánjában. Másik távolabbi ötletem arra a közimert tényre alapoz, hogy az ókor világában (legalábbis, ami Rómát illeti) a tánc nem volt megvetendő tevékenység, ám a táncosok maguk kifejezetten a társadalom alsó rétegéhez tartoztak. S Míkal esetleg úgy gondolta, hogy a nyilvános táncprodukció nem egyeztethető össze egy király társadalmi státuszával. No, de ennyi talán elég is a találgatásokból, hiszen elhatározott szándékom, hogy lehetőség szerint nem élek a gap filling technikával... Mindenesetre a pár életében drámai változás áll be:

Dávid ezt felelte Míkalnak: Az ÚR színe előtt jártam szent táncot, aki engem választott apád helyett és egész háza népe helyett, és engem rendelt az ÚR népének, Izráelnek a fejedelmévé. Igen, az ÚR színe előtt! És ha még ennél is jobban megalázkodom, és még alávalóbb leszek is a magam szemében, akkor is tisztelni fognak a szolgálóleányok, akiket te emlegetsz. Ezért nem lett gyermeke Míkalnak, Saul leányának holta napjáig. (2Sám 6,21–23)

Míkal ugyan Dávid felesége marad, de ahogyan a bibliai szövegből is láthattuk, a király többé már nem élt vele házasetet, így utód sem született tőle. Az incidens és a Míkallal való érzelmi szakítás színtere Jeruzsálem, s nyilván ez sem véletlen. Mert Jeruzsálem mint székhely egyben azt is jelentette, hogy a király immár nem egyszerűen Júda, nem is Izrael, nem is ezek összességének uralkodója, hanem beemelt az állam-konglomerátumba egy kánaáni várost, azaz Jeruzsálemet. A Míkal által fémmjelzett monarchia-konceptió tehát elavulttá vált. S mi jelezhetne volna mindezt jobban, mint a valós kapcsolat megszakadása Míkallal. S még ez sem a véget jelentette. Hiszen Dávidra ott várt Betsabe, aki minden bizonnyal a jeruzsálemi elitből származott, így az elbeszélő számára különösen is alkalmas lehetett arra, hogy jelezze: Jeruzsálem elfoglalásával és integrálásával Dávid monarchiaja újból gyökeresen átalakult. De a kanonikus sorrendet követve Betsabéra egy keveset még várunk kell.

III.2. Abigail

A második (vagy első, ha mindaz, amit az imént Mikálról feltételeztem, igaz) feleség Abigail volt, aki igen tanulságos módon egy igen tanulságos szöveg, az 1Sám 25,2skk tanúbizonysága szerint lett Dávid felesége. A történet ugyanis legalább két történeti, illetve ezzel együtt irodalmi kontextushoz is köthető. A negatív főhős Nábál, aki a történet kezdetén még Abigail férje. Neve be-

szélő név, körülbelül annyit jelent, hogy *'ostoba, nyomorult'*.²⁷ A szó melléknévként igen gyakori az Ószövetségben, s előfordulásai közt igen nagy számban találunk olyan szövegeket, amelyek a bölcsességi gondolkodáshoz kötődnek.²⁸ A bölcsességi irodalomra jellemző módon tehát előttünk áll az ostoba férj és ellenpólusa, a nemcsak szépséggel, hanem okossággal megáldott feleség.²⁹ Ez az irodalmi kontextus természetesen nem különösebben készlet arra, hogy magát a történetet minden elemében megtörtént eseménysornak tekintse bárki. Am mint oly sokszor az ószövetségi szövegek történeti érdeklődésű elemzése során, itt is kiderül, hogy érdemes egy lépéssel tovább menni. A szöveg ugyanis két fontos mozzanatot közöl Nábál gazdasági helyzetéről. Az első szerint a gazdasága Máón pusztájának a közelében, Kármelben volt – a szó jelentése ('megművelt, dús vegetációjú terület'³⁰) alapján feltételezhető, hogy Nábál egyik tevékenysége a növénytermesztés. Emellett igen nagy volumenben űzte az állattartást is, hiszen:

„...háromezer juhot és ezer kecskét tartott”. (1Sám 25,2)

Dávid a történetben olyan, paraszociális vezető (helyzetét természetesen egyszerűbb szóval is le lehetne írni), aki a környéken portyázik jelentős (a bibliai szöveg szerint 600 főt számláló) szabadcsapatával (e csoportot is leírhatnánk más szóval). Rajta kívül a rendszer részeiként kell elképzelnünk Nábál idénymunkásait, akik a juhok nyírását és más egyéb munkákat végeznek fizetség ellenében. Végül pedig számolni érdemes a környéken bizonyos szintű nomád jelenléttel is. Apró terület Hebróntól délre, a Holt-tengertől pedig nyugat-délnyugatra, ahol éppen a kis méret és a viszonylagos zártság következtében minden szereplő minden gesztusával hatást gyakorol a többi tényezőre. Ökológiai fülkéről van tehát szó,³¹ amelynek van kiterjedése, amelynek így vannak hasznosítható erőforrásai, s amely így olyan hatalmi bázisnak tekinthető, amely kiindulópontként megfelelhet egy olyan tehetséges (és tegyük hozzá: nem kifejezetten gátlásos) személy számára, mint Dávid. S nem csalódunk: Dávid először néhány követ útján védelmi pénzt követel Nábáltól (a szöveg ajándékról beszél, de ez senkit se tévesszen meg!), majd amikor ezt nem kapja meg, négyszáz emberével indul el, hogy elrendezze az ügyet. Csak Abigail kétségbeesett akciója menti meg Nábált és gazdaságát a teljes pusztulástól. Az asszony ugyanis nagy mennyiségű élelemmel megrakott karaván élén Dávid elé siet, aki

27 Vö. Ges¹⁸, 775.

28 A Péld 17,7.21 szerint az ilyen gyerekek nem örül az apja, s nem képes válsztékosan beszélni. A Péld 10,23 szerint az ilyen ember a galádságnak örül, a 19,10 és a 30,22 szerint pedig útja végül szerencsétlenségbe torkollik.

29 STOLZ, F. 1981, 159 hangsúlyozza ezt a bölcsességi kötődést, s joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a gondolkodási paradigma közel állt a Dávid fel-emelkedéséről szóló kompozíció (*Aufstiegsgeschichte Davids*) világlátásához.

30 Vö. Ges¹⁸, 572.

31 A kifejezéshez lásd első rendben MARFOE, L. 1979, kül. 35, illetve STAUBLI, Th. 1991, 239.

azután nagylelkűen eltekint a vérontástól, s nem melleleg egy ideig megint élelmezni tudja „szabadcsapatának” tagjait. Amikor aztán Nábál értesül a történekről (előtte egy ideig ugyanis meglehetősen részeg), mai szóval élve szívrohamban vagy valami hasonlóban meghal.

A szöveg tehát reális pillanatképet közöl egy olyan területről, amely az úgynevezett polimorf társadalom egy példájának adott otthont. A dávidi történet kompozíciója szempontjából megint egy fontos fordulóponthoz érkeztünk. Amikor ugyanis Nábál meghal, nemcsak az özvegye, a szépséges Abigail száll át Dávid tulajdonába, hanem a férfi vagyona és az ökológiai fülkében betöltött pozíciója is. (Hiába, a szerelem olykor csakugyan mintha vak volna...) Dávid tehát, életében először (ha a kompozíció által sugallt kronológiai rendet követjük) olyan erőforrások birtokába jut, amelyeknek köszönhetően immár önállóan kezdhet hozzá hatalmi bázisának komolyabb formában való kiépítéséhez. Abigail tehát a kompozíció végső formáját kidolgozó redaktor(ok) számára alkalmasnak tűnhetett egy Míkáléhoz hasonló szerepre, legfeljebb kisebb méretekben.

III.3. Betsabe

Akárhová nézünk, mindenütt sorsfordító nőket érzékel a tekintetünk. És persze hatalmas adag politikát, érdekeket, féktelen indulatokat. Ám ez szerencsére (vagy inkább sajnos?) nem minden.

Mert ha a szerelem és Dávid együtt érdekelnek bennünket, akkor egyetlen név juthat az eszünkbe: Betsabe, Eliám lánya, Salamon anyja. Mert hiába hárem, hiába hatalom, hiába beérkezett-ség, hiába siker, hiába irigyelt élet, a szerelem egyszer csak ott terem. S csakugyan úgy termett ott köztük, mint ahogy a gyilkos pattan elő a föld alól a szűk sikátorban, és csakugyan megsebezhetette mindkettőjüket. Betsabe érzelmeiről nem derül ki semmi sem a róluk szóló alapvető fontosságú szövegből (2Sám 11), ám Dávidot szinte a szemünk előtt kapja fel a szél, s repíti, mintha csak egy pihe volna Izrael és Júda dicsőséges királya. Még hogy nincs szerelem egyetlen pillantásra – kérdezhetnénk újra csak ama hatalmas regény írójával együtt? Már hogy ne volna, de sosem úgy, mint Hollywood giccses vásznain, hanem mindig ezerszer erősebben. És ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az első pillantás egy éppen fürdőző, és – a Biblia nem mulasztja el megjegyezni – gyönyörű nőt vetít Dávid agyába és lelkébe, nos, akkor itt meg kell állnunk egy nagyobb lélegzetvétel idejére.

*

A történet önmagában is magával ragadó, a fellegekig emel, hogy azután a poklok legmélyére taszítson, olyan mélyre, ahová

talán még Dante sem látott le. De ha mindez nem volna elég, szilárd meggyőződése, hogy az eseményekről beszámoló bibliai szöveg, a 2Sám 11 a világirodalom egyik legjobban megírt novellája.³² A szöveg felépítése egy kettős jelentésű ige használatán nyugszik, amelynek jelentése 'küld', illetve 'üzen'.³³ A jó történetek sosem mondanak el mindent, a mindent tudó elbeszélő itt gyakorta játszik velünk. S ez alól Sámuel második könyvének e két fejezete sem kivétel.³⁴ Nem lehet eldönteni, ki csábít el kit. A fürdőző nő, aki, bár nyilván számtalan más lehetőség is a rendelkezésére áll, mégis úgy rendezi, hogy a király olyan helyzetben lássa meg, amelynek a férfira gyakorolt hatásaival tisztában kellett lennie. (Hogy mindezt önszántából tette-e, nos, e tekintetben lehetnek kétségeink – de erről később még ejtünk szót.) Vagy a király, aki a látvány mellett is dönthetett volna úgy, hogy elfordul, és nem tesz semmit. S miután a vágy a vigyázatlansággal párosulva elsöprő győzelmet arat, nyomban elkezdődik Dávid végzetes utazása egyre lejjebb a mélybe nyúló lejtőn. Gyávaság, a férj becsapásának szándéka, majd megöletése – nem hiszem, hogy férfi sülyedhet ennél mélyebbre. Azután pedig a történet szenttelen közlésének a végén elhangzik az a kijelentés, amely csak Izraelben hangozhatott el, és amely tömörségében megdöbbenő és felszabadító egyszerre:

De az Úrnak nem tetszett, amit Dávid elkövetett. (2Sám 11,27b)

Eszerint az Ószövetség világában volt egy határ, amelyet még egy olyan sikeres uralkodó sem léphetett át, mint Dávid. Ilyesféle határok persze ma is vannak a politikai elit tagjai előtt. A különbség esetleg csak annyi, hogy Dávid esetében e határ átlépéséért súlyos büntetés járt. Talán azért, mert az Örökkévaló igazságérzetét semmiféle emberi mesterkedés nem korlátozhatta. S hogy mi nem tetszett az Úrnak? A tiltott szerelem, vagy a gyilkosság? Vagy úgy általában az egész történet, benne Dáviddal? Ki tudhatja?

*

Amit sejtethetünk, az távolról sem emlékeztet a romantikára. Dávid a történet idején egy három részből álló monarchia urának mondhatja magát. Izrael északon, Júda pedig délen alkották e struktúra két elemét. A harmadik azonban Jeruzsálem volt. A város, amely korábban egy apró méretű városkirályság központjaként létezett, hosszú kánaáni hagyományokkal és kánaáni lakossággal élt a falai között. Dávidnak egy ilyen város alighanem

32 Az alábbiakhoz lásd szerény kísérletemet: KŐSZEGHY Miklós, 2010.

33 A *šlh* ígéről van szó. Jelentéséhez lásd: Ges¹⁸, 1360–1362.

34 Mindez teret ad az olvasó, a befogadó számára is. Ez azonban távolról sem jelentheti azt, hogy szabadon kiegészíthetjük a történet hézagjait – mondjuk kedvünkre.

ismeretlen terep lehetett, de politikai érzékével nyomban felismerte, hogy valamilyen módon integrálnia kell a városi elit tagjait a saját, merőben újszerű hatalmi rendszerébe. Nem tudhatjuk, ki küldte Betsabét ama végzetes fürdőzésre, de azt igen, hogy jeruzsálemi volt ő is és a családja is. A Dávid történetét összeállító szerkesztők ennek fényében megérezhették a lehetőséget. Hiszen Jeruzsálem elfoglalása a dávidi karrier talán legfontosabb pontja volt. Ám egy várost elfoglalni mindig sokkal könnyebb, mint megtartani. A tragikus történetet követően Dávid feleségül veszi Betsabét, a szerelem megkapja törvényes kereteit. Dávid mintegy végképp megérkezik Jeruzsálembe, a város elindul egy hosszú úton, amelynek ma a végét látjuk, ám még most is él Jeruzsálem egyik epithetonja: „Dávid városa”. Megint egy politikai fordulópontra, és megint egy nő. Ráadásul nem ez az egyetlen fordulópontra, amelyhez Betsabé alakját kötötte a hagyomány. S ez a másik semmivel sem jelentéktelenebb az elsónél. Mert Betsabé és Nátán próféta kulcsszerepet játszottak abban, hogy Dávid halála előtt és közvetlenül utána Salamon ülhessen Dávid trónjára.

De ehhez előbb egy pillantást kell vetni egy sunemi fiatal lányra, aki talán nem ilyen sorsot szeretett volna magának...

III.4. Abiság és a Jeruzsálemben hagyott hárem

A hárem tagjának lenni soha véget nem érő kötődést jelentett. Nem volt ez másként a sunemi Abiság esetében sem, akinek a vésszesen öregedő király emberei azt a feladatot szánták, hogy úgymond melegítse fel urukat. Abiság nem járt sikerrel, de egyszer már a hárem tagja lett, így Dávid vagyonának részévé vált. Vagy ami talán még ennél is fontosabb: feleségként való birtoklása alig leplezett módon jelentett határozott trónigényt. A megfogalmazás talán furcsa, de ne feledjük el: nem az ellenállhatatlan szerelem volt az, amely egy nőt a király háremébe juttatott, hanem általában inkább a politikai megfontolás. S miután Dávid halála után a trón Salamonra száll (ne szépítsük: jól megtervezett és kíméletlenül végrehajtott politikai gyilkosságsorozatot követően), az új király kisémmizett bátyja, Adónijjá feleségül kéri magának a lányt, súlyos hibát követ el. A kérést Betsabé terjeszti Salamon elé, nyilván nem ártatlan segítőkészségből, mert nagyjából sejtethi fia válaszát. Nem is téved, Salamon felcsattan:

Miért csak a sunémi Abiságot kéred Adónijjának? Kérd neki mindjárt a királyságot is, hiszen a bátyám ő! Legyen csak az övé meg Ebjátár papé és Jóábé, Cerújá fiáé! Akkor megesküdött Salamon király az ÚRra: Úgy segítsen engem Isten most és ezután is, hogy ez az életébe kerül Adónijjának! (1Kir 2,22–23)

E ponton talán rövidebbre is zárhatjuk a történetet: az életébe került... Az ok elég egyértelmű: a hárem egyik tagját feleségül

venni valóban trónigényt jelent. Abiság az utolsó ponton áll, ahol Salamon trónját, Adonijjá ostoba leánykérési akciójának következtében, még valamiféle veszély fenyegeti. További sorsáról semmit sem tudunk. Legfeljebb sejthetjük, milyen lehetett mondjuk 15–16 évesen özvegynek maradni egy életre...

*

Ám ha a Dávid körül felbukkanó nők kompozíciós szerepét vizsgáljuk, akkor még egy csoportról feltétlenül szükséges szót ejtenünk. Egyebek mellett azért is, mert a háremben betöltött szerep itt is kulcsfontosságú. Amikor Dávid menekülni kényszerül lázadó fia, Absalom elől, akkor ezt olvassuk:

Tíz másodfeleségét azonban hátrahagyta a király, hogy őrizték a palotát. (2Sám 15,16)

A héber szöveg ilyen fordítása alapvetően helyes, de érdemes egy kicsit pontosítanunk rajta. Arról van szó, hogy a hátrahagyottakat a héber szöveg két szóval jelöli: *nšym plgšym*.³⁵ Egészen biztosan tévedünk, ha itt élemedetebb korú hölgyekre gondolunk, akiknek korábbi bája jórészt elenyészett. A dologban ennél sokkal több lehetőséget érdemes sejtenünk.

Nem lehetetlen például, hogy olyan nőkről van szó, akiknek a családja nem volt annyira fontos, hogy Dávid ne boldoguljon a támogatásuk nélkül. Hírszerzési szerepük sem zárható ki minden további nélkül – Dietrich valóságos ötödik hadoszlopról beszél velük kapcsolatban.³⁶ Egy folyamat részeként végzetes kimenetelű politikai játszma részesei – bár sejthetjük, hogy ez a szerep szenvedést tartogat a számukra. El kell viselniük, hogy Absalom nyilvánosan úgymond „bemegy hozzájuk”,³⁷ birtokba veszi őket. Az okot már ismerjük: aki igényt tart az uralkodó háremére, az igényt tart a trónjára is. Absalom lázadása csúcspontján, amikor Dávid hatalma már-már veszni látszik, a redaktor megint csak nőket szerepeltet. A szerep rettenetes, pont úgy, mint egy politikai játszma.

IV. Összegzés

A kérdés ezek után már csak az, mi az, amit tudunk, és mi az, amit nem tudunk, amit nem is tudhatunk, vagy amit megalapo-

35 Az első szó igen gyakori, az 'asszony/nő' jelentésű héber szó többes száma. A második nyelvi szempontból ennél sokkal érdekesebb. A fentebb már elemzett szó, amelynek feltehetően indoeurópai eredetére is utaltunk, alacsonyabb rangú feleségeket jelent, akik azonban vitathatatlanul a hárem tagjai.

36 DIETRICH, W. 2011.

37 A héber kifejezés a Biblia számos helyén megtalálható, a nemi aktus eufemizmus. Ezen a ponton joggal gondolhatunk akár demonstratív, politikai célból elkövetett nemi erőszakra is.

zottan sejthetünk. Az Ószövetség igen erős történetei közé tartoznak azok a beszámolók, amelyeket eddig érintettünk. Természetes vágy lehet bárkiben, hogy kíváncsiságtól vezérelve kicsivel többet is megtudjon ezekről a minden tekintetben kivételes nőkről. De akár a velük így vagy úgy kapcsolatba lépő Dávidról is. Magunk is úgy gondoljuk, hogy érdemes ezen, de most is a kompozíció tekintetében, elgondolkodni. Ehhez mindenképp egyetlen körülményt kell figyelembe venni. Azt, hogy itt irodalmi karakterekkel állunk szemben, akik mögött ugyan valóságos személyek álltak, de akiknek ezekhez a valóságos jellemvonásaihoz nincs hozzáférésünk.³⁸ Az irodalmi karakterek pedig, erre számos utalást ismerünk a kutatás történetében, az olvasóval együtt jönnek létre, csak velük együtt működhetnek.³⁹ A teória szerint az olvasóra igen erősen hat az első benyomás, az a pillanat, amikor először bukkan elé a történetben az adott karakter. Ekkor általában megszületik egyfajta ítélet, amely azután csak igen ritkán változik meg – ha egyáltalán. Ez nyilván esetünkben is fontos faktor lehet, hiszen például látjuk magunk előtt a délutáni sziesztáról éppen csak felkelt királyt, miközben a hadsereg Ammón fiai ellen harcol, vagy a minden tekintetben gyönyörű Betsabét, amint kissé meghökkenítő helyen fürdik. Hamar kialakul az olvasóban a lusta, arrogáns és túlságosan beérkezett király, meg a minimum kacér nő képe – csak hogy ez a benyomás talán még az elbeszélő intencióinak sem felel meg szükségképpen, a valós királyról és a valós nőről pedig végképp semmit sem mond.

A feminista teológia művelőinek, másokkal együtt, igazuk lehet abban, hogy a szöveg értelmezése szempontjából távolról sem mindegy, hogy férfi vagy nő olvasó találkozik egy szöveggel. A Betsabe-történet egy férfi olvasóra nyilván egészen más-ként hat a fürdőző szépség megpillantásától kezdve egészen Nátán drámai mondatáig: „Te vagy az a férfi”, mint egy női olvasóra.⁴⁰ A kérdés csak az, hogy el tudjuk-e helyezni a lehetséges értelmezési síkokat – mindegyiket a maga helyére. Mert egészen mást mutathat az, amit a szöveg mutatni akar, mint az, amit az olvasó önkéntelenül is kiolvas a szövegből.⁴¹ Ha Dávid és Betsabe tragikus történeténél maradunk, akkor jól látszik, hogy a szintek összekeveredése nem segíti az interpretáció munkáját. Mondhatjuk, hogy Betsabe áldozat a történetben,⁴² de állíthatjuk azt is, hogy provokátorként szerepel, talán éppen családja meg-

38 Joggal hangsúlyozza e körülményt NAUMANN, Th., 2003, 55.

39 A megállapítást igen markánsan képviseli BACH, A., 1993, 61–62. NAUMANN, Th., 2003, 66. irányítja a figyelmet CHATMAN, S., 1978, 118–119. alapvető munkájára.

40 Fentebb, Betsabe és Dávid története kapcsán magunk is tettünk egy futólagos kísérletet a történet ilyen jellegű olvasására.

41 Tanulságos ideidézni NAUMANN, Th., 2003, 71. terminusait, aki egyfelől *Mitteilungsinteresse des Textes*, illetve másfelől *Lektürinteresse der Leser* szinteket különböztet meg egymástól.

42 Így tesz, meglehetősen vehemenciával EXUM, J. C., 1996, 47–73. Az, hogy a történetet a Bír 19 összefüggésében olvassa, számunkra elfogadhatatlan.

bízásából.⁴³ A szöveg alapján mindkét állítást el lehet jutni, de bizonyítani egyiket sem lehet. Hogy Dávid megerőszkolta volna Betsabét, azt pusztán filológiai alapon is valószínűtlennek kell tartanunk, hiszen a 2Sám 11 szövegében nem szerepel a neki erőszakra vonatkozó, jól ismert szókincs.⁴⁴ Mindez azonban nem zár ki egy olyan értelmezést, amely szerint Dávid már a történet legelején, Betsabéval kapcsolatban is visszaél hatalmával, amely hatalom részben politikai helyzetével, részben pedig a kor patriarkális berendezkedésével függ össze. Amikor Betsabe megüzeni Dávidnak, hogy teherbe esett – ezt akár diadalmas bejelentésnek is lehet értelmezni (elérte célját, hamarosan a király felesége lehet), de akkor sem tévedünk nagyot, ha az üzenetet segélykiáltásként fogjuk fel. Csupa kettősség, értelmezési lehetőségek innen és onnan is. Alig hiszem, hogy ez véletlen volna. Sokkal inkább azt gondolom, hogy Dávid történeteinek szerzőjét, szerzőit, redaktorait ugyan nem ismerjük, de elegendő a nőikkel kapcsolatos történeteket elolvasnunk ahhoz, hogy lássuk: remek írók voltak, nagyvonalú redaktorok munkatársaiként. Helyet hagytak nekünk, kései olvasóknak.

E történeteket olvasva nehéz ellenállni a gap filling kísértésének. Talán azért, mert a téma az emberiség egyik legősibb viszonyrendszerét érinti. Azt hiszem, legkésőbb ezen a ponton mélységesen egyet kell értenünk a Példabeszédek könyvének megállapításával:

¹⁸Ez a három dolog csodálatos előttem, sőt négy dolgot nem értek: ¹⁹a sasmadár útját az égen, a kígyó útját a kősziklán, a hajó útját a mély tengeren és a férfi útját a nővel. (Péld 30,18–19)

Irodalom

- BRUEGGEMANN, W., 1988: 2Sam 21–24. An Appendix of Deconstruction, *CBQ* 50, 383–397.
- DIETRICH, W., 1997: *Die frühe Königszeit in Israel. 10. Jahrhundert v. Chr.*, BE 3, Stuttgart.
- DIETRICH, W., 2006: *David. Herrscher mit Harfe*, BG14, Leipzig.
- DIETRICH, W., 2011: Davids Fünfte Kolonne beim Abschalom-Aufstand, in Uő (szerk.), *Seitenblicke. Literarische und historische Studien zu Nebenfiguren im zweiten Samuelbuch*, OBO 249, Fribourg – Göttingen, 91–120.
- KARASSZON István, 2002: Történetírás az ókori Izraelben, in Uő., *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica*, Budapest, 40–72.
- KARASSZON István, 2021: *Az Ószövetség teológiai üzenete*, Budapest.
- KŐSZEGHY Miklós, 2010: „Te vagy az az ember!” (Dávid és a morál határai – megjegyzések a 2Sámuel 11–12 szövegéhez, *Pannonhalmi Szemle* 18, 5–24.

43 Igaz, Betsabe ebben az esetben is áldozat, a családja áldozata.

44 Ehhez elegendő szemügyre vennünk a 2Sám 13 szomorú történetét Dávid fiáról, Amnonról és féltestvéréről, Támárról.

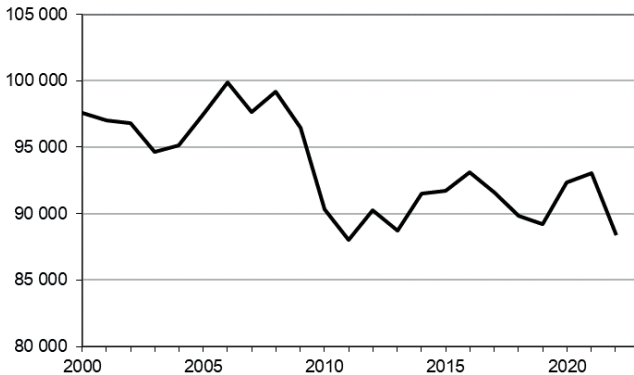
- MARFOE, L., 1979: The Integrative Transformation: Patterns of Sociopolitical Organisation in Southern Syria, *BASOR* 234, 1–42.
- PIETSCH, M., 2003: „Dieser ist der Spross Davids“... *Studien zur Rezeptionsgeschichte der Nathanverheissung im alttestamentlichen, zwischentestamentlichen und neutestamentlichen Schrifttum*, WMANT 100, Neukirchen.
- ROST, L., 1926: *Die Überlieferung von der Thronnachfolge Davids*, BWANT 6, Stuttgart.
- STAUBLI, Th., 1991: *Das Image der Nomaden im Alten Israel und in der Ikonographie seiner sesshaften Nachbarn*, OBO 107, Freiburg/Schweiz – Göttingen.
- SZÍJJÁRTÓ M. István, 2021: *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*, Ráció Kiadó, Budapest.
- VRIEZEN, T. C. – WOUDE, A. S. van der, 2005: *Ancient Israelite and Early Jewish Literature*, Boston – Leiden.
- ZENGER, E., 2008: *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart.
- BG: Biblische Gestalten
- CBQ: Catholic Biblical Quarterly
- Ges¹⁸: Gesenius. *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, 18. Auflage, Heidelberg et al.
- OBO: Orbis Biblicus et Orientalis
- WMANT: Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament.

Gyermekvállalási kedv és termékenység Magyarországon – európai kitekintéssel

Csökkenő születésszám – emelkedő gyermekvállalási kedv?

2022-ben 88 491 gyermek született Magyarországon (1. ábra). Ez az adat minden idők második legalacsonyabb hazai születésszáma, alig meghaladva az eddigi abszolút minimumot (88 049 élveszületés, 2011-ben). Az ezredfordulót követő években 95–100 ezer környékén ingadozott a születésszám. Ezt követően 2008 és 2011 között bekövetkezett egy gyors zuhanás, elvezetve a 2011-es termékenységi mélypontra. 2011-től 2016-ig kismértékben, de trendszerűen növekedett a születések száma, ezt követően trendforduló következett be, és a gyerekszám csökkenni kezdett. A 2018–2019-es évek kifejezetten alacsony születési számai után 2021-re ismét 93 ezer fő fölé emelkedett a születések száma. Ezt követően 2022-re egyértelmű és erőteljes csökkenést tapasztalhattunk.

1. ábra. Az élveszületések száma, 2000–2022

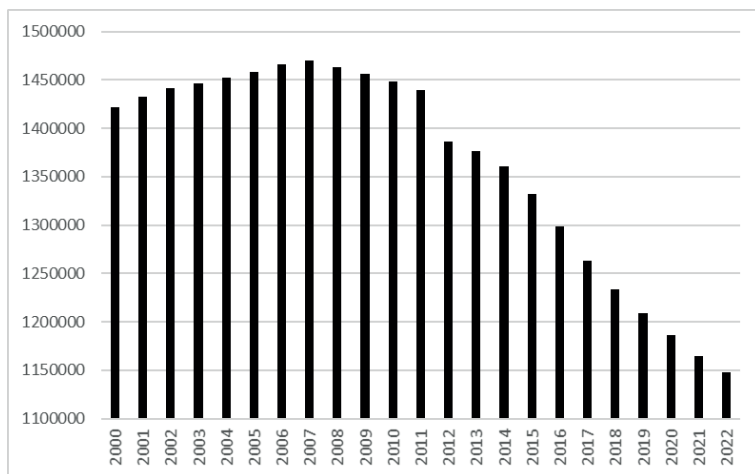

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

További aggodalomra ad okot, hogy a 2023 őszeig rendelkezésre álló adatok 2023. év folyamán további romlást vetítenek előre, ez alapján nem zárható ki, hogy 2023-ban olyan kevés gyermek fog születni Magyarországon, mint (legalábbis az állami anyakönyvezés bevezetése óta) még soha.

Ezek a látványosan negatívnak tűnő tendenciák azonban a termékenységgel foglalkozó demográfusok körében mégsem váltottak ki különösebb aggodalmat, sőt sok helyen pozitív termékenységi folyamatokról, a gyermekvállalási kedv növekedéséről lehetett olvasni. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az az oka, hogy az elmúlt időszakban a születésszám változásai a szülőképes korú nők számának egyértelmű és igen erőteljes csökkenése mellett következtek be. A születések mintegy 88%-át adó, 20 és 39 év közötti korosztály létszámváltozása kiemelt figyelmet érdemel: ebben a női korcsoportban az ezredfordulót követő években még emelkedés, majd 2007 és 2022 között mintegy 321 ezres, csaknem 22%-os csökkenés figyelhető meg (2. ábra). Ez a 2007-et követően beinduló csökkenés természetesen egy hosszabb folyamat része, melynek oka, hogy az 1975 körül született nagy létszámú generáció (az ún. „Ratkó-unokák” generációja) kilépett a gyermekvállalási korból. Némi leegyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy ez elmúlt évtizedben sokkal kevesebb nő vállalt többé-kevésbé ugyanannyi gyermeket, mint korábban, tehát az egy nőre jutó gyermekszám, a „gyermekvállalási kedv” egyértelműen nőtt.

2. ábra. A 20–39 év közötti nők létszámának változása 2000 és 2022 között

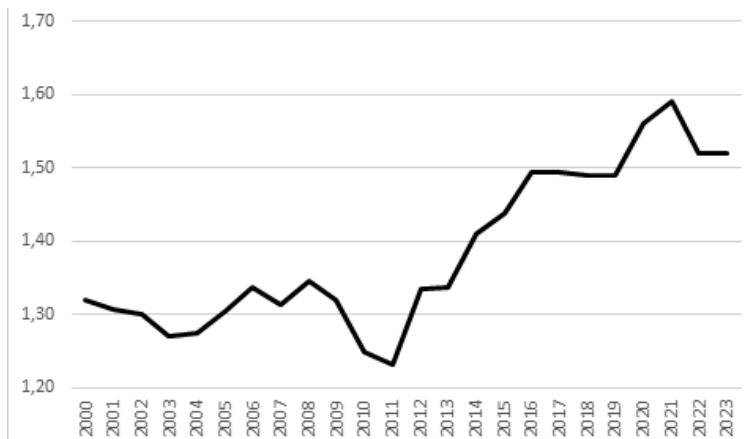
Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

A termékenységi trendek értelmezéséhez fontos azonban hangsúlyozni, hogy 2017-et követően a szülőképes korú nők számának csökkenési tempója már mérséklődött, gyakorlatilag

megfeleződött. Bár a legnagyobb valószínűséggel a következő években is folytatódni fog ez a trend, vagyis a „legjobb gyermekvállalási korban lévő” nők számának csökkenése, de a csökkenés mértéke várhatóan tovább mérséklődik majd. Ez azt jelenti, hogy a közeljövőben a születésszám változásai mögött egyre inkább a „valós” termékenységi folyamatok állnak majd, csökkenhet a népességstruktúra változásának a negatív hatása.

A termékenység alakulásáról tehát a születésszámnál pontosabb képet adnak azok a statisztikai mutatók, amelyek a népességszám változásától és bizonyos strukturális átalakulásoktól megtisztítva jelzik a folyamatokat. Az egyik legelterjedtebb ilyen mutató az úgynevezett teljes termékenységi arányszám (TTA, angol rövidítéssel TFR), amely azt fejezi ki, hogy ha az adott évi gyermekvállalási viszonyok állandósulnának, akkor egy nő hány gyermeket szülne élete során. Ha ennek a mutatónak az értéke valamivel meghaladja a kettőt,¹ akkor a népesség újratermelése biztosított. A TTA 2022-es értéke Magyarországon 1,52 volt. Itt 2011 és 2016 között egyértelmű növekvő tendencia volt megfigyelhető (1,23-ről 1,49-re nőtt a TTA értéke), és 2016 és 2019 között stagnálás, majd 2020–21-ben viszonylag magas, 1,6-ot közelítő értékek voltak megfigyelhetők. 2021-ről 2022-re azonban egyértelműen csökkent a gyermekvállalási kedv mértéke (3. ábra).

3. ábra. A teljes termékenységi arányszám Magyarországon, 2000–2023*

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

* a 2023-es adatok január–augusztusra vonatkoznak

Ha a TTA értékét és a születések számát összevetjük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy 2011 és 2020 között a TTA értékének a növekedése ellensúlyozni tudta a szülőképes nők számának csökkenését, vagyis utóbbi ellenére sem csökkent a szüle-

1 Az értéknek azért kell meghaladni a kettőt, mert nem minden megszületett gyermek éri meg a termékeny életszakaszt.

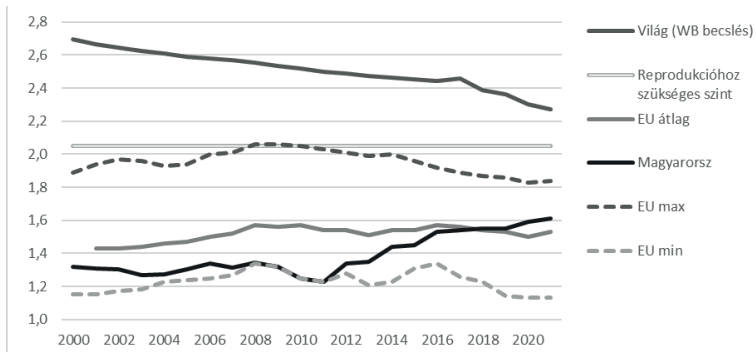
tésszám. Amint azonban a termékenység akár stagnálni kezd, a születések száma is csökkenésnek indul, a termékenység csökkenése pedig nagyon látványosan csökkenti a születésszámot, ahogy az a 2022-es adatokban megfigyelhető volt. Amennyiben a következő években a termékenység akár kismértékben is csökkenni fog, pl. 1,5 alá kerül, úgy a születések számának radikális csökkenésére számíthatunk.

Az elmúlt évek adatainak értelmezését, a közeljövő kihívásainak vizsgálatát azonban nagyban nehezíti, hogy nem éppen átlagos éveket hagytunk magunk mögött. A koronavírus járvány egészségügyi kockázatai, az ezzel járó gazdasági, munkapiaci, az egészségügyi intézményrendszer igénybevételi lehetőségeit érintő bizonytalanság, a vakcináció körüli bizonytalanságok mind olyan tényezők voltak, amelyek hathattak a termékenységre, a gyermekvállalási döntésekre is. Ezek a hatások azonban feltehetően nem voltak tartósak, hanem inkább időzítési jellegűek, amelyek nagyobb, de ideiglenes ingadozásokat okoztak a születésszámban. (Sobotka et. al 2023) (Így például a védőoltások bevezetésekor nem lehetett tudni, hogy a vakcináció hogyan hat a magzatra. A tömeges oltásokat követően 9 hónapra be is következett a születésszám erőteljes csökkenése, ez azonban – szerencsére – nem bizonyult tartósnak, sőt egy „kompenzációs” periódus következett, vagyis néhány hónapig átlag feletti születésszámok voltak megfigyelhetők.) Ezek az ideiglenes, jellemzően éven belüli, néhány hónapig tartó kilengések azonban nagyban nehezítik az elmúlt időszak adatainak értelmezését, mert elfedik, torzítják az esetleges trendszerű változásokat, folyamatokat.

Annyi azonban egyértelműen megállapítható, hogy a következő években a jelenlegi 1,5–1,6 közötti termékenységi szint fenntarthatóságát illetően komoly kockázatok figyelhetők meg. Rövid távon a gazdasági recesszió és a bérek vásárlóerejének csökkenése jelenthet ilyen kockázatot, főleg, hogy ez jelenleg a családtámogatási rendszer szűkítésével párhuzamosan következik be.

Nemzetközi kitekintésben megállapítható, hogy bár a hazai termékenység 1,5–1,6-os értéke még mindig lényegesen elmarad attól a valamivel kettő feletti célértéktől, amely középtávon a hazai népességfogyás megállítását eredményezné, de már eléri, sőt valamennyire meghaladja az EU országok 1,5 körüli átlagát. Magyarországon tehát jelenleg bár alacsony a termékenység, de már nem extrémén alacsony, a fejlett országok között átlagosnak tekinthető. Ez jelentős pozitív fordulat az 1998 és 2013 közötti periódushoz képest, amelyben Magyarországot gyakorlatilag ún. „szuperalacsony” (*lowest low fertility*) termékenység jellemezte, sőt 2010 környékén az EU tagállamok között hazánkban volt a legalacsonyabb a termékenység. További jelentős változás, hogy az ezredforduló óta a világ termékenysége is jelentősen csökkent, az ezredforduló 2,7 körüli értékéről a Világbank becslései szerint 2021-ben 2,27-re. Így egyben érdemben csökkent Magyarország elmaradása a világtól.

4. ábra. A magyarországi* teljes termékenységi arányszám nemzetközi kitekintésben, 2000–2021

Forrás: Eurostat, Világbank

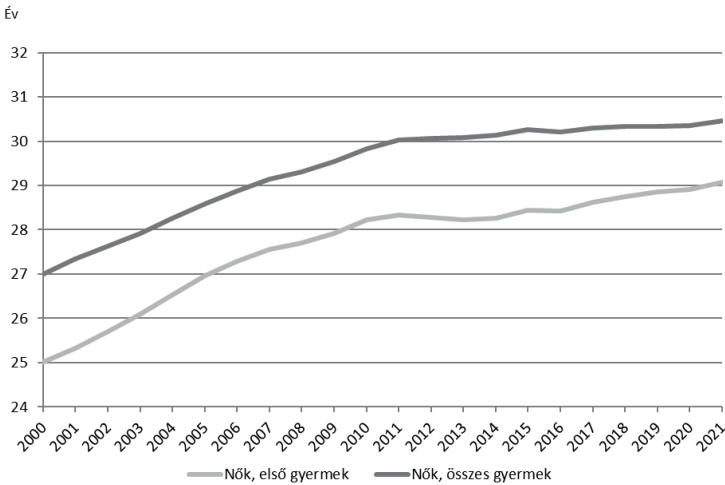
* Az ábrán Magyarország esetén az Eurostat által közölt termékenységi adatokat használjuk, ami módszertani okból minimálisan eltér a cikkben korábban használt, KSH által publikált értékektől.

A szülővé válás kitolódása – demográfiai kockázat vagy természetes jelenség?

Az elmúlt évtizedek alacsony termékenységi mutatóiban meghatározó szerepet játszott egy másik fontos demográfiai folyamat is: a nők, a családok egyre későbbre halasztották első gyermekük vállalását: míg a rendszerváltás idején átlagosan 23 éves volt egy nő, amikor első gyermeke megszületett, addig erre 2015-ben jellemzően 28 éves korában került sor (5. ábra). Látható, hogy amikor a halasztási folyamat Magyarországon a 2010-es évek elején lényegében megszűnt, ezzel egy időben kezdtek emelkedni a termékenységi mutatók. A 2010–16-os időszakot valójában a termékenység (a TTA) egyértelmű növekedése mellett a 28 éves női gyermekvállalási kor környékén való stagnálás jellemezte. Ezt követően lelassult a termékenység növekedése, és ezzel párhuzamosan ismét érezhetővé vált az anyává válás átlagos időpontjának halasztása, főleg az első gyermek esetén (28,4-ről a 2021-es évre² már 29,1 évre). A szülővé válás átlagos korának a kitolódása – bár mostanában lassúbb, mint az ezredfordulót megelőző évtizedekben – nem elhanyagolható: évente mintegy másfél hónappal kitolódik az első gyermek vállalásának kora. Ez a halogatási folyamat értelemszerűen negatívan hat a naptári éves termékenységre, hiszen a halasztott gyermekek a jövőben születnek majd meg (ha megszületnek).

2 A szülő nők életkorára vonatkozóan jelenleg a legfrissebb adat 2021-es, így a továbbiakban ezt használjuk.

5. ábra. A nők átlagos életkora Magyarországon gyermekük születésekor, 2000–2021

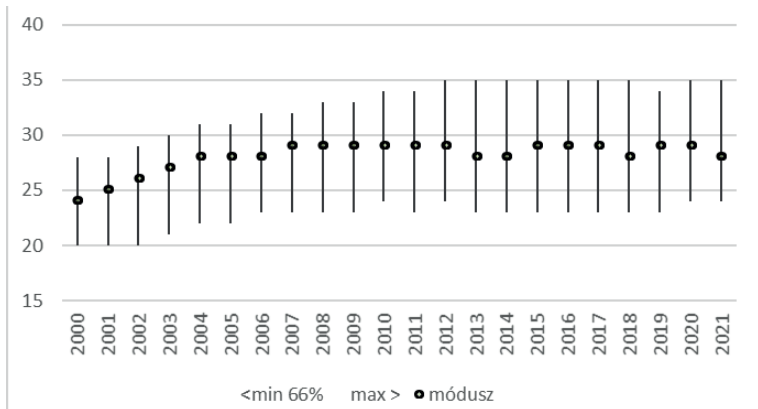
Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek

Demográfialag fontos és izgalmas kérdés, hogy mi az oka a szülővé válás halasztásának. Hogy ezt jobban átlássuk, szükséges túllépni az átlagon mint statisztikai jelzőszámon, az átlag ugyanis, sok esetben túlzottan leegyszerűsítő módon, összetett folyamatokat fedhet el. Így érdemes áttekinteni az elmúlt bő évtized szülővé válási életkorának változásait két másik mutató segítségével is. Az egyik mutató a módusz, amely azt mutatja meg, hogy milyen korú nők születték a legtöbb gyereket, a másik pedig egy olyan, a szóródásra utaló mutató, amely azt jelzi, hogy adott évben melyik az a legszűkebb életkori sáv, amely lefedi a női első szülések kétharmadát. (6. ábra)

Látható, hogy az ezredfordulón a legtöbb szülő nő 24 éves volt. 2004-ig igen gyorsan emelkedett a módusz, amely ekkorra már el is érte azt a 28–29 éves értéket, amely azóta, lassan már csaknem két évtizede jellemző.

A szülések szóródását tekintve az első gyermek vállalásának egyértelmű polarizációja volt megfigyelhető. Míg az ezredfordulón még egy nyolcéves életszakaszban (20 és 28 éves kor között) történt meg az első szülések több mint kétharmada, a későbbiekben ez a szakasz nemcsak későbbre tolódott, de meg is nyúlt: 2011-et követően már 12–13 éves korszávot kell, hogy megjelöljünk (23–35 éves kor között), ha meg akarjuk határozni azt az életkort, amelyben a szülő nők kétharmada vállalja első gyermekét. Tehát egyértelműen megállapítható, hogy nemcsak kitolódott, hanem destandardizálódott is az első gyermek vállalásának kora a női életúton belül.

6. ábra. Az első szülés legjellemzőbb kora (módusz), illetve az a korcsoport, amelyen belül az első szülések kétharmada megtörtént (2000–2021)

Forrás: Kapitány 2022

A destandardizálódási folyamat megértéséhez közelebb juthatunk, ha iskolai végzettségi csoportonként bontjuk az adatokat (1. táblázat). Látható, hogy míg a maximum 8 osztályt végzett anyák átlagos első gyermekvállalási átlagos kora nem tolódott ki az ezredforduló óta, addig a magasabb végzettségi csoportoknál mintegy három évvel nőtt ez az érték. A legjellemzőbb kor – módusz – a diplomásoknál 3 évvel, a középcsoportok esetén két évvel nőtt, az alacsony iskolai végzettség esetén pedig nem növekedett.

1. táblázat. Az anya átlagos, illetve legjellemzőbb (módusz) kora gyermeke születésekor, iskolai végzettség szerint

		max. 8 osztály	érettségi nélküli közép fok	közép fok, érettségivel	felsőfok
2000	átlag	21,4	24,0	26,0	28,7
	módusz	18	22	25	27
2010	átlag	21,2	27,3	28,6	30,9
	módusz	18	22	28	29
2016	átlag	21,2	26,7	28,8	31,9
	módusz	18	22	27	30
2021	átlag	21,2	26,8	29,1	32,0
	módusz	18	24	27	30

Forrás: saját számítás (KSH módszertan szerint) a KSH népmozgalmi adatbázisából

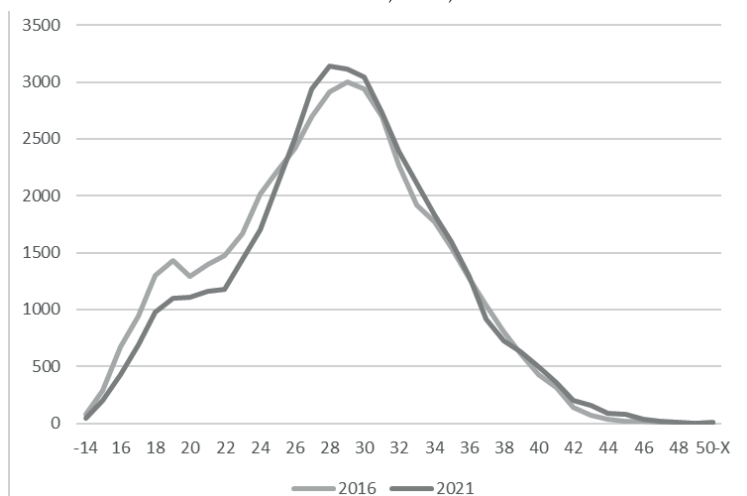
Az, hogy az érettségizett, de felsőfokú végzettséggel nem rendelkező nők átlagosan 29, legjellemzőbben 27 évesen szülik meg első gyermeküket, azt jelenti, hogy ebben a csoportban az érett-

ségit követően jellemzően csaknem egy évtized telik el a gyermekvállalásig.

Feltűnő ugyanakkor, hogy 2016-ot követően az átlagos kor mutatóban szépen látható, ismételten meginduló kitolódási folyamat ezekben az alternatív számokban már kevésbé jelenik meg. Az iskolai végzettség szerinti táblázat pedig azt mutatja, hogy az egyes iskolai végzettségi csoportokon belül már az átlagos gyermekvállalási korban is csak kisebb változások voltak megfigyelhetők az elmúlt fél évtizedben.

Azért, hogy az ennek ellenére bekövetkező kitolódás okát megértsük, érdemes az első gyermeket vállaló nők kora szerint bemutatni az első születeket 2016-ban és 2021-ben (7. ábra).

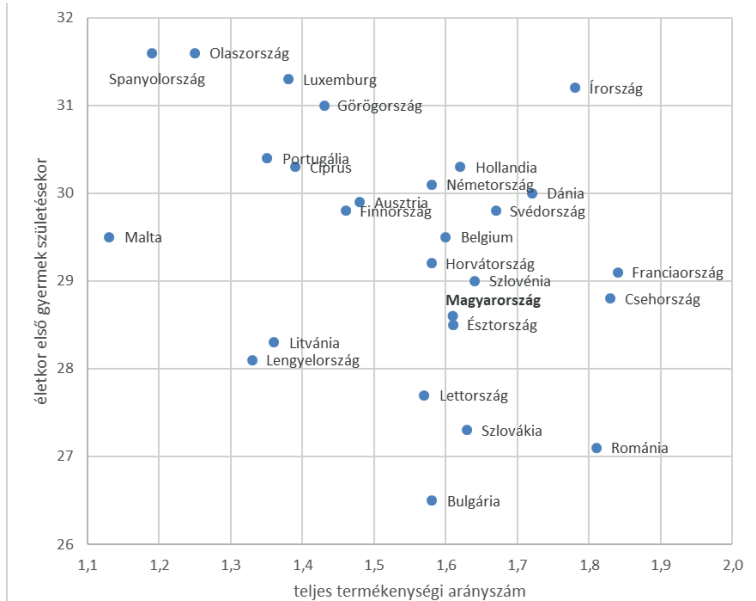
7. ábra. Az első gyermeküket szülő nők betöltött életkor szerint, 2016, 2021

Forrás: Demográfiai évkönyvek

Az ábrán jól látható, hogy az átlagos első gyermekvállalási kor az elmúlt években megfigyelhető növekedésének fő oka nem a 35 év feletti gyermekvállalások számának növekedése volt, hanem szinte kizárólag az, hogy nagymértékben esett a 16 és 24 év közötti gyermekvállalások száma. Ezt a csökkenést ugyanakkor részben ellensúlyozni tudta a 27 és 33 év között megfigyelhető növekmény. Tehát az átlagnak az elmúlt fél évtizedben megfigyelt növekedése mögött – a közvélekedéssel ellentétben – elsősorban nem a kései gyermekvállalás jelentőségének a növekedése, hanem a korai gyermekvállalás jelentőségének csökkenése áll, amelynek szinte kizárólagos oka az volt, hogy igen gyorsan csökkent az érettségig nem tett nők első születeinek a száma.

8. ábra. A teljes termékenységi arányszám és az első gyermekvállalás átlagos életkora az EU tagállamaiban, 2021

Forrás: Eurostat

Ha európai összehasonlításban összevetjük a gyermekvállalási kedvet (a teljes termékenységi arányszámot) az első gyermekvállalás átlagos korával, akkor a magyarországi adat egyáltalán nem tűnik speciálisnak. Ezenfelül általában úgy tűnik, hogy akár egy magyarországinál is késeibb gyermekvállalási magatartás sem akadály a mai magyar értékeknél magasabb termékenység alakuljon ki (ld. Franciaország, Dánia, Svédország). Ebből úgy tűnik, hogy a gyermekvállalási életkor kitolódása, bár fontos trend, de önmagában jelenleg nem akadály a termékenység növekedésének.

Szétartó termékenységi folyamatok – a nők gyermekszám szerinti differenciálódása

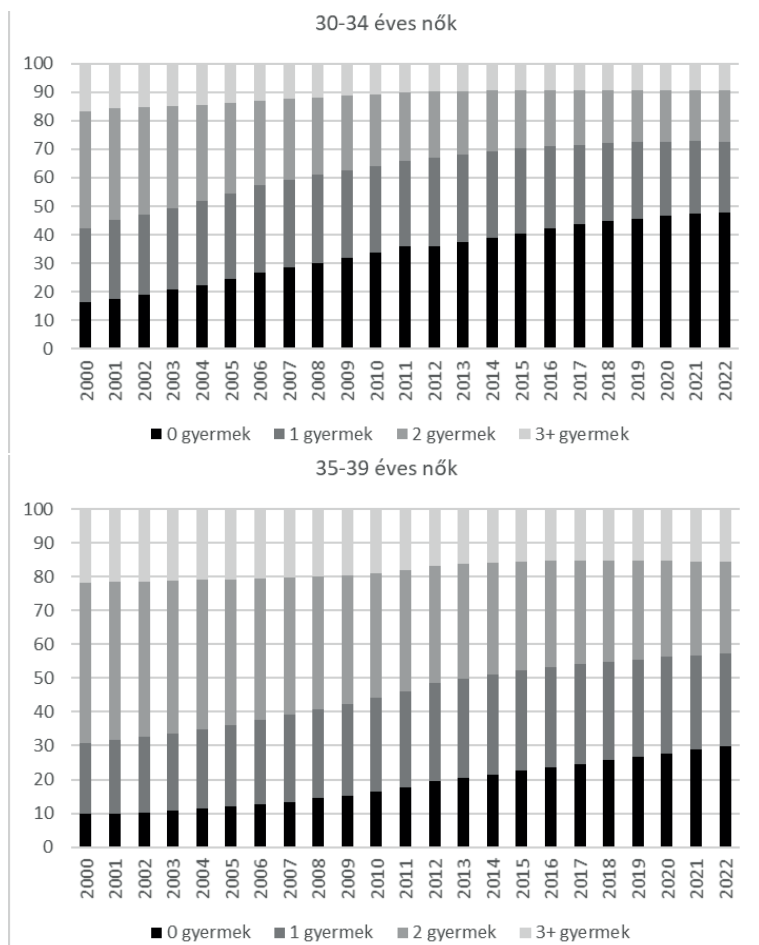
A gyermekvállalási korban lévő nők átlagos gyermekszámát nagymértékű és egyenletes csökkenés jellemezte a rendszerváltás óta, hiszen a nők a termékeny életszakaszon belül egyre később és egyre kevesebb gyermeket vállaltak.

Azonban az elmúlt néhány évben már az idősebb gyermekvállalási korosztályokban is igen magas lett a gyermektelen nők aránya. 2017 és 2022 között a 30–34 éves nők között 44-ről 48%-ra, míg a 35–39 évesek között 25-ről 30%-ra nőtt a gyermektelenek aránya.

nek aránya. (Az ezredfordulón még a 35–39 éveseknek csak 10%-a volt gyermektelen.)

A másodiktól a harmadik gyermekre való továbblépés esélye ugyanakkor növekedett – feltehetően nem függetlenül a népese-
déspolitikai beavatkozásoktól. (Spéder – Murinkó – Oláh 2020)
Ezek a trendek már megnyilvánulnak az eloszlási adatokban is.
Az elmúlt években a három- vagy többgyermekes nők aránya
nem csak az anyák között, hanem a teljes (a gyermekteleneket is
magába foglaló) női kohorszokat tekintve is stabilizálódott (illet-
ve minimális mértékben nőtt is.). A nagycsaládos (három- vagy
többgyermekes) nők aránya a 30–34 éves korosztályban 2014 óta
valamivel 9% felett állapodott meg. A 35–39 éves korosztályban ez
az arány ebben az időszakban stabilan 15–16% között van (9. ábra).

9. ábra. A 30–34 éves és 35–39 éves nők megoszlása
gyermekszám szerint, 1990–2022 (%)

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek

A fenti adatok szerint termékenységünk kulcsproblémájává az vált, hogy egyre nagyobb eséllyel egyáltalán nem születnek meg az első gyermekek (gyermektelenség). Így összeszűkült az a bázis, ahol második gyermeket vállalhatnak. Emiatt sokáig hiába stabilizálódott a második gyermekek születési aránya, a potenciális egygyermekes anyák számának egyre szűkülő bázisa miatt az azonos arányszám sokáig nem jelentette több második gyermek megszületését. A családpolitikai intézkedések által célzott harmadik gyermekek megszületési esélye pedig hiába növekedett egyértelműen, ha eközben az anyák többsége már második gyermekéig sem jut el.

A gyermektelenek arányának gyors növekedése nem csak az össztársadalmi szintű termékenység számára jelent korlátot, hanem egyben egy társadalmi differenciálódási folyamatot is eredményez. A Magyarországra korábban jellemző ún. kétgyermekes családmódel (amelyben a legtöbb családban két gyermek született, ez számított normatív magatartásnak) helyébe egy demográfiai értelemben megosztott generáció lép majd: teljesen elfogadottá, bizonyos foglalkozási vagy területi csoportokban akár relatív többségi pozícióvá válhat a gyermektelenség, ezzel párhuzamosan nő a nagycsaládosok (ideértve a három- vagy négygyermekeseket, de nem ideértve a még több gyermeket vállalókat) demográfiai jelentősége. Jelenleg még nincsenek ismereteink arról, hogy ez a demográfiai differenciálódás milyen társadalmi következményekkel jár majd. Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy ezek a demográfiai magatartásokat tekintve elkülönülő demográfiai csoportok különféle társadalmpolitikai intézkedésekben, így eltérő irányú szociálpolitikákban és nyugdíjrendszerekben lesznek érdekelték, és emiatt meglehetősen könnyen kijátszhatók lesznek egymás ellen.

A gyermeket vállaló nők vallásossága

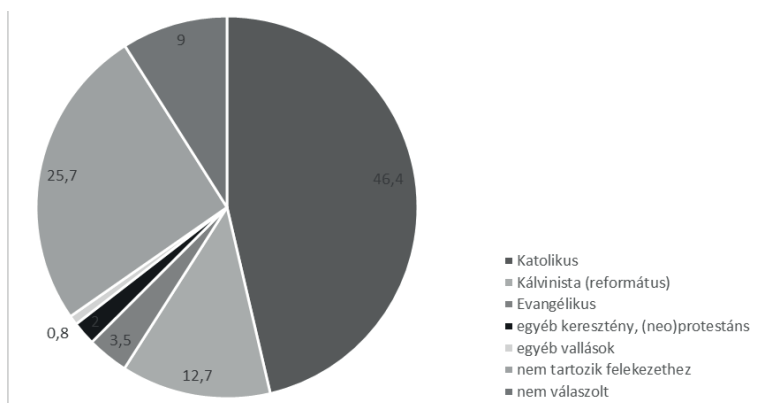
Végül érdemes röviden bemutatni, hogy a vallásos családok és különösen az egyházi vallásosság szerepe mekkora, illetve hol helyezkedik el az átalakuló gyermekvállalási viszonyok között. Az egyházak, különös tekintettel a katolikusra, milyen arányban számolhatnak azzal, hogy a születendő gyermekek vallásos családokban születnek és szocializálódnak?

A hagyományos vallásszociológiai kutatások, illetve a népszámlálási eredmények módszertani okokból korlátozottan alkalmasak ennek a kérdésnek a vizsgálatára. Ezek a kutatások, adatgyűjtések ugyanis jellemzően az egész társadalomról, fiatalokról, idősekről, egyedül és nagycsaládban élőkről stb. adnak átfogó képet, amelyen belül az éppen gyermeket vállalók csak igen kis szegmenset jelentenek. Az általunk elemzett kutatás, a Magyar Születési Kohorszvizsgálat (Veroszta et al. 2022) ezzel szemben egy speciális, szűk, de nagyon fontos csoportra kon-

centrál: a gyermeket vállalókra, illetve magukra a kisgyermekekre. A kisgyermek hathónapos korában személyesen felkerestük az őt elsődlegesen gondozó személyt (aki szinte mindig, de azért nem minden esetben az édesanya), s megkértük, válaszoljon a kérdéseinkre, illetve töltsön ki egy anonim kérdőívet. Ez utóbbiban szerepeltek a válaszadó vallásosságára, felekezeti, egyházi kötődésére vonatkozó kérdések is.

A felekezeti hovatartozást a kérdőív a következő megfogalmazásban tudakolta: „Mely vallási felekezethez tartozónak érzi magát?” A nagyobb felekezetek előre nyomtatott megnevezései közül bő 46% választotta a római vagy görögkatolikus. A válaszadók 26%-a azt jelölte meg, hogy nem tartozik felekezethez, míg a többiek egyéb felekezeteket jelöltek meg (református 13%; evangélikus 3,5%, Hit Gyülekezete 1%; stb.). 9% volt azoknak az aránya, akik nem válaszoltak a kérdésre.³ Ez alapján azt állíthatjuk, hogy ma Magyarországon a gyermekek csaknem kétharmada olyan családban születik, ahol az őt gondozó személy magát valamilyen felekezethez tartozóhoz érzi, és a katolikus családokban születő gyermekek aránya is közelíti az 50%-ot (10. ábra).

10. ábra. A kisgyermeket nevelő anyák felekezeti megoszlása Magyarországon, 2019–2020

Forrás: Életünk Fordulópontjai vizsgálat, 6 hónapos adatgyűjtés

Természetesen az is évtizedek óta ismert vallásszociológiai tény, hogy a felekezethez való tartozás illetően felvállalása nem jelent feltétlenül egyházas vallásosságot, vagy akár bármilyen kapcsolódást az adott egyházhoz. Az édesanyák személyes hitének feltérképezésére ezért arra is megkértük a felekezethez választó kismamákat, hogy válasszák ki, saját magukat melyik kijelentéssel tudnák legjobban jellemezni: „Vallásos vagyok, az egyház

3 Ezek egy része több más kérdésre sem válaszolt. Látható, hogy ez a 9% lényegesen alacsonyabb arány, mint a népszámlálási adat, ahol mintegy 40% nem válaszolt a vallásosság kérdésére.

tanítását követem”; „Vallásos vagyok a magam módján”; „Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e”; „Nem vagyok vallásos”. Országosan a féléves gyermeket nevelő kismamáknak csak mintegy egy tizede (9,6%) tartotta magát (bármely) egyház tanítása szerint vallásosnak! A legjelentősebb csoport, a maga módján vallásos a megkérdezetteknek 46%-a, 29%-uk pedig nem vallásos (a többiek nem tudták megmondani, hogy vallásosak-e, vagy nem válaszoltak).

Ezekből az adatokból az látszik, hogy az elmúlt időszakban rendkívüli mértékben kibővült egyházi oktatási intézményrendszer⁴ demográfiai alapjai csak abban az esetben lesznek biztosítottak, amennyiben azok nagy arányban kiterjednek majd a nem egyházián vallásos családok gyermekeire is. A Rosta Gergely és Pusztai Gabriella (2022) által 2015-ben felvett, retrospektív adatokon nyugvó hipotézis, miszerint „elképzelhető, hogy egyes egyházi intézményekben a jövőben többségbe kerülhetnek az otthoni vallásos nevelésben nem részesültek”, ez alapján megalapozottnak tűnik. Egyszerűen fogalmazva: nem lesz elég egyházián vallásos családban nevelkedő gyermek ahhoz, hogy betöltsék az egyházi fenntartású intézmények által kínált férőhelyeket. Másfelől nézve persze ez azt is jelenti, hogy ezen egyházi oktatási intézményeknek az egyházi vallásosság intergenerációs átadását megerősítő szerepe megnehezedhet, és egyfajta evangelizációs szerepnek kellene majd előtérbe kerülnie.

A fentebbi általános trendek a katolikusokra is igazak. A magát (római vagy görög-) katolikusnak besoroló, féléves kisgyermeket nevelő édesanyák csupán 13,5%-a választotta az egyházi vallásosságot, 64%-uk, vagyis csaknem kétharmados többségük a maga módján vallásos kategóriát választotta. Szomorú, de fontos adat, hogy a katolikus felekezeti hovatartozást felvállalók között többen (16%) voltak azok, akik magukat nem vallásosnak sorolták be, mint ahányan ebben a csoportban felvállalták az egyházi vallásosságot.

Ismert, de demográfiaileg is fontos jelenség az is, hogy a neoprotesztáns kisegyházak kisgyermekes híveinek körében lényegesen magasabb az egyházián vallásosok aránya. Így ha az egyházián vallásos családba született gyermekek körében vizsgáljuk meg a felekezeti eloszlást, már azt találjuk, hogy Magyarországon a 65% katolikus és 17% kálvinista mellett 12% azon kisgyermek aránya, akik valamely neoprotesztáns kisegyházhoz tartozó vallásos családba születtek.

4 2020–21-ben az óvodai férőhelyek 9,1, az általános iskolai férőhelyek 16, a gimnáziumi férőhelyek 27%-át az egyházi intézmények biztosították. (Varga 2022)

Irodalom

- KAPITÁNY Balázs (2022): Az első gyermekvállalás életkorának változása Magyarországon, *KorFa*, 2022(3).
- KAPITÁNY Balázs – SPÉDER Zsolt (2021): Gyermekvállalás. In MONOSTORI Judit – ÓRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfia Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 45–63.
- MAKAY Zsuzsanna (2021): Családtámogatás, női munkavállalás. In MONOSTORI Judit – ÓRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 121–138.
- ROSTA Gergely – PUSZTAI Gabriella (2022): Az egyházi oktatás hatása a fiatalok vallásosságának alakulására. In *Educatio* 31 (3), pp. 425–444 (2022) DOI: 10.1556/2063.31.2022.3.6
- SOBOTKA, T., K. ZEMAN, A. JASILIONIENE, M. WINKLER-DWORAK, Z. BRZOZOWSKA, A. ALUSTIZA-GALARZA, L. NÉMETH and D. JDANOV (2023): Pandemic roller-coaster? Birth trends in higher-income countries during the COVID–19 pandemic. *Population and Development Review* [First published online: 25 April 2023]. DOI: 10.1111/padr.12544
- SPÉDER Zsolt – MURINKÓ Lívია – OLÁH Sz. Lívია (2020): Cash support vs. tax incentives: The differential impact of policy interventions on third births in contemporary Hungary, *Population Studies*, 74(1), 39–54.
- VARGA Júlia (szerk.) (2022): *A közoktatás indikátorrendszere 2021*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.
- VEROSZTA Zsuzsanna, BOROS Julianna, KAPITÁNY Balázs, KOPCSÓ Krisztina, LEITHEISER Fruzsina, SÁNDOR Nikolett Gabriella, SZABÓ Laura, SPÉDER Zsolt (2022): *Csecsemőkori Magyarországon. Jelentés a Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat 2. hullámáról*, Kutatási Jelentések 106. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

KISDI BARBARA

A szülés rehumanizációja

I. Bevezetéképpen

Az, hogy a szülést-születést minden időben és minden társadalomban ünnepek, rítusok és összetett képzetek övezik, világosan jelzi az esemény rendkívüli társadalmi jelentőségét. E jelentőség kifejezése azonban igen sokféle formában ölt testet mind történelmi, mind földrajzi távlatokban, s úgy tűnik, jelenleg egy újabb változásnak lehetünk szemtanúi. Egy olyan paradigmaváltási folyamatról van szó, amely ugyan ma még sokkal inkább társadalmi mozgalmak és alternatív egészségügyi körök formájában bontakozik ki, de a változás tagadhatatlanul megkezdődött. A posztmodern szüléskultúra a szülés-születés elidegenedett orvosi formáit újra a szociális esemény kategóriája felé tereli, amely – a modern, technokrata szüléskultúrához képest – alternatív szemléletet, eljárásrendet, eszköztárat és szerepkiosztást igényel. Hosszú és göröngyös út vezetett el a szemléletváltás megjelenéséig, s valószínűleg még várunk kell kiteljesedésére is, amely a szülést és a születést már nem az orvostudomány szolgáltatásaként fogja fel, hanem valódi csodaként, az emberi lét értelmeként, áldásként, megtiszteltetésként.

Az elmúlt tizenöt évben kulturális antropológusként formálódásuk közben volt alkalmam vizsgálni a posztmodern szüléskultúrát befolyásoló, létrehozó, megvalósító és közvetítő csoportokat és társadalmi folyamatokat, ám az általuk reprezentált értékrend és gyakorlat csakis egymáshoz, a kontextust jelentő egyéb társadalmi folyamatokhoz és kutatásokhoz, illetve a kritika tárgyát képező modern szüléskultúrához való viszonyukban érthetők meg. Az alábbi írásban azt a változást szeretném röviden bemutatni, amely a posztmodern szüléskultúra elveinek egyre szélesebb körű megismeréséig és a szülés rehumanizációjának megjelenéséig elvezetett, illetve azt a háttérrel, amely mindezt megmagyarázza.

II. A premodern szüléskultúra

Hajdanában és a világon még ma is sok helyen a szülés nem férfidolog, hanem olyan női ismeretanyag, amelyet a tapasztalat határoz(ott) meg. Ez a tapasztalati tudás egy olyan természetes folyamatról szól, ami „magától” megtörténik, s az esetek nagy többségében nem igényel intervenciót. Ennek ellenére valamenyny kultúra felügyeli, befolyásolja, legalább mágikus gyakorlatokkal formálja a szülés lehetséges kimenetelét, ami elsősorban a nő elkülönítésével, tabuk betartásával, elkerülési szabályokkal, szexuális korlátozásokkal (Bloch – Parry 1982; Douglas 2003),¹ olykor pedig a szociális/rituális couvade² szokásaival történik (Paige – Paige 1981). A *premodern szüléskultúra* tehát, amely maga is igen heterogén, így sokféle megoldáskészlet gyűjtőneve, a medikalizáció előtti vagy azon kívüli rendszereket összefoglaló név, amely elsősorban nem időbeli, hanem szemléletbeli meghatározottságot jelent.

A premodern szüléskultúrában a várandós nő állapota közösségi ügy, hiszen a „hagyományos társadalmakban” az egyén csak közösségi lényként értelmezheti önmagát. Ennek megfelelően állapotának, viselkedésének figyelése a lokális közösség feladata és felelőssége, ami a szülés szociális jellegét hangsúlyozza. A szülés sikerét célzó rítusok preventív jellege lelki megerősítéssel jár együtt, ami az Istenbe, a természetes folyamatokba, a női testbe és a segítők hozzáértésébe vetett bizalmat növeli. Ez a bizalom pedig – legalább szerény mértékű – önbizalmat szül, különösen többedik szülés esetén, ami végső soron a felelősségtudat megerősítését szolgálja. A szülést övező valamennyi testi-lelki-szociális jelenség tehát összefügg, egymásra ható módon értelmeződik, hiszen a mikrokozmosz és a makrokozmosz kölcsönös függősége alapmotívum a premodern kultúrákban. Ez a kölcsönös függőség és szétválaszthatatlanság jellemzi a test és a lélek, illetve az anya és a magzat viszonyának felfogását is.

A szülést segítő asszonyok tudása a premodern szüléskultúrákban legitim tudás, ami a gyakorlat adta manuális technikát, a népi mágikus, illetve az adott vallásból származó eljárásokat, továbbá a nőtársi támogatás pszichés megoldásait jelenti. A premodern szüléskultúrák idealizálásának szándéka nélkül annyit bizton állíthatunk, hogy a szülő nő számára a szülést övező normarend a társadalmi élet szabályrendszerébe szervesen illeszkedő, kiismerhető és a premodern logika szerint befolyásol-

- 1 A szövegközi hivatkozások feloldása a *Pannonhalmi Szemle* honlapján, a tanulmány bibliográfiáját is tartalmazó változatban olvasható (<https://www.phszemle.hu/>). A két változat szerkesztésében köszönjük Kisnémet Fülöp segítségét.
- 2 A couvade vagy férfi gyermekágy a hagyományos kultúrák azon szokására utal, amelyben a férfi átveszi a vajúdo és/vagy szülő nő viselkedését, amely szomatikus tünetekben is jelentkezik – ezt nevezi a pszichológia couvade-szindrómának. Bővebben lásd FORMANEK 2005.

ható rendszert jelent(ett), amelyben a szülés az élet szükségszerű és természetes része.

III. Medikalizáció és modern szüléskultúra

A 18. századtól formálódó medikalizáció a szülés rendjét is át alakította, ami Magyarországon a bábák oktatásával indult meg. Mária Terézia bábarendelelete (1770) nyomán a bábák képzésével és vizsgáztatásával a szülés folyamata is elindult az elidegenedés útján, hiszen ettől kezdve a szülés női, tapasztalati tudása lassanként a (férfi) orvos tudományos tudása alá rendelődt. Az orvoslás fegyvelmező hatalomként (Foucault 1996) vonta be az egészségügy hatáskörébe a nem patológiás születeket is, amelyeket immáron potenciálisan patológiás folyamatként kezeltek. Ettől kezdve a születésről való gondolkodás már nem a lokális közösségek által vallott képzetek mentén formálódott, hanem a központilag meghatározott és egyre specializáltabb kórházi gyakorlat mentén, amelyben a materiális világszemlélet már materiális értékrenden nyugszik. Preventív eljárásai technikai jellegűek, ám néhány elméletalkotó szerint éppoly rituálisak, mint a premodern szüléskultúra preventív rítusai (Martin 1987; Davis-Floyd 2003). A beöntés, a borotválás, a gátmetszés, a szülés gyógyszeres gyorsítása, fájdalommentesítése, az újszülött fogadásának rutinja, majd az újszülött mesterséges táplálása gyakran sokkal inkább szolgálják a szülésrend és a táplálkozás modern képzetének megerősítését, mint a szülés és a korai kötődés kialakulásának megkönnyítését, biztonságát. A technológiai környezet sokféle hatással jár: egyfelől azt az érzést kelti a társadalomban, hogy a szülő nő és a születendő gyermek a lehető legnagyobb biztonságban van, másfelől pedig standardizálja a születés módját és valamennyi keretét, a róla való gondolkodást, sőt, még az érzelmeket is. A várandósgondozás, majd a szülés technológiája tehát jelentős pszichológiai hatással is bír, ami azonban nem a gondviselésbe, a szülő nő saját magába vagy a társas környezetbe vetett bizalmat táplálja, hanem a technikai környezetbe, pontosabban a technológia felsőbbrendűségébe vetett bizalmat (Varga – Suhai-Hodász 2002, 93). A modern szüléskultúra technokrata világképe az objektívnek tekintett racionalitáson alapszik, amely elveti a szubjektivitás minden lehetőségét, ezzel együtt pedig a szülés női tapasztalatának, látásmódjának, élményvilágának érvényességét is megkérdőjelezi.³

3 Ehhez járul, hogy a hazánkban praktizáló szülész-nőgyógyász szakorvosok 87,78%-a férfi (KSH Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2014: 86–97), az Orvosi Kamara valamikori Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégiumának tagjai korábban is kizárólag férfiak voltak, s a jelenlegi Egészségügyi Szakmai Kollégium Szülészeti és nőgyógyászati, asszisztált reprodukció tagjai is azok, miként a szülészeti tankönyveket is férfiak írják. Ugyanakkor örvendetes, hogy a fiatal szülészorvosok körében hazánkban is meredeken nő a női szakorvosok aránya.

A standardizált, racionális szüléselfogás az egyes születeket egy központilag megállapított normához viszonyítja, s az ettől való eltérést a technológia bevetésével preventív módon igyekszik korigálni. Ennek eredménye a modern szüléskultúra túlmedikalizáltsága, amelynek során a modern technológia bevetésére nem csak annak szüksége, hanem annak lehetősége folytán is rendre sor kerül. Ezt nevezi az antropológus Robbie Davis-Floyd (2003) technokrata kényszernek. Ez kivételessé teszi az olyan születést, ahol nem kerül sor semmilyen beavatkozásra, s a szülés a maga természetes rendjében lezajlik.⁴ A nemzetközi szakirodalmi adatok szerint a szülések 70-95%-a orvosi beavatkozás nélkül is lezajlana (Varga – Suhai-Hodász 2002: 89), mégis olyan magas a beavatkozások aránya,⁵ hogy azok alkalmazása nem magyarázható szakmai indokokkal, és jóval meghaladják a WHO által javasolt maximális értékeket.⁶ Számos kutatás arra enged következtetni, hogy a preventív beavatkozások (burokrepesztés, szülésindítás, mesterséges oxitocin adagolása, gyógyszeres fájdalomcsillapítás, epidurális érzéstelenítés, gátmetszés stb.), tehát amelyeknek deklarált célja a szülészeti komplikációk megelőzése, számos olyan rövid- és hosszútávú negatív következménnyel járhatnak, amelyek nem ellensúlyozzák rövid távú – esetleges – előnyeiket (Bell, Ericson és Carter 2014; Dahlen et al. 2014; Feldman, 2015; Varga, 2019a,b). Mint Marsden Wagner (2010, 91–120) rámutat, a legtöbb beavatkozás a duplájára növeli annak valószínűségét, hogy további beavatkozásra kerüljön sor (ún. dominó-elv), ami végül akár császármetszéshez is vezethet. Ez minden bizonnyal hozzájárul a magas császármetszési ráta megértéséhez.

IV. A modern szüléskultúra kritikája

Mindezeket felismerve az elmúlt egy-két évtized nemzetközi kutatásai arra mutatnak rá, hogy a problémamenetes várandósságot követően a legjobb perinatális eredmények akkor érhetők el, ha a szülés a lehető legkevesebb beavatkozással a maga ritmusában zajlik (pl. Varga 2015; Buckley 2015), amelynek egyik fontos kulcsa a folyamatos, nem beavatkozó támogatás (Bohren et al. 2017), s ami egyben a szülő nő számára a legerősebb élményt

4 Magyarországi vizsgálatként lásd SUHAI-HODÁSZ 2000.

5 Magyarországon például a császármetszési arány 2019-ben 42,02% volt, ami egy folyamatos emelkedés eredménye, 15 év alatt csaknem megduplázódott, ugyanakkor 2020-ra 40,98 százalékra csökkent (https://csaszarvonal.hu/media/static/Szules_csaszarmetszes_statistika_2020.pdf). A többi beavatkozásról lásd a kórházak saját adatait: <http://zsebinet.hu/> és az anyai tapasztalatokat: <https://ablakavilagra2.wixsite.com/ablakavilagra/szuleszetiadabtaizis>.

6 A WHO adatai alapján a 10 százalék feletti császármetszési arány sehol a világon nem csökkenti az anyai és magzati halálozás arányát, és nem magyarázható orvosi indokkal. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/275377/9789241550338-eng.pdf?sequence=1>

jelenti a szülés során (pl. Lavender 1999; Gibson 2014). Noha még alapos kutatásra vár a kérdés, úgy tűnik, a jó szülésélmény pozitív összefüggésben áll egy következő gyermek érkezésével (Waldenström et al. 1996).

Miként a kutatások rávilágítanak, a folyamatos, támogató jelenlét hatására javulnak a perinatális mutatók, ami részben pszichés (bátorítás, az önbizalom növelése, társasági hangulat biztosítása), részben a fizikai támogatás (a relaxáció segítése, masszírozás, támasztás, étel-ital nyújtása), részben pedig az információközvetítés (események, beavatkozások magyarázata, értelmező közvetítés a résztvevők között) hatásainak köszönhető. A hatásmechanizmus hátterében az anya és a magzat szervezetében a vajúdás és a szülés alatt természetes módon termelődő hormonok (például oxitocin, béta-endorfin, stresszhormonok, prolaktin) állnak, pontosabban azok egyensúlyi állapota – amelyek azonban csak akkor tudnak megfelelő módon termelődni és az optimális hatást kiváltani, ha a szülés magától, a saját ütemében, beavatkozások, tehát megnövekedett distressz nélkül halad (Uvnäs-Moberg 2014; Buckley 2015). Ha tehát a szülő nő „jól”, „biztonságban”, „szeretve” érzi magát, akkor erőteljesebbé válik az oxitocintermelés, ellenben kevésbé emelkedik a stresszhormonszint, jobban halad a szülés, kevesebb beavatkozásra van szükség, és könnyebben alakul a kötődés (Levine et al. 2007; Olff et al. 2013; Kenkel et al. 2014; Odent 2014; Alves et al. 2015; Varga 2015; Buckley 2015). A szünetés minősége pedig, úgy tűnik, hosszú távú hatásokkal jár az egészségre és az életminőségre (Hyde et al. 2012; Dahlen et al. 2013; 2014; Prick et al. 2015; Stavros et al. 2017).

Noha nyilvánvaló, hogy a szükség szerint alkalmazott modern technológia nélkülözhetetlen a mai szülészetben, túllakalmazása könnyen kontraproduktív vá válhat. A magyar anyák több mint 40%-át érintő császármetszés rövid távú lehetséges hatása lehet az újszülöttnél a légzési nehézség, a késedelmes tüdőérés, a megváltozott hormonprofil, a nem megfelelő anyagcsere, az alacsony hőtermelés, az alacsony vércukorszint, az aluszékonyság vagy a szópási nehézség (Hyde et al. 2012). A császármetszés lehetséges hosszú távú hatásai közé sorolják a kutatások az asztma, az ekcéma, az allergia, az 1-es típusú diabétesz, a bronchitisz, a szklerózis multiplex, a gyermekkori leukémia, a hererák előfordulási valószínűségének növekedését, illetve a fokozott hajlamot az elhízásra, ami további betegségeket indukálhat (Dahlen et al. 2013, idézi Varga 2019, 278). A császármetszéssel szülő anyák körében magasabb a posztpartum depresszió aránya, és gyakrabban küzdenek szoptatási problémákkal, noha az anyatejes táplálás világméretű csökkenése óriási egészségkockázati tényező, a szoptatás pozitív mentális hatásairól és a kötődésben játszott szerepéről nem is beszélve.

A mesterségesen indított szüléséknél gyakrabban fordul elő gyógyszeres fájdalomcsillapítás, EDA, műszeres beavatkozás,

belázasodás, váll-elakadás, császármetszés, s gyakrabban van szükség az újszülött újraélesztésére és intenzív ellátására (Romano és Lothian 2008). Az epidurális érzéstelenítés (EDA) negatívan hat az újszülött hormonháztartására, szopási készségére, motoros teljesítményére és az érésére (Varga 2019, 279–280). Az EDA akár 40% feletti szintre is növelheti az anyai intrapartum láz esélyét, ami számos negatív következménnyel jár az újszülöttre vonatkozóan (Varga 2019, 279). Az EDA csökkenti az agyban természetesen felszabaduló oxitocinszintet és a béta-endorfin szintet az anyában és a magzatban is, ami a szülés pozitív megélését szolgálná, s helyette gyakran kívülről adagolt, mesterséges oxitocint kap az anya, de ez csak a periférián hat, felerősíti és folyamatossá teszi a méhösszehúzóásokat, tehát a szülési fájdalmat, de nem kötődnek hozzá azok a pszichoemotív kísérőjelenségek, amelyek az agyban termelődő oxitocinnal járnának együtt, és segítenék a szülés pozitív megélését, illetve az anyai viselkedés beindítását (Varga 2015, 276).

Pedig az endogén oxitocinnak⁷ rendkívül fontos szerepe van a stresszcökkentésben (mind az anyában, mind a magzatban/újszülöttben); felszabadulását nagyban segíti a társas támasz jelenléte, s nehezíti annak hiánya (Varga 2015; Rados – Mészáros 2017). Az endogén oxitocin hatásköre kiterjed a társas kapcsolatok alakulására, az anyai viselkedés beindítására, így a kötődésre is (Varga 2015, 279, 282). „Egyre több adat áll rendelkezésünkre a társas kapcsolatok mintázatának transzgenerációs rendjéről (Cassidy – Shaver 1999), amely szerint a születés és a korai időszak tapasztalatai megjelenhetnek a felnőttkori szexualitás, szülés, párválasztás, elköteleződés mintázataiban.” (Varga 2015, 283) Ma az epigenetikai kutatások a jelenség összetettségére hívják fel a figyelmet: a szenzitív időszakok hormonális befolyásoltsága változásokat okoz a génműködésben, epigenetikai mechanizmusok révén örökítve át a környezeti hatásokat (Csóka 2019). A szülés minőségének távolra nyúló hatásait vizsgáló magyar pszichológus, Varga Katalin elgondolkodtató kérdést vet fel: „...napjaink szingli-kultúráját már minden bizonnal olyan gyerekek felcseperedett tagjai képviselik, akiknek születésekor a szülésetben már jelen volt a xOT.⁸ Vajon az elköteleződés hiánya, a társas kapcsolatokkal szembeni averzió, az általános bizalmatlanság mennyiben függhet össze ezzel? Vizsgálatra érdemes kérdések ezek.” (Varga 2015, 283)

V. A posztmodern szüléskultúra

Ezen összefüggéseket felismerve és a kutatásokat elmélyítve bontakozott ki az általam *posztmodern szüléskultúra* elnevezéssel jelölt megoldáshalmaz, amely minden formájában a szülés-szü-

7 Agyban természetesen termelő oxitocin.

8 Mesterséges, kívülről adagolt (exogén) oxitocin.

letés holisztikus jellegének kíván megfelelni. Ezek a rendszerek a modern szüléskultúrából kinőve, arra építkezve, ám annak normarendjét, elvi alapjait és eljárásrendjét megkérdőjelezve igyekeznek a szülészet megközelítésmódját megváltoztatni. A tudományos háttérrel a perinatális pszichológia, a genetika, az epigenetika, a hazánkban nem létező midwifery studies, a szülészettudomány, illetve a perinatális tudományok néven ismert multidiszciplináris terület biztosítja. Ezek vezető kutatói immáron nagy arányban nők. Az elmúlt 20-30 év kutatásai alaposan átfirták a szülészet ismeretkészletét (az más kérdés, hogy az egyetemi oktatásban és az eljárásrendben ezek még kevésbé jelennek meg, mert a tudás változásainak beépülése a gyakorlatba lassú és hatalmi harcoktól sem mentes folyamat), az elmúlt években megjelent nemzetközi szülészeti és az anyasági ellátásról szóló ajánlások⁹ pedig mind kiállnak a medikális szülésvezetés és a preventív orvosi beavatkozások csökkentése, illetve a testi-lelki-szociális támogatás növelése mellett. Noha a hierarchikusan szerveződő egészségügy, s az azon belül is kifejezetten hierarchikus szülészet, amely Magyarországon egységes szülészeti protokoll és visszajelző rendszer híján hosszú évtizedek óta a helyi szokásrend alapján működik, s amelynek érdekeit a közelmúltig a hálapénz rendszere, illetve a kórházfinanszírozás számtalan anomáliája hatja át, igen nehezen változik. Ez magyarázza meg azt is, hogy miért vált normává, hogy az alacsony rizikójú szülések mellett is mindig legyen jelen orvos, noha szakértelmére ezekben az esetekben közvetlenül nincs szükség, mert ilyenkor a szülés egészségügyi felügyeletét a szülésznők kompetensek ellátni,¹⁰ illetve miért tekintenek a nők a számtalan beavatkozással terhelt hüvelyi szülésre természetesként.¹¹ Pedig a változáshoz az alternatív szülésmozgalmak tapasztalata hasznosítható lenne, sőt, ezek hatására olykor egyes szülész orvosok köré személyes kapcsolathálókkal szerveződve hazánkban is megvalósul a Davis-Floyd (2003, 277–278) által humanista szüléskultúrának ne-

9 A WHO például 2018-ban jelentette meg ajánlását az alternatív (nem klinikai) eljárások alkalmazásának szükségességével kapcsolatban a császármetszési ráta csökkentésének érdekében (<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/275377/9789241550338-eng.pdf?sequence=1>), az International MotherBaby Childbirth Organization (IMBCO) és az International Federation of Gynecology and Obstetrics (FIGO) 2019-ben publikálta az International Childbirth Initiative (ICI) nevű kezdeményezést, amely szintén a szülés demedikalizációjának fontosságára hívja fel a szakma figyelmét.

10 A jelenleg is hatályban lévő „Európai Parlament és a Tanács 2005/36/EK irányelve szerint a szülésznők képzésük során alkalmassá válnak »spontán szülés levezetésére, beleértve szükség szerint a gátmetszést igénylő eseteket, sürgős esetben pedig a farfekvéses szüléseket«” (VINCZE – LIPIENNÉ KRÉMER 2016, 417), továbbá a szülésznők kompetenciájába tartozik a teljes reprodukciós időszak kísérése a családtervezéstől az önálló szüléskísérésen át a gyermekágyas időszak végéig. A hálapénzrendszer azonban nem adott teret a szülésznők önálló szüléskísérésének, most pedig hiányzik a tapasztalat, illetve az anyagi ellenszolgáltatás az új felelősségi kör vállalásához.

11 A témáról bővebben lásd KISDI 2017.

vezett modell, ám ezek hosszú távon nem képesek fennmaradni, mert egyelőre nem érintik a rendszer alapjait, a szülészet hivatalos szemléletmódját és működésmódját, így a magánellátásba szorúlnak vissza, amely szintén nagyon vegyes képet mutat.

A posztmodern szüléskultúrát képviselő otthonszülés mozgalom,¹² a dúla¹³ mozgalom, a szüléssel foglalkozó nőjogi mozgalmak ugyanakkor éppen azért jöttek létre a nyugati országokban a 20. század közepén, nálunk pedig a rendszerváltozás után, mert vissza kívánták szerezni a nő számára az anyasági státusz társadalmi megbecsülését. Mindeközben a háttérben zajló kutatások egyre határozottabban világítottak rá, hogy a várandós és szülő nő jólléte egy rendkívül összetett hormonális hatásmechanizmuson keresztül szignifikáns kapcsolatban van a magzat és az újszülött jóllétével, így az anyasági ellátás rehumanizálása távolról sem csak az anyáról, s különösképpen nem csupán az anya kényelméről szól, tehát nem feminista probléma! Ennek okán a posztmodern szüléskultúra célja, hogy a szülés újraértelmezése, rehumanizációja érdekében a nők visszaszerezzék a szülés feletti ellenőrzés lehetőségét, amit a perinatális tudás közvetítésével, a bizalom és az önbizalom erősítésével, a szülésznői kompetencia kiterjesztéséért vívott küzdelemmel, a dúlai támogatás lehetőségének kiszélesítésével és a szülés szociális jellegének hangsúlyozásával, illetve a szülés természetes lefolyásának támogatásával igyekeznek elérni. Mára már nem kérdés, hogy ezek a próbálkozások valóban jelentős befolyást gyakorolnak a szülészeti beavatkozások és komplikációk csökkentésére.

Nagy jelentőségűnek tűnik tehát az a felismerés, hogy a szülés biztonságát, élményét, a kötődés optimális alakulását és távolra mutató (társadalmi) hatásait, továbbá a szülés-születés minőségének egészségre gyakorolt hatását elsősorban nem a modern technológia által lehetővé tett invazív preventív beavatkozások, hanem a szervezet neurokémiai egyensúlyát fenntartó, elsősorban pszichés jellegű, a gyakorlatban az emberi kapcsolatok minőségét hangsúlyozó, a szeretet, az együttműködés, a támogatás megélését biztosító eljárások szolgálják.

12 Az otthonszülés az alacsony rizikóbesorolású várandósok számára 2011 óta szabályozott formában érhető el, tehát rendeletbe foglalt jog. Noha 2011 előtt sem volt tilos, az állam nem ismerte el hivatalos lehetőségként

13 A dúla nem egészségügyi, hanem szociális támogató a perinatális életidőben, aki a család felkérésére (tehát nem a hivatalos ellátórendszer részeként) szülésfelkészítő, szüléstámogató, szoptatástámogató szolgáltatásokat nyújt, aminek része a leendő anya képessé tévése a szülésre, az apa számára a szüléstámogatásra, illetve új státuszaik ellátására, ám ők maguk és a szülők is a folyamatos rendelkezésre állást, így a folyamatos támogató jelenlét megvalósítását tartják a legfontosabb feladatuknak.

BÁTKI ANNA

A változatos állandó

*A családfogalom és annak alakulása a
technológiai fejlődés tükrében*

A pszichológia már a kezdeti, főként az egyénre fókuszáló évtizedei során is nagy figyelmet szentelt a családon belül kialakuló szerepek, kapcsolatok hosszú távon is meghatározó jellegének. Később, a rendszerszemlélet megjelenésével, a családterápiás megközelítés megerősödésével, a korai kötődés vizsgálatok tanulságaival még hangsúlyosabbá vált a legkisebb társadalmi egység, a család központi szerepének lélektani jelentősége.

A család fogalma az emberi történelem során jelentős társadalmi-kulturális variabilitást mutatott. Ezek a változások ugyanakkor egészen az 1950–60-as évekig leginkább évszázados távlatban voltak értelmezhetőek. Különböző korokat, civilizációkat, szemléleteket vizsgálva jelentős eltéréseket figyelhetünk meg a „család” megjelenését és leírását illetően. Ezek közös jellemzője a rokonsági, illetve életviteli kapcsolat: tipikusan egy háztartásban, házasságban élő szülők és egyenes ági leszármazottaik alkották a (származási) családot, amelynek a biológiai köteléken túl természetesen mindig voltak választáson, egyezményen alapuló tagjai (elsősorban és magától értetődően a választott házastársakat és az örökbefogadott gyermekeket illetően: „létesített család”).

A jelentős kulturális különbségek mellett (matriarchátus–patriarchátus, monogámia–poligámia stb.), az évszázadok során elsősorban a gazdasági-társadalmi változások hatottak a család felépítésére. A termelési egységként is értelmezhető nagy háztartások az ipari forradalom után fokozatosan átadták helyüket az úgynevezett nukleáris családszerveződésnek. A nyugati modernizáció magával hozta a patriarchális polgári családmodellt, amelyben a férfi volt a családfői és családfenntartói szerep.

A 20. században megjelent a feminista mozgalom, majd a második világháborút követően megerősödött a nők társadalmi szerepvállalása, és fokozatosan elterjedt a kétkeresős családmodell.

A nemi szerepek és a társadalmi normák újragondolásának folyamata az 1960-as évek beat-korszakával és szexuális forradalmával vett radikális lendületet. A női egyenjogúság mellett további, a magánélethez fűződő szabadságjogok, a hagyományoktól, társadalmi-vallási konvencióktól független egyéni döntések tisztelete iránti küzdelem fokozatosan áttörte a faji és nemi identitást övező évszázados előítéleteket. Ezzel megnyílt az út a nyugat-európai kultúrában „tradicionális”-nak tartott modell-től eltérő családok kialakulása és nyilvános felvállalása, illetve az ezeket támogató társadalmi attitűdök meghonosodása előtt. A hagyományokkal és közösségi elvárásokkal, mintákkal szemben meghatározóvá váltak az egyéni döntésen alapuló, érzelem- és megegyezés-hangsúlyú családmodellek: elfogadottá váltak a korábban előítélettel sújtott státuszon, vallási hovatartozáson vagy származáson átívelő „vegyes házasságok”, a tudatosan vállalt egyszülős családok, megjelentek a „szivárványcsaládok”, általánossá vált a nemzetközi örökbefogadások gyakorlata.

A társadalmi attitűdök megváltozása mellett a családok működését érintően jelentős változásokat hozott a robbanásszerű természettudományos fejlődés is. Már a 19–20. században radikálisan csökkent a gyermekhalandóság és nőtt a várható élettartam. A sokgyermekes családok helyét két-három gyermekes, kisebb lélekszámú családok vették át, szintén szerteágazó társadalmi következményekkel.

Mindezek a folyamatok önmagukban is jelentős kihívást jelentettek a családot leíró korábbi fogalomkészletek előtt. Az elmúlt évtizedek technológiai (illetve az ezekkel együttjáró társadalmi) változásai ugyanakkor elkerülhetetlenné teszik a családokat vizsgáló tudományos alapfogalmak újragondolását. A családokról gondolkozva fontos újra és újra hangsúlyozni, hogy az olyan társadalmi egység, amely alkalmazkodik a kultúrához és a társadalmi berendezkedéshez, normákhoz, értékekhez. Ahogy ezek folyamatosan alakulnak, módosulnak, úgy velük változik a családfogalom is.

Az alábbiakban elsősorban az utóbbi évek orvoslástechnológiai fejleményeit és trendjeit tekintjük át a család, a születés és a gyermekvállalás szempontjából. Az ezekre ható, országonként eltérő társadalmi és szabályozói környezet változásainak természetesen hasonló a jelentőségük, de ezekre a folyamatokra itt nincs lehetőségünk alaposabban kitérni.

Termékenység és technológia

A történelem során mindig kiemelt figyelmet kapott a termékenység kérdése: e képesség megőrzésére, helyreállítására min-

den korban és kultúrában igyekeztek megoldásokkal szolgálni a mágikus vagy vallási rítusoktól a gyógyfüveken és különféle gyógy módokon és fürdőkön át a zarándoklatig. A megoldási mód természetesen nagyban függött attól, hogy milyen vélekedések éltek az adott kultúrában és korban a meddőség természetéről és okairól. Korábbi évszázadokban a meddőséget jellemzően a tisztátalatlansággal, bűnnel, átokkal vagy isteni büntetéssel hozták összefüggésbe, és ez sajnos ma is érzelmi hatását: a meddőség vagy nehezített gyermekvállalás korunkban is jelentős stigmatizáltsággal jár.

A meddőségi kezeléseknél manapság már számos, tudományosan megalapozott válfaja ismert. A meddőségnek több olyan oka lehet, amely hatékonyan kezelhető, akár már életmódváltással is (pl. diéta, testsúlycsökkenés stb.). Az is előfordulhat, hogy valamilyen mikrosebészeti beavatkozás vagy hormonális terápia, termékenységet elősegítő gyógyszerek alkalmazása lehet a megoldás.

A 20. század második felében jelentek meg a mesterséges megtermékenyítési (azaz asszisztált reprodukciós) eljárások. Ezek olyan orvosi beavatkozások, amelyek során mesterséges úton, külső beavatkozások, technológiák alkalmazásával teszik lehetővé, hogy létrejöjjön a terhesség. Az asszisztált reprodukciós technikák (ART) alkalmazása során közöskülés nélkül történik meg a petesejt megtermékenyítése. Két alapvető formája létezik: a mesterséges ondóbevitel (inszemináció) és a testen kívüli megtermékenyítés (in vitro fertilizáció, IVF).

1978-ban született meg az első, szervezeten kívüli mesterséges megtermékenyítéssel (IVF eljárással) fogant újszülött („lombikbébi”). E technológia alkalmazása azóta széles körben elterjedt és jelentős mértékben hatékonyabbá is vált.

Világszerte egyre nagyobb az igény az asszisztált reprodukciós eljárások alkalmazására. Ennek háttérében (főképp a fejlett országokban) az egészségügyi okokon túl jelentős részben a már korábban is említett társadalmi és demográfiai változások állnak, amelyek a gyerekvállalás életkori kitolódását eredményezték. A nők továbbtanulása és munkavállalása, a családon belüli szerepek átalakulása, a változó párkeresési és párválasztási szokások, a szülői szereppel kapcsolatos növekvő elvárások, a fogamzásgátló tabletták elterjedése egyaránt a termékenység csökkenését eredményezik a gyerekvállalás iránti döntések időpontjában. További kihívást jelentenek a termékenységet illetően a civilizációs környezeti hatások, a fokozott stressz vagy az életmódbeli változások.

Míg a „hagyományos” IVF eljárás során a szülők saját ivarsejtjeit használják, ma már lehetőség van donorsejtek vagy más pártól származó embrió beültetésére is. Bár országonként változik az asszisztált reprodukció törvényi szabályozása (engedélyezett-e a petesejt-, hímivarsejt- vagy épp embrióadományozás, ki lehet donor és kaphat-e ezért ellentételezést, anonim-e a donáció,

illetve mennyi információt kaphatnak a szülők a donorról stb.), de orvosi értelemben „rutin” eljárásról beszélhetünk. Az orvosi-lag meddő párokon túl a mesterséges megtermékenyítés mára szélesebb körben is lehetővé teszi a gyerekvállalást (pl. egyedül-állók számára).

Az adott szabályozói környezettől függően bizonyos országokban elérhető a béranyaság, illetve dajkaterhesség lehetősége is. Ezekben az esetekben nem a gyermeket felnevelni szándékozó anya hordja ki a magzatot, hanem egy erre felkért másik személy. A magyar nyelvben markánsan különböző két kifejezés tartalmilag abban tér el egymástól, hogy míg a béranya fizetségért, a dajkaterhes szívességből vállalkozik az eljárásra. A leginkább elterjedt módszer, amikor a nevelőanya petesejtjét megtermékenyítik, s az így létrejött embriót a béranya méhébe ültetik be. Ugyanígy lehetőség van arra is, hogy egy (akár egyedülálló vagy más okból erre igényt tartó) férfi egy petesejt-donor segítségével létrejött embrióját hordja ki a béranya vagy dajka.

Az IVF kezelések során tipikusan több egészséges embrió keletkezik, ilyenkor részben a leendő szülők preferenciája, részben szakmai szempontok alapján döntenek arról, hány embriót ültessenek vissza. A szabályosan fejlődő, de beültetésre nem kerülő embriókat pedig le lehet fagyasztani. A mélyfagyasztás (krioprezerváció) által az embriók életképessége megőrizhető, így az embriók felolvasztására és beültetésére később is sor kerülhet, amennyiben a friss embrió beültetéséből nem jött létre terhesség, vagy ha a szülők egy sikeres kezelés után következő gyermeket szeretnének.

A női termékenység képességének megőrzésére alkalmazott másik, egyre gyakrabban alkalmazott módszer a petesejtek lefagyasztása, fagyasztva tárolása és későbbi felhasználása (oocita krioprezerváció). A módszer lényege, hogy a petesejteket a szervezetben történő megérlelésük (hormonális stimuláció) után megtermékenyítés nélkül fagyasztják le egy speciális eljárás (ún. vitrificáció) segítségével. Ennél a módszernél a petesejtben található vizet olyan folyadékkal helyettesítik, amely megakadályozza, hogy a petesejtben jégkristályok képződjenek (és ezzel megóvják a nagyon érzékeny petesejteket). A felhasználás kívánt idejében a petesejteket felolvasztják, majd mesterséges megtermékenyítésük után az embriót a méhbe helyezik. A beültetés sikeressége többek között a páciens életkorától is függ a petesejtjeinek lefagyasztásakor.

Ez az eljárás lehetővé teszi hogy valaki későbbi időpontban vállaljon gyermeket, saját petesejt felhasználásával. Van, aki magánéleti okokból dönt így (pl. egy egyedülálló nő harmincas éveiben járva lefagyasztatja a petesejtjeit, hogy később, ha megtalálja a megfelelő partner, a „fiatalabb” petesejtjeiből fogantat meg gyermekük IVF segítségével), de sok esetben egészségügyi problémák indokolják a döntést, mint a daganatos, autoimmun betegségek vagy a súlyos hormonális problémák. A daganatos

betegségeknel használt sugár- vagy kemoterápia súlyosan károsítja a petesejteket, így a páciensnek megoldást jelenthet a kezelést megelőző petesejtfigyasztás.

Méh eredetű meddőségről olyan nők esetében beszélhetünk, akik méh nélkül vagy méhfejlődési rendellenességgel születtek, illetve daganatos vagy egyéb megbetegedés miatt el kellett távolítani a méhüket. A méh eredetű meddőség kezelésében nyit új távlatokat a méhtranszplantáció, amelynek során esetenként elhunyt, de jellemzően élő donor méhét ültetik át a páciensbe (a gyermek megszületése után az átültetett méhet eltávolítják, ezzel is csökkentve a későbbi komplikációk, kilökődés veszélyét).

Technikailag immár egyszerűen megvalósítható az úgynevezett megosztott anyaság is, amikor leszbikus párok esetében az egyik anya petesejtjéből fogant embriót a másik méhébe ültetik be – így a pár mindkét tagja más-más módon, de biológiai anyja lesz a születendő gyermeknek.

Párkapcsolati, kötődési megfontolásból meleg férfi párok pedig sok esetben választják azt a megoldást, hogy a felhasználandó (donortól származó) petesejtek egyik részét egyikük, másik részét a másikuk ivarsejtjeivel termékenyítik meg.

A termékenységi nehézségek és a meddőség orvosi kezelésén túl a modern technológia megteremtette annak lehetőségét is, hogy magát az embriót (még annak beültetését megelőzően) genetikai vizsgálat alá vonják annak érdekében, hogy kiszűrhesse nek bizonyos rendellenességeket. Mi több, a tudomány ma már azt is lehetővé teszi, hogy súlyos betegségek esetén módosítsanak az embriók genetikai felépítésén. Az embriók genetikai módosításának egyik speciális alete az úgynevezett mitokondriális donáció (MDT). A mitokondriumok a test szinte minden sejtjében megtalálhatók, és a feladatuk hasznosítható energiát előállítani a táplálékból. A mitokondriális betegségek gyógyíthatatlanok, és a születést követően napokon vagy akár órákon belül végzetesek lehetnek. Az MDT eljárás során a szülők ivarsejtjei mellett (mivel a mitokondriumokat csak az anyától örököljük) egészséges donor petesejtből származó mitokondriumokat is felhasználnak, így ezek a „háromszülős” embriók három ember DNS-ét is hordozzák: nagy részben a két szülőét, és körülbelül 0,1%-ban a családot segítő donorét.

Ez egy tartós változás, amely generációkon át tovább öröklődik. A donor DNS csak a hatékony mitokondriumok létrehozásában vesz részt, nem befolyásolja az így született gyermek egyéb tulajdonságait, és a donor természetesen jogilag sem minősül „harmadik szülőnek”.

Mint a felsorolt eljárások is jól mutatják, az elmúlt néhány évtized technológiai fejlődése radikális változásokat hozott a fogamzásról, az élet keletkezéséről, a szülésről–születésről és így a családról való gondolkodásunkban is, hiszen felülírta a reprodukcióról alkotott hagyományos elképzeléseink „természet adta”, „sorsszerű” és „megváltozhatatlan” feltételezését.

Az asszisztált reprodukciós eljárások azonban ennél is váratlanabb, jelenlegi gondolkodásunk szerint szinte elképzelhetetlen lehetőségeket teremthetnek a nem is túl távoli jövőben.

Az őssejt kutatás forradalmi eredményei hamarosan megtehetővé azokat az eljárásokat, amelyek segítségével szintetikus embriók, mesterségesen (laboratóriumi körülmények között) létrehozott petesejteket és spermiumokat lehet létrehozni. Jelentős nemzetközi kutatócsoportok már ma is beszámolnak embriónális őssejtekből, illetve újraprogramozott bőrsejtekből létrehozott, embriókra emlékeztető sejtsomókról. Ezek az úgynevezett „embriómodellek” (még) nem életképesek, ám a termékenységet érintő fontos kutatásokat végezhetnek rajtuk.

Talán a leginkább futurisztikus képet a mesterséges méh megalkotása mutathatja. A mesterséges méh egy olyan kísérleti orvosi eszköz, amely az emberi méhhez hasonló, folyadékkal teli környezetet biztosítva a későbbiekben akár a magzatok emberi testen kívüli kihordását is lehetővé teszi. A mesterséges méhnek többféle felhasználási területe is lehetne: jelentősen növelné például az olyan koraszülött csecsemők túlélési esélyét, akik (például tüdejük fejletlensége miatt) nem helyezhetők inkubátorba. Hasonlóképpen, a mesterséges méh egyszerűbb és biztonságosabb környezetet biztosítana a magzatokon végzett műtétek, beavatkozások számára. A mesterséges méh másik felhasználási területe az lehet, hogy a méh nélküli vagy más egészségügyi problémával élő nőknek (vagy akár egyedülálló férfiaknak) ezzel lehetőségük lenne szülővé válniuk.

Végül, a közeljövő technológiai lehetőségei megkerülhetlenné teszik a szélesebb körű génmódosítás kérdését is. Amiként a genetikai beavatkozások kiszűrhetik vagy orvosolhatják a súlyos veleszületett megbetegedéseket, úgy lehetővé teszik a „genetikai programozást” is: felerősíthetik bizonyos testi vagy szellemi tulajdonságok megjelenését, háttérbe szoríthatják másokét.

Fogalmaink és alapvélekedéseink újragondolása

A hatékony fogamzásgátlással elkezdődött a szexualitás és a reprodukció „hivatalos” különválása: lehetővé vált a fogamzás nélküli szex. Az asszisztált reprodukció újabb mérföldkövet jelentett: lehetővé tette a szex nélküli fogamzást.

Ezáltal az asszisztált reprodukció egyszerre meghatározó technológiai és társadalmi vívmány. A családhoz, rokonsághoz hagyományosan kötődő fogalmak már nem írják le kielégítően sem a biológiai, sem a társas kapcsolatokat: „vér szerinti” kapcsolat létesülhet „láthatatlan” idegenekkel; egy pár saját magzata megszülethet az anya terhessége nélkül, egy gyermeknek négy-öt szülője is lehet.

Hasonlóképpen, az egészségügyi nehézségektől függetlenül jelentkező úgynevezett társas meddőség (*social infertility*) is

meghaladottá válik: az asszisztált reprodukció megoldást kínál akkor is, amikor a kapcsolat jellege (vagy annak hiánya) tenné lehetetlenné a természetes úton létrejövő fogantatást (elsősorban azonos nemű párok, egyedülállók vagy transzneműség esetén).

Mint láthattuk, a családok, rokonsági rendszerek tradicionális meghatározásai mind úgy definiálják a családot, mint egymással szoros kapcsolatban levő, együtt élő egyének csoportja, akiket házassági vagy leszármazási kapcsolat köt össze. Most azonban a fent kifejtett változások miatt azt tapasztaljuk, hogy a népesség egy részére a klasszikus megállapítások már nem igazán illeszthetők, hiszen nem szükségszerűen élnek együtt; nem szükségszerűen osztják egymás genetikai örökségét; megjelentek a tudatosan egyedülálló szülők és a szivárványcsaládok. A család kialakulásában és működésében így egyre meghatározóbbak az érzelmi, megegyezésalapú, illetve gazdasági funkciók.

Mindezek miatt pedig alapvélekedéseink („anya csak egy van”) és alapfogalmaink kérdőjeleződnek meg, hiszen a biológiai-genetikai vagy társas-társadalmi rokonság különválik. A rendelkezésre álló szókészletünk sem elégséges az így előálló biológiai (gesztációs), genetikai és szociális rokonság megkülönböztetésére. Nem egyértelmű az anya, apa, testvér vagy a nagyszülők fogalma, egymáshoz való viszonya. Milyen szó írja le az ugyanattól a donortól származó, de más kontinensen élő, egymást személyesen soha nem ismerő embereket? Vagy az együtt nevelkedő, de egymással semmilyen biológiai kapcsolatban nem álló gyerekeket? Előfordulhat, hogy egy gyereknek van egy genetikai anyja (petesejtdonor), van egy szülőanyja (béranya) és egy szociális anyja, aki vágyott rá és felneveli. Transznemű emberek válhatnak szülővé úgy, hogy nőként lefagyasztott petesejtjüket már nemváltoztatás után termékenyítik meg, akár új partnerükkel, s a születendő gyermeket férfiként nevelik fel.

A biológiai korlátok és kötöttségek feloldása, valamint az ezzel együttjáró párkapcsolati és családi modellek variabilitása visszahat a családon belüli dinamika és az identitás alapkérdéseire is. A technológia által nyújtott új távlatok ugyanakkor komoly társadalmi, etikai és lélektani kérdéseket is felvetnek.

Az etikai és lélektani dilemmák már az egyén szintjén is megjelennek. Az IVF kezelésben részesülő szülőknek például a be nem ültetett embriók sorsáról is dönteniük kell: „felhasználják” még ezeket az embriókat egy későbbi időpontban; felajánlják őket más meddő pároknak vagy személyeknek; esetleg orvosi kutatásra ajánlják fel; vagy pedig felolvasztják és így megsemmisítik őket. Sok pár számára kihívást jelent a személytelen donorok megjelenése a reprodukcióban: miképpen viszonyulhatnak a donorsejtből születő gyermekükhöz és annak „láthatatlan” genetikai apjához/anyjához? Mennyiben más ez a feladat a gyermekével genetikai kapcsolatban is álló szülő és a megtermékenyítéskor donorsejttel helyettesített párja számára?

Szintén az egyéni megfontolások szintjén merülnek fel az asszisztált reprodukcióval megszülető gyermek szempontjai: milyen nehézséget jelenthet számára, ha nem ismeri saját genetikai hátterét, vagy épp hogyan alakul az identitása több szülő esetén? Noha e kérdéskört a (titkos) örökbefogadás kapcsán számos kutatás vizsgálta, az asszisztált reprodukció során kifejezett és tudatos szülői döntés eredménye a fogantatás, amelynek ennek megfelelően kiemelt az etikai jelentősége. Mindez hatványozottan merül fel a genetikai „programozás” lehetőségének megjelenésével. Milyen módon biztosítható és képviselhető egy még meg sem fogant gyerek érdeke saját leendő tulajdonságait illetően?

Mit tudhatunk a „nem-hagyományos” családok működéséről?

Mind tudományos, mind társadalmi szempontból nagyon fontos és rendkívül összetett kérdés, hogy vajon másként működnek-e ezek az újonnan megjelenő családok, mint a hagyományos családok, és ha igen, mennyiben és miben mások? Milyen ezekben a családokban szülőnek lenni, és milyen lehet ezekben a családokban felnőni?

A legújabb technológiák hatását illetően ma még csak nagyon kevés konkrét ismeretünk lehet. Ugyanakkor a hagyományos IVF-fel fogant, a donoros és (a bizonyos tekintetben hasonló) örökbefogadó családokkal, valamint szívirványcsaládokkal kapcsolatban már számottevő tapasztalat halmozódott fel, amelyek alapján legalább következtetni tudunk az újfajta asszisztált reprodukció segítségével létrejövő családok sajátosságait illetően. A kutatókat leginkább olyan kérdések foglalkoztatták, hogy mennyiben más a különféle családtípusokban felnövő gyerekek fejlődése; a genetikai vagy környezeti hatások fontosabbak-e; gyakrabban fordulnak-e elő pszichés vagy viselkedési problémák; eltérőek-e a szülői és nevelési attitűdök?

A kutatók elsősorban Amerikában és Nyugat-Európában végeztek számos longitudinális (családokat a gyermekek fogantatásától akár felnőtt korukig követő) vizsgálatot interjúk, kérdőívek és különféle fejlődéslélektani vizsgálóeszközök segítségével, valamint azt is feltérképezték, gyakrabban jelennek-e meg a mentálhigiénés vagy pszichológiai ellátásban a donorral fogant, szívirványcsaládokban élő vagy örökbefogadott gyerekek. A vizsgálatok eredményeit¹ összefoglalva kijelenthető, hogy jelenlegi ismereteink szerint a gyerekek pszichológiai jóléte és fejlődése szempontjából kevésbé fontos az, hogy pontosan kiből is áll a család (hány szülő van jelen, milyen nemű-

1 Az érdeklődők magyarul részletesen olvashatnak a „nem-hagyományos” családokra vonatkozó kutatásokról a 2021-ben megjelent *Családhatározó* (szerkesztette BÁTKI Anna és M. RIBICZEY Nóra) című kötetben, amely kifejezetten pszichológiai szempontból mutatja be a különböző családmodelleket.

ek, mi a nemi identitásuk, szexuális orientációjuk, és biológiai rokonai-e a gyerekek), mint a családi kapcsolatok minősége, a kommunikáció, az egymásra való odafigyelés, a konfliktusok megfelelő kezelése. Csak azért, mert egyesek nem hagyományos módon válnak szülőkké, nem jelenti azt, hogy kevésbé alkalmasak szülőnek, vagy ne szeretnék a gyerekeiket épp annyira, mint a hagyományos módon szülőkké válók. Sőt, épp ellenkezőleg, nagyon is bevonódott és elkötelezett szülők lesznek, akik sokat küzdöttek azért, hogy gyerekek lehessenek, és rendkívül tudatosan készültek a szülői szerepre.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne merülhetnének fel speciális nehézségek ezen családok életében: a már említett etikai dilemmák; a szülők közötti megegyezések; a hagyományostól eltérő családmodell elfogadtatása szűkebb és tágabb környezetükben; a kisebbségi stressz, a fogantatására vagy épp világrajöttére vonatkozó érzékeny információ megosztása a gyerekekkel és további számos kihívás állhat a technológiai-társas vívmányok mentén létrejövő családok esetében.

Ez is felhívja a figyelmet a többségi társadalom felelősségére és az edukáció, érzékenyítés fontosságára: most is jelentős számban vannak és egyre általánosabban lesznek nem-hagyományos családok. Márpedig mind a szülők mind az ezekben felnövő gyerekek pszichés jóléte nagyban függ attól, hogyan viszonyul hozzájuk a tágabb közösség és társadalom.

BEREND ZSUZSA

Béranyaság vagy dajkaanyaság?

Másoknak szülő nők az Egyesült Államokban

Bár a terhesség és szülés biológiai folyamatai nem változtak az évszázadok során, maga a terhesség új módokon is elérhető az úgynevezett asszisztált reprodukció egyre fejlődő módszereivel. A legtöbb országban ezek a módszerek nem mehetnek túl a terméketlenség gyógyszeres, illetve műtéti kezelésén és az in-vitro megtermékenyítésen, esetleg „adományozott”, azaz megvásárolt petesejtrel vagy spermával. Amerikában és még néhány országban viszont legális a béranyaság, vagy más szóval: dajkaanyaság. Ezt a jelenséget kuttattam éveken át az Egyesült Államokban.

A *béranyaság* és *dajkaanyaság* szavak érdekesen tükrözik azt a kettősséget, ahogyan ezt a viszonylag új társadalmi gyakorlatot sokan értelmezik. A *béranyaság* szó a fizetett szolgáltatást, míg a *dajkaanyaság* a gondoskodást hangsúlyozza. Az angol *surrogacy* semleges fogalom, de ugyanez a kettősség jellemzi az erről való amerikai gondolkodást is, amely számtalan újságcikkben, illetve egyéb nyilvános reprezentációban és vitában is megjelenik. Attól függően, hogy melyik szempont szerint íródott a cikk vagy fogalmazódott meg az érvelés, azokat a nőket, akik szerződéses megállapodás alapján és fizetség ellenében másoknak gyereket szülnék, vagy pénzéhes „gyermekárusokként”, estleg józan üzletasszonyokként ábrázolják – vagy ellenkező esetben önfeláldozó azt segíteni kívánó hősökként. Kutatási eredményeim ellenben azt mutatják, hogy a másoknak szülő nők egyik értelmezést sem kedvelik, és egyikkel sem azonosulnak. Az alábbi panasz jól kifejezi, hogyan látja a helyzetet rengeteg másoknak szülő nő: „Nagyon unom, hogy állandóan választanom kell a »pénzért csináltam« vagy az »altruista készíttetés éreztem« között... Miért nem lehetséges a kettő egyszerre? Nem csináltam volna ingyen, de ak-

kor sem csináltam volna, ha nem akartam volna segíteni.” Ezenkívül minden másoknak szülő nő határozottan elutasítja, hogy ő volna a gyerek anyja. Már sok éve nem a *surrogate mother* (‘béranya’), hanem a *surrogate* (‘helyettesítő’) vagy akár a *gestational carrier* (hozzávetőlegesen: ‘terhességhordozó’) kifejezést használják. Meggyőződésük, hogy a születendő gyermeknek egyetlen anyja van – akinek a szerződéses megállapodás alapján szülnék –, olyannyira, hogy már a terhességet is a jövőbeli anya terhességeként értelmezik, amelyet ők, a béranyák hordanak ki.

Hogy e cikk mondanivalója érthető legyen, röviden összefoglalom, hogyan végeztem ezt a szociológiai kutatást. Vagy tíz éven át rendszeresen olvastam bér-/dajkaanyák virtuális beszélgetéseit és vitáit a legnagyobb amerikai internetes *surrogacy*-fórumon (www.surromomsonline.com, rövidítve SMO), ahol rengeteg nő kért és adott tanácsot, megosztotta tapasztalatait és tudását, és elmondta saját történetét. Hosszan tárgyaltak számukra fontos kérdéseket, vitákba keveredtek, időnként kíméletlenül kritizáltak, de támogatták is egymást. Ez a nyilvános fórum bárki számára elérhető volt, de az új fórumtagok posztjait, mielőtt teljes jogú tagokká válhattak, néhány önkéntes moderátor megjelenés előtt elolvasta. A hevesebb vitákat vagy gyanús írásokat olykor cenzúrázták. 2015 táján egyre többen különböző Facebook csoportokba tömörültek. Ezek a csoportok már nem voltak nyilvánosak, engedély kellett a csatlakozáshoz. Számomra ez volt az alkalmas pillanat, hogy befejezettnek nyilvánítsam az adatgyűjtést, mert bár a téma végtelen, ideje volt nekilátnom tengernyi adatom feldolgozásának. A szociológiai megfigyelési módszer lehetővé tette, hogy megtudjam, mi érdekli ezeket a nőket, miről beszélnek egymás közt, mi vált ki heves vitát, miben és hogyan születik egyetértés. Nem az én kérdéseimre válaszoltak tehát, ahogyan az interjúzás során szokásos, hanem én figyeltem az ő beszélgetéseiket és vitáikat, méghozzá hosszú időn át, így változásokat is észleltem. Hogy mindez ne titokban történjen, „hirdettem” is a fórumon. Így több nővel e-mail-kapcsolatba kerültem, ami további érdekes információkat biztosított számomra.

A legtöbb barátom és kollégám meglepődött, amikor elmondtam, melyek voltak a leggyakoribb témák. Egyfajta gazdasági racionalitás jegyében szinte mindenki úgy gondolta, hogy családanyák csak pénzért tesznek „ilyen örültséget” (a fórum tagjai mind gyermekes anyák voltak, legtöbbször házasságban élt, sokan közülük állásban voltak). Nem meglepő, hogy a fórumon tárgyalt témák között a pénz is megjelent: az, hogy mennyi a túl sok és mennyi a túl kevés, de leginkább az, hogy milyen nehéz volt pénzről beszélniük a jövőbeli szülőkkel (angolul *intended parents*, IPs), továbbá – főleg a fórum korai időszakában – mennyi mindent nem akartak belefoglalni a szerződésbe, nehogy azt gondolják róluk, hogy elsősorban a pénz érdekli őket.

Egy érdekes és sokatmondó példa: a legtöbb béranya éveken át azon az állásponton volt, hogy nem kér kárpótlást, ha a szülés

során komolyabb problémák merülnek föl, és meddővé válik. A termékenység nem munkaeszköz, szólt az érvelés, így elvesztése nem munkahelyi baleset, amiért anyagi térítés jár. Ez az okfejtés világosan tükrözi, hogy az úgynevezett béranyák nem bér munkának tekintették a mások számára történő gyermekszülést. Ugyanakkor e téren – ahogy más téren is – a tíz év során jelentős tanulási görbe rajzolódott ki. Bár a pénz továbbra is nehéz kérdés maradt, a fórum tagjai számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy muszáj előre tisztázni és a szerződésbe is belevenni számos részletet, ha nem akarnak pénzt veszteni a terhesség alatt vagy után. Ez ugyanis megtörtént, főként veszélyeztetett ikerterhesség esetén, amikor például a munkából való kiesés okozta jövedelemvesztést nem térítették meg a jövőbeli szülők, mert nem szerepelt a szerződésben. Növelte az anyagi terheket, hogy veszélyeztetett terhesség esetén a béranyának több segítségre volt szüksége a háztartásban és a gyermeknevelésben. Ennek megtérítése olykor szintén nem szerepelt a szerződésben. Kiderült továbbá, hogy a termékenység elvesztése újabb kiadásokkal járhat: olyan komplikációkkal, amelyek költséges gyógyszeres kezelést vagy orvosi beavatkozást igényelnek.

Egy másik, sokat vitatott téma a jövőbeli szülőkkel való kapcsolat volt. Sokan írtak jó kapcsolatról és barátságról, reményekről és elképzelésekről, arról az elszakíthatatlan kötelékről, amelyet a közös készülődés és tervezés, a terhesség és a szülés intimitása nemcsak lehetővé, de talán szükségszerűvé is tesz, és amely a szülés után sem szűnik meg. Számtalan beszélgetés folyt arról, hogyan lehet helyrehozni egy problematikusá vált kapcsolatot, hogyan kell értelmezni, ha a házaspár nem barátkozik vagy ritkán válaszol, vagy ha mindenbe beleszólnak a terhesség idején. E témában sokszor szóba kerültek ajándékok is, főként azok, amelyeket a béranyák adtak és küldtek a házaspárnak.

Szintén gyakran esett szó a terhességmegszakításról és annak okairól. Az „életet akarunk adni, nem életet elvenni” szövege végigkísérte az egész kutatási időszakot. A fórum tagjai egyre részletesebb szerződéseket tanácsoltak egymásnak, amelyek a terhességmegszakítás minden lehetséges okát felsorolják. Ha a béranya úgy gondolta, hogy nem hajlandó például Down-kóros magzatot elvetetni, akkor az egyhangú tanács az volt, hogy keressen olyan párt, amellyel egyetért ebben a kérdésben. Sok nő későn döbönt rá, hogy bár a házaspár „mindenáron gyereket akar”, nem akar bármilyent. Megesett, hogy a béranya megszülette a gyermeket, és mivel a Down-kór diagnózisa és az egyet nem értés után már nem kapott pénzt, kiharcolta, hogy a csecsemő gyámja lehessen, majd sikeresen örökbe adta.

Az ilyen és hasonló történetek elérték hatásukat a fórumon: megszületett az egyetértés, hogy a szerződés megírásának stádiumában mindent tisztázni kell, nem pedig remélni, hogy „ez velem nem fog megtörténni”. Jobb várni, mint egyezséget kötni olyan párokkal, akikkel nincs meg a teljes egyetértés. Évekig tar-

tott, amíg ez a gondolat teret nyert, mivel – egyrészt – sok nő lelkesen és minél gyorsabban akart családot teremteni másoknak. Másrészt a fórum tagjai magukévá tették azt az elképzelést, hogy a terhesség teljes egészében a jövőbeli szülőké, így ők döntenek mindenben – ugyanezt tették volna, ha segítség nélkül sikerült volna a terhesség. Ennek jegyében egyeztek bele egyes nők abba, hogy nem festik a körmüket, nem isznak kávé, és csak organikus ételeket esznek, hiszen így tett volna a jövőbeli anyja is: az ő gyermeke, az ő terhessége.

Ez az elképzelés idővel beleütközött a tényekbe: a béranyáknak be kellett látniuk, hogy ha elvetéltek, a vetélés az ő testükben történt, és a terhesség esetleges megszakítása – például Down-kór esetén – szintén csak az ő testükben és az ő morális énjükben történhet meg. „Együtt tudsz majd élni azzal, hogy megöltél egy egyébként egészséges magzatot?” – kérdezték egymástól drámaian, mivel a Down-szindróma, vagy akár súlyosabb, de az életet nem veszélyeztető rendellenességek dacára a magzat sok béranya számára „egyébként egészségesnek” számított. A válasz egyre gyakrabban volt „nem”.

A fentiek alapján talán érthető, hogy a pénz és a gondoskodás szembeállítására nem segíti a bér-/dajkaanyaság megértését. Az én kutatásom természetesen amerikai összefüggésben vizsgálta a jelenséget, de mások írásai alapján is egyértelmű, hogy bár az orvosi technológia nagyjából egyformán működik mindenütt, az úgynevezett asszisztált reprodukció megértése csak a mindenkorai politikai és szociokulturális közegben lehetséges, „globálisan” nem. Sokan írtak például arról, hogy Indiában a béranyák legtöbbször nem is tudják elolvasni az angolul írt szerződést, nem tudják, milyen beavatkozásokba egyeztek bele, nem tudják és nincs is beleszólásuk abba, hogy hány embriót ültetnek be a méhükbe. Az amerikai SMO fórum tagjai ellenben többnyire pontosan értették a szerződés jogi nyelvét, utánanézték a részleteknek, sőt, időnként tudományos cikkeket osztottak meg az in vitro-megtermékenyítésről és az ikerterhesség kockázatairól. Beszámoltak internetes kutatásaik eredményeiről, és egyre határozottabban képviselték az „egy embrió – egy egészséges csecsemő” elvet: egyetlen embrió beültetését. Arról nem is beszélve, hogy mennyire mást jelent a pénz Indiában és az Egyesült Államokban. Amerikában nem ritka, hogy a bér-/dajkaanya egy év alatt megkeresi a munkahelyén azt az összeget, amelyet a terhességgel és a szüléssel keres. Utóbbi akár két év vagy még hosszabb idő „munkája” is lehet, hiszen nemritkán csak a harmadik vagy negyedik próbálkozásra lesznek terhesek, ráadásul minden ciklus újabb hormonális kezelést, újabb in vitro-megtermékenyítést és további hónapokat jelent. Indiában viszont árnyaiában a kisebb összeg is sokkal több: sokszorosa annak, amit a béranyaságra vállalkozó nők más munkával valaha is megkereshetnének. A társadalmi és kulturális különbség a béranyák és a jövőbeli szülők között is nagyon más a két országban. Az indiai

béranyák alsóbb kasztból származó, szegény nők, akik felsőbb kasztbeli és módosabb indiai pároknak vagy külföldieknek szülnék. Az amerikai helyzet más: a bér-/dajkaanyák maguk is középosztálybeliek, ha rendszerint nem is annyira magasan iskolázottak vagy jómódúak, mint a jövőbeli szülők. De a nagyfokú osztály- vagy kulturális különbség nem gyakori eset.

E rövid áttekintés után rátérnek a cikk elején említett kétféle, egymással szembenálló értelmezésre: a pénz és az altruizmus, a szerződéses viszony és a segítőkészség ellentétére. Ez az ellentét a 19. század közepe táján fogalmazódott meg először Amerikában, abban a mindinkább kereskedelem-központú társadalomban, amelyben a férfiak állást vállaltak vagy a piacra vitték a mezőgazdasági termékeiket, és a pénzkereső munkát egyre élesebben megkülönböztették a családon belüli, nem pénzkereső munkától. Jól példázza ezt a megkülönböztetést Harriet Beecher Stowe, a *Tamás bátya kunyhója* neves szerzőjének levele, amelyben részletesen beszámol nővérenek háztartási tevékenységeiről, a gyermekekkel, főzéssel, varrással, takarítással töltött időről, és a levél végén azt kérdezi, hogy nevezhető-e mindez egyáltalán munkának. Más középosztálybeli amerikai nőkhöz hasonlóan Beecher Stowe más szavakat használt azokra a tevékenységekre, amelyek a család ellátására irányultak, és megint más szavakat a piaci szférában történő pénzkereső munkára, mivel máshogy látta és értelmezte a két szférát. A piac „hideg, számító, személytelen” volt a „meleg, szeretetteljes és egymás javát akaró” családhoz viszonyítva. A férfiak kiléptek a családi fészekből, és a piac „dzsungelében” küzdöttek, míg otthon a nők szeretetet és önfeláldozást gyakoroltak. Ez az elképzelés később más országokban is teret nyert, ahogy a piacgazdaság fejlődött, és a pénzkereső munka lett a létfenntartás fő módja.

Mára már természetesnek tűnik a pénz és a szeretet, a szerződés és az altruizmus ellentéte. Hogyan befolyásolja ez a szemlélet a másoknak gyereket szülő nőkről való elképzeléseket? A kívülállók legtöbbször a pénzben látják a magyarázatot. Akik az anyagi érdek elsődlegességét hangsúlyozzák, nagyon is szkeptikusak más motivációkkal kapcsolatban, és nem veszik komolyan az ezekre utaló adatokat. Valójában azonban a pénz és a szerződéses kapcsolat gyakran együtt jár a segítőkészséggel és önfeláldozással, már csak azért is, mert a terhességet és a szülést nem lehet szerződésileg szabályozni, és a kockázatokat, beleértve a hormonális kezelés hosszabb távú mellékhatásait, nem lehet előre tudni. Így a „béranyák” a gondos információgyűjtés és a sok részlet ellenére olyan szerződést írnak alá, amely nem garantálhatja a jó „munkakörülményeket”.

A fórum tagjai az első – naivabb, rózsaszín szemüveges – időszak után egyre többet írtak és beszéltek a pénz és a segítőkészség összefüggéséről, és egyre gyakrabban kérdőjelezték meg a kettő szembeállítását. Olyan kérdéseket tettek föl, amelyek laikusokban is fölmerülhettek volna, mégis főként a béranyasággal

összefüggésben kerültek szóba. Több poszt szólt arról, hogy orvosok, ápolónők, gyermekgondozók pénzt keresnek a munkájukkal, de általában nem vádolják meg őket azzal, hogy csak a pénzért csinálják. Sokan panaszkodtak arról, hogy amikor fontos dolgokat be akartak venni a szerződésbe, a jövőbeli szülők rosszszállón megjegyezték: azt hitték, segíteni akar, de most látják, hogy csak a pénz érdekli. A fórum tagjai ilyenkor megemlégtették, hogy ugyanezek a párok az orvossal vagy az ügyvéddel nem kezdenek alkudozni a pénzről, és elfogadják, hogy a szakemberek ennyibe kerülnek. Minthogy azonban a „béranyák” segítőkészségről beszélnek, a szerződéssel kapcsolatos egyeztetések „kiábrándítónak” tűnhettek több jövőbeli szülőpár számára.

Bár a fórumon a nők gyakran írtak segítőkészségről, és a jövőbeli szülőknek, akik közül sokan szintén olvasták a fórum posztjait, hangsúlyozták, hogy nem a pénz motiválja őket, hanem a családteremtés öröme, ezt sokan – köztük azok az amerikai feministák, aki elítélően írtak a bérnyaságról – úgy értelmezték, hogy a segítőkészség emlegetése leplezi a valódi érdeket: az anyagi hasznot. Ez a nézet nemcsak a pénz és a segítőkészség ellentétét tükrözi, hanem azt a fölfogást is, hogy egy modern társadalomban az alapvető és elsődleges motiváció az anyagi érdek. Hasonló elképzelés nyilvánul meg abban az állításban, hogy az amerikai munkásosztály a saját érdeke ellenében szavaz a republikánusokra, akik sem a minimálbért nem akarják emelni, sem a szociális juttatásokra nem akarnak költeni, ráadásul szakszervezet-ellenesek is. Ez a szemlélet adottnak veszi a gazdasági érdekek elsődlegességét, és lekicsinyli vagy akár tagadja is más érdekek létét és fontosságát. Max Weber munkássága azonban rámutat, hogy létezik másfajta észszerűség is: az úgynevezett szubsztantív racionalitás, amely döntések esetén egymástól nagyon különböző értékek és kulturális kötelezettségek egyidejű figyelembevételét jelenti.

Kutatási eredményeim alapján úgy látom, hogy mind a segítőkészség, mind az adni akarás társadalmi közegben értelmezhető, nem pedig elsősorban pszichológiai jellemvonásként. Milyen érdekek és elképzelések állnak az altruizmus mögött? Antropológusok és szociológusok dokumentálták, hogy a nagylelkűség sok társadalomban kiemelt megbecsülést von maga után; adni magasabb státust jelent, mint kapni. Aki ad, talán már eleve magasabb társadalmi pozícióban van, ugyanakkor az adakozás magasabbra emeli azt, aki ad, és közösségi elismerést eredményez. Egy mai társadalomban ez természetesen nem jelent feltétlenül szélesebb körű elismerést, de azokban a körökben, amelyek számítanak, mégis fontos. Például az SMO fórumon, ahol a kutatást végeztem, egyértelműen elismerést és dicséretet kaptak azok a nők, akik minden rossz történés ellenére betartották a szerződés rájuk vonatkozó részeit, és továbbra is úgy látták, hogy másoknak szülni és másokat szülőkké tenni mindenképpen jó és fontos dolog. Szerintük életet adni a legtöbb, amit valaki megtehet, és

soha nem lehet megbánni – akkor sem, ha nem kapnak érte köszönetet vagy megbecsülést azoktól, akiknek szültek. Ezt a viselkedést és nézetet a fórum tagjai mindig nagy lelkesedéssel és elismeréssel díjazták, és erkölcsileg nagyra becsülték. A béranya dajkaanyává válik, aki nemcsak a magzatot „dajkálja”, de a jövőbeli szülők szülőségét is; amikor életet ad, úgy segít másoknak, ahogy kevés másik ember. Ezért megbecsülést érdemel, és a saját közegében kap is.

A fórum tagjai arra az árnyalt értelmezésre jutottak, miszerint az altruizmus nem jelentheti azt, hogy az, aki ad, semmit nem kap cserébe. A jó érzés, amit a segítő fél tapasztal – tud adni és segíteni –, „a tett jutalma”. Többen viccelődve jegyezték meg, hogy ha valóban csak az számítana altruizmusnak, amikor az adó félnek semmi „haszna” nem származik az adásból, akkor csak rossz emberek lehetnének altruisták, akik nem éreznek semmi örömet, amikor másoknak segítenek.

Az adás és segítés témakörébe tartozik a reciprocitás fogalma is, hiszen az adás – az egymás segítése és a tágabb értelemben vett ajándék (nemcsak tárgyak, hanem az odafigyelés, a másira szánt idő, a bizalom stb.) – alapvető a személyes kapcsolatok fenntartásában. Családban és barátok között természetes a viszonzás és a viszonzás, valamint a kapcsolatok ápolása is a kölcsönösségen alapul. Aki ad, aki odafigyel és segíti a másikat, jogosan várhat valamikori viszonzást, amit még később ő fog majd ismét viszonzni. Ez a reciprocitás görgeti előre és szilárdítja meg a kapcsolatot. A béranyák éppen az adás és segítés alapján képzelik kölcsönös, személyes, azaz nem üzleti kapcsolatnak a jövőbeli szülőkkel való viszonyukat, hiszen a terhesség és a gyerek nem árucikk senki számára. Az, hogy másnak szül valaki gyereket, teljességében nem fizethető meg úgy, mint a piaci árucikkek vagy szolgáltatások. Az SMO fórumon sok poszt szólt arról, hogy a terhesség napi huszonnégy órás „munka”, amely hétvégén sem szünetel, és ha órabérben számolnánk, nagyjából két-három dollárt lehetne vele keresni óránként, ami messze alatta marad az amúgy is alacsony minimálbérnek. A fizetség valójában az időért és a nehézségekért való kárpótlásként fogható fel, nem a terhesség és a gyerek árának. Ezt a nézetet persze nem mindenki osztja – ha a terhességet és szülést szolgáltatásnak tekintjük, az áráról is beszélhetünk. Ezzel együtt komolyan kell venni az ajándék fogalmát ebben a relációban. A fórumon egyetértés alakult ki abban, hogy a bizalom, az eltökéltség, az idő, az energia és az odafigyelés mind ajándék, kezdve azon, hogy egy nő rászánja magát, hogy idegeneknek gyermeket szüljön.

A fórum résztvevői egyre árnyaltabban látták a pénz és az értékelés, azaz a megbecsülés kapcsolatát, rámutatva, hogy sokan nem becsülik, amit olcsón kaptak, mert nem érzik értékesnek. Arról is több vita folyt, hogy ha valaki túl sok anyagi engedményt tesz, alsóbbrendű helyzetbe kerül, és akár cselédszámba is vehetik. Így arra biztatták egymást, hogy ha jó és kölcsönös

megbecsülésen alapuló kapcsolatot akarnak a jövőbeli szülőkkel, ne menjenek bele alkudozásba, sőt, ne menjenek bele ilyen kapcsolatokba azzal a reménnyel, hogy idővel jobb lesz. „Ha az elején nem értékelik, hogy segíteni akarsz nekik, akkor ne reméld, hogy megbecsülnek majd, amikor terhes leszel”, intették egymást.

Egy jellegzetes poszt fényt vet a fórumon kialakított nézetekre:

Az én „jutalmam” azért, hogy idegeneknek gyereket szülök: egyrészt a pénz, másrészt a tudat, hogy segítettem egy családot teremteni. Semmi más nem adott nekem akkora örömet, mint amikor a jövődöbeli mama hangját hallottam, miután megmondtam neki, hogy „sikerült, terhesek vagyunk”, és amikor láttam az arcukat a szülésnél... Leírhatatlan érzés. Soha életemben nem csináltam semmit, ami ennyire kielégítő, ennyire csodálatos, ennyire nagyszerű és ennyire hihetetlen. Hogyan lehet erre árcédulát tenni? Nem lehet. A pénz, amit kapunk, „segítség” a saját családunknak, mint ahogy mi is „segítettünk” egy másik családnak. Egy évig nem a saját életünket éljük, négy hónapon át injekciókat kapunk, arról nem is beszélve, hogy az életünket kockáztatjuk... Mindezt legtöbbször teljesen idegenekért. (...) Nem mondhatják, hogy gyerekárusok vagyunk, mert nem lehet eladni azt, ami nem a tied.

Az idézet jól mutatja a fórum vitáiban és beszélgetéseiben kristályosodott főbb elképzeléseket. A pénz a kölcsönösség része, nem fizetség; itt két család „segíti” egymást. A béranya büszkesége egyértelmű; úgy érzi, hatalmas jelentőségű cselekedetet hajtott végre, ami önmagában is büszkeséggel tölti el. Kifejezi azt is, hogy a terhességet a jövődöbeli anyával közös állapotnak tekinti akkor is, ha természetesen csak ő terhes – de a gyermek a másik nőé. Rámutat az önfeláldozásra is, a terhesség eléréséhez szükséges, nem kellemes és nem is veszélytelen hormonkezelésre és a terhesség kockázataira. Végül megkérdőjelezi azt a gondolkodásmódot, amely elítéli a fizetséget, és egyértelműen elutasítja a „gyermek mint árucikk” vádat.

Vagy tíz éven át olvastam béranyák virtuális beszélgetéseit, és leveleztem is közülük sokakkal. Jelenleg nincs senkinek annyi adata az amerikai béranyákról, mint amennyit a megfigyelések során összegyűjtöttem, és senki más nem folytatott ilyen jellegű kutatást, bár az interjúkon alapuló sem találtak jelentősen eltérő nézeteket és értelmezéseket. Így záró gondolatként azt hangsúlyoznám, hogy az amerikai béranyák legalábbis nagyon nagy hányada nem azért áll ki a gyerek és a pénz összemérhetetlensége mellett, mert leplezik, hogy a pénz motiválta őket, hanem mert ezzel azt is kifejezik, hogy az ő időnként önfeláldozást is jelentő segítségük teljességében nem megfizethető. A jövődöbeli szülőket sem „gyermekvásárlóknak” látják, hanem gyerekekre és családra vágyó és ezért anyagi áldozatokat hozó pároknak. Azt képviselik, hogy a különböző értékek – a gyermek, a család, a segítség – nem „válthatók pénzre”, nem hozhatók közös nevezőre

a pénzzel, és hogy ők maguk nem „bérelt terhességi szolgáltatást” nyújtanak. Egyedi emberek, akiket megbecsülés illet.

Az asszisztált reprodukció jogi szabályozása nem egyszerű kérdés, nem is ezt akartam tárgyalni. Kutatási eredményeim csupán arra mutatnak rá, hogy milyen kulturális képzetek és értékek húzódnak meg a másoknak szülő nők döntései és cselekedetei mögött. Téves elképzelés, hogy minden kifejezhető (és ki is fejeződik) pénzben – ugyanakkor a dajkaanyának juttatott pénz képes, ha tökéletlenül is, megbecsülést kifejezni.

BIRTHE MÜHLHOFF

Az előadás

A padsorok perspektívájából

Edouard Levé, a 2007-ben fiatalon elhunyt művész *Autoportrait* című könyvében írja: nem azért megyek sétálni, hogy gondolataim támadjanak, hanem azért, hogy legyenek, ha újra leülök. Így vagyok ezzel én is, amikor előadásokat hallgatok. Mennél egyhangúbb az előadás, annál jobbak a gondolataim, gyakran már közben is, legkésőbb azonban akkor, ha újra felállt az ember. Amikor már a dűhe alábbhagyott.

Az előadáspokolban

Az, hogy az unalom kreativitásra készítet, nem nagy felismerés. Az, hogy előadások gyorsan unalmassá válnak, nem nagy titok. Unalom plusz (legalább látszólagos) koncentráció – ez helytől függetlenül ideális táptalaja az elgondolkodásnak. Ritkán oly felkavaró egy előadás, hogy közben hallgatójaként az ember szellemileg és fizikailag megfelelkezik magáról és egészen feloldódik az előadó gondolatmenetében. Hiszen ott kell ülni, nem lehet beszélni, nem lehet mozogni. A jelenlévők legfeljebb annyit tehetnek, hogy úgy követik a fejtegetéseket, mint ahogy egy turistacsoport követ egy magasra tartott esernyőt. Még abban az esetben is, amikor elfogadható az előadás, túlon túl hosszasan kell hallgatni azt, amit magában sokkal gyorsabban olvasna el az ember (ha később meg is tenné). Az írott, legalábbis a feladat alapján, azaz amennyiben elég jól megírt, mindig az elgondoltak sűrítőménye.

A konferenciák ezért egy hallgatólagos megállapodáson alapulnak: én adok neked valamennyit az idődből, és te adsz valamennyit a te idődből. Mennél ismertebb, sikeresebb vagy egyszerűen csak idősebb a szónok, annál inkább megbocsátják neki,

ha nem jelenik meg más résztvevők előadásain. Mintha a büntetés mértéke az egzisztenciális elévülésen alapulna.

Az utóbbi években kereszteslovagok vonultak ki, hogy leküzdjék a fáradt előadásokat. Ennek során olyasmik jöttek létre, mint a TED-Talks (*Technology, Entertainment, Design*), amelyek aztán más hitvalló harcosokat hívtak a porondra, akik a lassúságért törtek lándzsát, vagy az unalom elleni küzdelmet szélmalomharcnak nyilvánították. 2013-ban Benjamin Bratton amerikai szociológus egy TED-Talk során előszámlálta, mi minden téves a TED-Talk sorozatban. Kritizálta a komplexitás leegyszerűsítését, a felfújtt relevanciát, az innováció érdekében történő innováció féltését – az alapköveit annak, amit Bratton *technoradikális placebo*nak nevez („*Have you ever wondered why so little of the future promised in TED talks actually happens?*“)

A nézők bármely területre történő érzelmes utazásra küldésének és maximális inspirálásának tendenciáját a megatemplomok prédikációival hasonlítja össze. Egy TED-Talk előadótól elvárják, hogy ismereteit egyfajta megtéréstörténetként, személyes felismerésként és kinyilatkoztatásként tálalja.

Amikor tudományos előadások infotainmentté válnak, talán kevésbé unalmasak (és rövidebbek is), de gyakran csak más módon válnak elviselhetetlenné. Ha egy szónok sietősen leblattolja a szövegét, talán észre sem vesszük, hogy hallgatóként egyetlen saját gondolatunk sem támad. Rá sem jövünk, hogy semmi értelme számunkra. Mindenesetre olyasmi, ami egy unalmas rendezvény során nem történhet meg.

Amikor egy száraz előadás alatt valamilyen okból akadályozva vagyunk abban, hogy saját gondolatokat fejlesszünk, megeshet, hogy ezek helyett haragossá válunk. Mi az, hogy harag! Szélsőségesen veszélyes, romboló düh. Nálam gyakran a felhasítás körüli fantáziák formájában jelentkezik, talán mert az előadás helyzete nélküli azokat a dolgokat, amelyeket spontán fel lehetne hasítani. Az általános értelmetlenségre tekintettel fel sem merül, hogy semmi értelme bármit is felhasítani. Gyorsan valami más felé kell fordulni, különben szilárdan befészkelni magát a gondolat a fejbe.

Természetesen fel lehet állni és el lehet menni. Többnyire azonban mégsem tesszük meg ezt, udvariasságból, kötelező jelenlét folytán (amennyiben van ilyen), vagy mert idősebb uraságok közé ékelődve nem kockáztathatjuk, hogy szívinfarktust kapjanak, vagy mert egyszerűen elmulasztottuk a lelépést. Ezen a ponton kezdünk eljátszani azzal a gondolattal, hogy kinyitjuk számítógépünket vagy előveszünk egy könyvet, hogy dolgozzunk egy kicsit, noha az így viselkedő embereket magunk nem szeretjük. A másik megoldás, ami adott körülmények között közösségi szolgálatként heroizálható, abban áll, hogy fontolóra veszünk egy kérdést, amit majd a végén feltehetnénk – mondhatni érdeklődésből, ha nem a téma iránt, akkor a saját kedélyállapotunkból eredően. Ám ez csak ebben a köztes mezőben, ebben a szürke zónában, ebben az előpokolban működik, amennyiben az előadás elég rossz ahhoz,

hogy produktív dühöt váltson ki, de megint csak nem annyira silány, hogy az előadót ne akarja egy kérdéssel pórere vetköztetni. Ha ezenkívül még eléggé fel van dühödve ahhoz, hogy egy kérdés megfogalmazásával fárasza magát, de mégsem annyira, hogy magára vegye a blamázs veszélyét.

A felindulását az ember akár megoszthatná az interneten a barátaival vagy követőivel, mint egy nagyvonalú ajándékot. „Miért oly humortalanok gyakran a nők előadásai?” – írtam 2017 júliusában, amikor még diák voltam, a Facebookra. Kint kánikula volt, és tényleg rettenetes. „Mindenütt, ahol egy vicc lehetne, vízszintesen kivitelezett gondolatmenetek húzódnak, tisztán és érthetően, és olyannyira plauzibilissé téve, hogy ellentétes intuíciónál fakadó felismerések már merőben technikai okokból is ki vannak zárva. Minden ki van jelölve. Felfoghatatlanul sok felsorolás. Német egyetemi mondatépítkezés. Semmi esszéisztika. Közbeszúrások, megjegyzések, orális lábjegyzetek. Tényleg torokszorongató. Ennyire okos nők és ez a kényszeresség. Dühből vagy szomorúságból? Magam sem tudom. Páciensként rendelkezni akarok. Ha így végzem, maradéktalanul bocsássanak el.” (A „nők” bármely tetszőleges általánosítással helyettesíthető, a düh nem megy enélkül.)

A gondolatok kellemes szétszóródása a hallgatás során

A dolog egyik oldala csak, hogy egy előadás alatt az ember nem tud annál értelmesebbet csinálni, mint csendben hallgatni és saját gondolatai folyását követni. A másik oldal, ugyanez zöldben: nem is kell mást tennie. Ennek az értelem nélküli időnek nem kell, hogy külön célja legyen. Minden kísérlet arra, hogy mellette valamit elintézzünk, azt a benyomást erősíti, hogy nincs értelem. Mivel a többi hallgatóval többnyire ugyanez történik, noha olykor nem adják jelét, egészen sajátos kollektív dinamikák képződnek. A humor iránti érzék igényt támaszt. A jelenlévők partira vetett halakként áhítóznak a legcsekélyebb viccre. 2019 nyarán Tokióban részt vettem egy többnapos konferencián, ahol a világ minden részéből filozófusok és filmtudósok jöttek össze. Gregory Flaxman, a North Carolina Egyetem professzora előadásában (ami egyébként nagyon érdekes volt) Stanley Kubrick *Űrodüsszeiájából* kívánt egy részletet mutatni. Egy diák szolgálatkészen felugrik, és leoltja a lámpákat. Flaxman köszönetet mond neki, de jelzi, hogy így nem tudja olvasni a kéziratát – mire az egész terem nevetésben tör ki.

Az előadásokban talán a közös koncentráció váltja ki igazán az érdeklődést. Vagy csak a kollektív jelenlét: a tény, hogy az agyak láthatólag tudomást vesznek egymásról, amennyiben egyazon dolog miatt vannak egy teremben. Ülnek az ablaktalan előadótermek tócsáiban, mint alkonyi félhomályban a békák, akik kölcsönösen egymás egészségére isznak. Egy ilyen helyzetben a fejben lévő gondolat kibontakozó formáját ezért nem is szabad a védett

anyatest magányos embriójaként elképzelni, sokkal inkább olyan, mint a békapete. Mint az auditoriumban a fejek fölött, valamivel a neoncsövek alatt lebegő, tejszerű-fehér buborékokskákból álló, gomolygó tömeg, amely megtermékenyítésre vár.

A legjobb gondolataim akkor támadnak, ha egyhangú előadásokon ülök. Papír és toll ügyis rendelkezésre áll az arra érdemes dolgok lejegyzésére, amire úgy vár az ember, mint a mozdonyokban érdekelt hobbifényképész a vasúti átjáróknál. Némelyek, azt vettem észre, visszatérő természetűek. Mindig akkor jutnak újra eszembe, amikor megint foglya vagyok egy előadáshelyzetnek. Úgy kandikálnak ki az elmélyültség mélyeiből, mint az erdei manók, amikor úgy vélik, hogy tiszta a levegő. Különösen részletgazdag ideák támadnak mintegy kísérleti rövidfilmekként. Például amikor közelképben jelenik meg a filmen az előadó, miközben bemutatják a közönségnek. Van, aki lehetőleg mozdulatlanul néz, van, aki majdhogynem szkeptikusan, és aztán biccent, mintegy jóváhagyás gyanánt. 1964-ben született, valóban, és 1999 óta ezen az egyetemen ezt és azt ad elő, pontosan. Egyeseknek tetszik ez, noha megpróbálják leplezni; másoknak egészen nyilvánvalóan nem, noha ők is leplezni próbálják. Hasonló megfigyeléseket lehet tenni a tévék kerekasztal-beszélgetéseinek vendégei esetében. Különösen értékesek lennének az olyan ritkán meghívott szakértőkről készített felvételek, mint erdőgazdaság-tudósok és barlangkutatók esetében. Első ízben lennének egy nagyobb közönségnek bemutatva, és ehhez még nincsenek hozzászokva. A filmanyagnak lenne bizonyos szűziessége.

Az ötlet folytatása más alkalommal: az egyes klipekhez aztán a berlin-tegeli vagy bármely más repülőtéren készült felvételeket vágnám mellé. Egyszer kimentem Tegelbe, hogy valakit elhozzak, és a szikár, rámpaszerű folyosók egyikén a falnak támaszkodva várakoztam. Az egész reptérnek van némi filmszerű jellege a berlini provincialitás és ama tény folytán, hogy évek óta be akarják zárni, és ezért nem is költenek rá; alig akadnak hirdetések és boltok, és különben is, minden olyan kicsiny és áttekinthető. Itt bandukoltak aztán szemben velem éppen leszállt géppel érkezett nyaralók. Boldogan oldott arcú áradat. Valamennyien szembenéztek velem, egészen nyíltan és megkönnyebbülten, kíváncsian, valahogy aktívan lélegezve... Szöges ellentétben a kerekasztal-beszélgetések és előadók arcaival, akik saját előadásaikon vesznek részt, a saját életüket lerövidítve arra a kevésre, amit fontosnak tartanak és aminek a nyaraláshoz köze sincs.

Vagy fontolóra veszek alternatív gyűlésformákat. Konferenciákat, amelyeken ez egyszer nem a referensek beszélnek el egymás után, hogy milyen dolgokról publikáltak valamit az utóbbi időben (olykor évtizedekben) – hosszas *recap*, egyetlen „mindaz, ami eddig történt”. A kísérleti sorrend, ami szemem előtt lebeg: mindnyájukat együtt be lehetne zárni, az ajtó alatt egy kérdést becsúsztatni, és csak azt követően kiengedni őket, hogy a) megegyeztek az alapvető kutatásokról; b) mindenki egy sa-

ját tézist fogalmazott meg, amelyet vagy maga képvisel, vagy mint *advocatus diaboli* kipróbál, mintegy túlméretes boxkesztyű gyanánt; c) a résztvevők egy maguk által kidolgozott vitakérdés mentén két táborot képeznek; továbbá d) legalább egyvalaki könnyekre fakadt. Így valóban beszélgetés alakulhatna ki. Ekkor tényleg mozgásba jöhetne valami.

A prédikációs purgatóriumban

Az előadáshoz képest az istentisztelet során egyáltalán nincs menekülési lehetőség. Fel lehetne állni és el lehetne menni, természetesen lehetőség van erre. Ám mivel tudja az ember, hogy ez nem megoldás, merő tapasztalati érték, megpróbálni sem érdemes. Kivált, hogy a szentség visszautasítása, ha belegondolunk, nagyon kemény dió.

Mégis vannak párhuzamok. Húsz perctől három óráig (húsvéti liturgia Olaszországban, nagyon ajánlott) terjedő időtartam alatt az ember ismeretlenekkel együtt ül a padosorokban, mialatt elől valami történik. Az istentiszteletnek elvileg annyi előnye van, hogy a résztvevők nincsenek teljes passzivitásra és mozdulatlanságra kárhoztatva: az embernek szabad, ha a Klubhoz tartozik, áldozáskor az oltárhoz mennie, felállnia, majd újra leülnie, és a megfelelő pillanatban megint felállnia és letérdelnie (hisz' mikor van erre a hétköznapiakban alkalmá?). Meghívott az éneklésre, még akkor is, ha a hangja némi kívánnivalót hagy maga után. Elvi hátránya, hogy minden istentisztelet pontosan ugyanolyan minta szerint zajlik – eltekintve ez egyszer a Szentírásból felolvasott szövegektől, bár ezek is ismétlődnek háromévente. Ezért némileg tragikomikus, hogy kifejezetten a liturgiának az a része, ami a legváltozatosabb, minden alkalommal új, olykor helyben improvizált – a prédikáció – hordozza a legnagyobb lehetőséget arra, hogy mérhetetlenül unalmassá váljék.

A prédikációban a pap az evangéliumi olvasmányról beszél, legjobb esetben értelmézi a nem világos dolgokat. Hidat képez a jelenbe, vagy más olvasmányokhoz az Ótestamentumból és a Levelekből. A legrosszabb esetben nem híd a jelenbe, hanem valamiféle kötélugrás a feneketlenségbe: Ti vagytok a Föld sója, mondja Jézus a Máté-evangéliumban; ezt ma úgy lehet elképzelni, hogy az emberek a pizza és mi keresztények vagyunk a szósz. (A példa tényleg egy prédikációból való, méghozzá egy nagyon jóból: a New York-i Corpus Christi papja, Dan atya szerint ez a legnagyobb zagyaság, amit valaha teológustól hallott. Teljesen elvétí a szöveg hely értelmét.)

Senkit sem irigylek, akinek hivatalból kell a vallásról beszélnie. Ez már ott kezdődik, hogy olyan szavak, mint bűn és kegyelem, úgy hangzanak, mintha nem is ebből az évszázadból (nem is az előzőből, hanem az azelőttiből) származnának. Az ördög fogalmából alig maradt több, mint egy rajzfilmfigura, amely meghökkenítő

módon csaknem vidámabb, mint a Mikulás. Erről a szótárról ezert aztán egyre gyakrabban lemondanak. Ami arra vezet, hogy né-mely prédikáció úgy hat, mintha egy pohár langyos tejjel kínáltak volna meg – nem vagyok a tej ellen, de megértem, hogy zavar va-lakit, ha kéretlenül egy pohár langyos tejjel kínálják. Esetleg még egy „kis mustármagnyi reménnyel” a tetején.

Különösen Németországban támad gyakran az a benyomá-som, hogy a szépség nehéz helyzetben van. Természetesen nem szabad az esztétikait a szakrálissal összetéveszteni, és természe-tesen fennáll a muzealizálás veszélye, különösen olyan korszak-ban, amikor a legtöbb ember már csak művészettörténeti érdek-lődéssel viseltetik templomépületek iránt. Ez azonban nem ok arra, hogy a szakrálisból megvonjunk minden olyan materiális kifejezésformát, amelyet szépnek nevezhetnénk.

Egynemely templomi énekről homályos emlékünknél támad, hogy kedveltük gyerekként, mielőtt még az ateizmusba távoztunk és felnőtté váltunk volna. Vagy arról, micsoda erőfeszítés-sel sikerült csak a nevetést elkerülni. Időnként vigyáznom kell, hogy ne kapjon erőre bennem a vihogó gyermek, amikor például az oltár háttérében egy stilizált, modern freskót látok, amely há-rom angyalt ábrázol pálmalevéllel, és tényleg úgy néz ki, mint a szent felmosóbetét imádása.

Mint említettem, lelépni nem lehet. Nincs mit olvasni, nincs mit jegyzetelni. A lehetőség, hogy a prédikáció alatt vagy után kérdést tegyünk fel, természetesen kizárt. Ugyanilyen kevésbé merül fel a lehetőség, hogy a mise jobb megformálásáról fan-táziáljunk (mindenkit addig bezárni, amíg valaki zokogni nem kezd?). Mindegyre azt gondolom: úgy jó, ahogy van. A lefolyása értelemtelí, alapjában két évezred óta. Ezért senkit sem lephet meg, hogy az egyház e tekintetben konzervatív feladatot tölt be.

Kicsit olyan, mint a borospolc a szupermarketben: az első években mindig tanácstalanul állunk előtte, ám mennél gyakrab-ban tesszük ezt tanácstalanul, annál jobb érzékünk lesz a választáshoz. A kolostorok sosem okoznak csalódást, a jezsuitáknak jó prédikációik vannak. Egy idő után elég ránézni az etikettre, és egy templom neve már némileg eligazít. Persze ezt a sznob válogatósdít túlzásba is lehet vinni. Akinek nem elég elmés a prédikáció, lehet, hogy TED-Talkot várt, ha nem elég intellektu-ális, lehet, hogy előadásra számított. Anélkül, hogy túl akarnám feszíteni a bor képét: ha egyszer tiszta bor helyett langyos vizet kap az ember, akkor legalábbis a feladat világos: a vizet borrá változtatni! Saját maga és mások számára.

Néha azt gondolom, hogy templomba járni olyan, mint egy heti adag tökéletesen céltalan idő, ami a hétköznapijaimban rit-kává vált, mióta magam mögött hagytam az egyetemet. Egyene-sen hálás lehet az ember, mert alkalom kínálkozik arra – olykor kifejezetten rákényszerülünk –, hogy elnézőek legyünk mások hiányosságaival vagy hosszú lélegzetű prédikációkkal szemben. Hiszen semmi egyebet nem kell tenni, mint megragadni őket.

Az istentisztelet kvázi olyan, mint egy szárazon végzett gyakorlat, türelempróba a legkedvezőbb feltételek között, úszástanulás kezdőknek. És mert az Úr tényleg kegyes, nemcsak előadások, hanem misék alatt is azon kapom magam, hogy helyzetkörülmények után kutatva pásztázom a teret, és észreveszem, hogy egy jó prédikáció során a gyülekezet olykor készségesen felnevet.

A világra fülelni

„Ti lenről származtok, én pedig fentről származom; ti e világból származtok, én nem e világból származom.” Így kezdődik a számomra legkedvesebb szöveghely a János-evangéliumban. Egyike a kevésbé olvasott szövegrészeknek. És Jézus így válaszol: „Miért is beszélek még veletek?” (Jn 8,25)* Micsoda mondat! Az ökumenikus fordításban az a lakonikus megjegyzés áll, hogy a görög szöveg értelme nem állapítható meg egyértelműen. A kézbe temetett arc nem kifejezetten az a gesztus, amit az ember az Üdvözítőtől vár. Bármit jelentsen is pontosan ez a talányos mondat, számomra egy némileg nyersen közvetített változata annak az egyszerű ténynek, hogy itt az odafigyelésről van szó. *Visus, tactus, gustus in te fallitur / sed audito solo tuto creditur* – Szemmel, szájjal és kézzel itt tényleg nem lehet mit kezdeni, csak a hallással. Így szól az *Adoro Te Devote*, Aquinói Tamás imájának egyik sora. A fül itt pontosan ebben az átvitt, de egyidejűleg egészen konkrét értelemben áll, ahogy Isten szava mindenképp kezdetén, és „érettünk testet öltött”.

Ezért is olyan találóan szép Max Weber sokat idézett, Jürgen Habermas által is felkapott önjellemzése, miszerint ő „vallásilag botfűlű”. Aki botfűlű – magamról beszélek –, az képes ugyan, mintegy vendégként, a zenét élvezni, és ahhoz is elég, hogy részt vegyen koncerten és táncmulatságon, de a zene nem vezet arra a tévútra, hogy magam is zenélni akarjak. Talán valaki, aki vallásilag botfűlű, még azt is valószínűnek vagy bizonyosnak tarthatja, hogy van Isten, de nem tudja, mihez kezdjen ezzel a tudással: imádkozni, hálásnak lenni, remélni, vagy, bizony, félni. Amióta már nem vagyok ateista, szinte valamiképpen dallamosnak (a félreértések elkerülése végett: semmiképp sem gépiesnek) hat, ahogy egyik a másiktól adódik. Ilyenkor – mint tükörfalon – megkettőződnek az öröm érzései: jó hangulatomban hálát érzek, és a hálaérzet felerősíti az örömet. A vigasztalhatatlanságból és a hibákból büntudat következik, és a bűn a megvallásával megbocsátássá válhat. A megbocsátásra hála, a hálaérzetre öröm következik. A zsanér az imádság. Gertrude Stein szavait módosítva: egy rózsafüzér az rózsafüzér az rózsafüzér.

Az, hogy egyik a másiktól következik, azt jelenti, hogy egy hosszú lélegzetű prédikációból is adódhat valami. Még egy olyan prédikációból is, amely keresztény értékekkel úgy dobáló-

* A német ökumenikus fordítás szerint. A magyar fordításokban nem így szerepel.

zik, mint színes labdákkal; nekem van címezve, és én vagyok az, aki valamit felfoghat belőle: annak lehetősége, hogy az elmondottak egyáltalán nem tartoznak rám, tulajdonképpen kizárt. Ha unatkozom, nincs semmi, ami unalmamat elűzhetné, így aztán vándorolnak a gondolataim, és többnyire maguktól jutnak váratlan és meredek elgondolásokra – például arra a laposságra, hogy egyszer mindnyájan meghalunk. És talán ez az a pillanat, amikor a színes labdák fejbe találnak, valamilyen keresztény érték, valami, ami a „családdal” kapcsolatos, és a műanyag labda egyszerre összeolvad a lapos közhellyel azzá a pillanatnyi, nagy erővel megvilágító felismeréssé, hogy Isten előtt mind nagyon kicsik és mind egyenlők vagyunk. Azt gondolom, minden ember képes rá, hogy fülét a világ felé fordítsa és meghalljon valamit belőle – egészen csendben és mozdulatlanul várakozzon arra, hogy saját énje és a világ között felvillanjon valami. Senkinek sincs olyan éjszakai álma, amin némileg ne csodálkoznék.

Embernek jutnak eszembe, akikre rég nem gondoltam, vagy olyan dolgok, amelyek elől egyébként kitérek.

Mivel itt az odahallgatás egyik formájáról van szó, az is érthető, hogy miért lehet a hallgatás annyira szép. A csendből rendkívül sok minden következik. A kontempláció ezért is valamiféle királyi diszciplína: az unalmat bármely helyzetben benső csendé változtatni; egy beszélgetés során – jóllehet nem szeretem ezt a kifejezést – csupa füllé, egészen hallóvá válni. Tehát nem el-tüntetni magunkat, nem kikapcsolni és nem mással foglalkozni. És nem is képet alkotni arról, hogyan lesz hallóvá, „füllé” az ember. Ehhez nem kell egyedül lenni, sőt ehhez olykor más emberekre van szükség. Legalábbis a pusztá jelenlétükre: támasztékot adnak, ami az Isten előtti egyedülléthez feltétlen szükséges. Némileg hasonlóan képzelem el az Anonim Alkoholisták találkozását. Ki-ki egyedül van a saját problémájával, de a többiek nélkül egyáltalán nem lenne semmire sem képes. Ez a leggyakoribb reakció arra, amikor egy beszélgetés során kiderül, hogy katolikus vagyok: a csodálkozás és az abúzusokra való rákérdezés után gyakran azt mondják, hogy bizonyára nem lehet rossz egy *community* részének lenni. Ám engem mindazokkal, akik velem egy időben mennek templomba, rendszerint éppoly kevés köt össze, mint azokkal, akik egy előadás alatt mellettem ülnek.

Nem állítanám, hogy azért megyek templomba, hogy elgondolkodjam, de valahányszor templomba megyek, mindig elgondolkodom. Hasonló ez a sétáláshoz; nem azért jár egyet az ember a háztömb körül, hogy egy park padján megtalálja azt, amit keres, hanem mert megtalálta, mihelyt hazatér. Templomba menni ezért jelent valami mást, mint egy megszokott helyet újra felkeresni. A templom inkább egyfajta szállítóeszköz, templomhajó persze, ami gerincével felfelé fordulva és a kereszttel mint horgonnyal úszik az égen. Igazi úrhajó.

(Tillmann J. A. fordítása)

HAVASI ÁGNES

A szeretet fokozása

Török Endre (1923–2005)

*„Az egyén semmi, ha korlátai, esendősége felől nézzük,
de minden, ha örökkévaló lényege szempontjából.”
(Török Endre: Lev Tolsztoj. Világtudat és regényforma)*

Minden embernek sokféle arca van. Másképpen nyilvánul meg a családtagjai, szerettei körében, másként a barátai között, és megint más módon a munkahelyén vagy „hivatalos” közegben – nem is szólva arról, amikor egymagában van. Más arcát ismerhetik meg fiatal korában, és másmi-lyennek látják őt idősebb éveiben.

Ez a sokarcúság azonban nem csupán az egyéniség függvénye vagy saját illetékessége önmaga kialakításában. Az átélt évek és tapasztalatok, az élet jó és rossz történései, az örömök és szenvedések kétségkívül mély nyomot hagynak a személyiségen. De ugyancsak sok múlik rajtunk, az adott ember környezetén, a mi személyes viszonyulásunkon, bánásmódunkon, felfogóképességünkön is, amely csalhatatlanul érzékeli, hogy egy hullámhosszon vagyunk-e a másikkal, amely elősegíti a legjobb esetben, *ajándékképpen*, két ember között az őszinte megnyilatkozást, a valódi, életre szóló találkozást.

Török Endrét, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának professor emeritusát 1980 őszén ismertem meg. Egyik kedves, felsőbb éves tanítványa, egy bencés szerzetes másodmagammal vezetett el tanári szobájához, és mutatott be neki. Ez egyúttal ajánlás is volt ahhoz, hogy „bebocsáttatást” nyerjek az Összehasonlító és Világirodalmi Tanszéken általa tartott regényelemző szemináriumra. A rövid, de örömteli bemutatkozás alkalmá, ez a valamiképpen szükséges „ajánlólevél”, amely egyszerre jelentett „illetékességet” és „védelmet”, illetve a barátságos fogadtatás része volt e korszak szellemi sokszínűségének, amely az egyetemi életet akkoriban olyannyira jellemezte.

Az írás előzménye korábban megjelent az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium kiadványában.

Másodéves egyetemistaként még nem tudtam, hogy ekkor volt a Tanár úr 1955-ben megkezdett oktatói és tudományos pályája csúcán: két évvel korábban védte meg akadémiai doktori értekezését, amely Lev Tolsztoj életművének maradandó, eredeti, lényegre törő értelmezése. Munkáját könyv alakban is hamarosan publikálták, és éppen 1980-ban Akadémiai Nívódíjjal jutalmazták. Ebben az időszakban számos, sőt „feltűnően” sok hallgató által látogatott kiváló előadást, emlékezetes szemináriumot tartott, immár a sokadik magyar szakos nemzedéknek.

Miközben megismerhettük ragyogó felkészültségét, szellemi intenzitását és nagyszerű előadói képességeit, s mindezen keresztül közel kerültek hozzánk főként a 19. századi nyugat-európai, illetve orosz irodalom legjelentősebb alkotásai, talán kevesen tudták, hogy Török Endre „legbelül” elkezdte lassú „visszavonulását” az irodalomtól, az irodalomtudománytól, a hivatalos kötelezettségektől. Ekkoriban, az egyetemi tanárrá való kinevezését követően már egyre kevésbé kívánt a szépirodalmi alkotásokkal foglalkozni, vagy legalábbis róluk írni. Életművének műfajváltása is erről tanúskodik: az 1980-as évek elejétől kezdve cikkei egyre nagyobb számban az esszéisztikus meditáció formájában láttak napvilágot. Ezt a befelé figyelő, egyszerű szellemi és lelki koncentrációt elmélyítő, újszerű, fegyelmezett írásmódot szerette volna „lélek” szerint művelni. Emellett az orosz vallásbölcselet lett az az új terület, amellyel szívesen foglalkozott, és amelynek legkiválóbb képviselőiről tanulmányokat, szöveggyűjteményt is publikált.

A visszavonulás e feltett szándéka azonban nem akadályozta meg abban, hogy csaknem élete végéig egyetemi előadásokat és szemináriumokat tartson, és nem csupán az ELTE professzoraként tette ezt. Nyugdíjba vonulása után még sok éven át szívesen járt Miskolcra és Piliscsabára, szellemileg és fizikailag egyaránt éltette a feladat, készítette az élethivatás, hogy a fiatal generációnak – ameddig ez számára lehetséges volt, örökifjú lélekkel – átadja a tudást, közvetítse azokat az értékeket, amelyek nem veszíthetik érvényüket, mivel nemcsak az irodalom, hanem az egyén, a csodát és elhivatottságot magában hordozó ember örök, személyesen megoldandó kérdései.

Tanár úr szó szerint igen nagy tudást, egyértelmű értékorientációt közvetített. Egyetemi szobája, ahol évtizedeken át az óráit tartotta, s ahol az irodalom, az esztétika vagy a filozófia problémafelvetései nyomán összesűrűsödtek a lét kérdései, éppen ezért egyfajta „kizökkenést” jelentett az időből, ugyanakkor több értelemben is sziget volt számunkra. Sziget az ott elhangzottak miatt, és sziget a védettség miatt is, amit a személye jelentett. Török Endre a szeretetével, a figyelmével, a felelősségvállalásával védett bennünket, tanítványait. Ezáltal adatott meg sokunknak, hogy az általa közvetített tudás és tudatosság talaján lassanként személyes kérdéseinket is fel merjük tenni neki. Készséggel, őszinte barátsággal és nyitottsággal állt rendelkezésünkre, s

egymásnak adtuk azután a fogadóórák alkalmával a kilincset az őt hasonlóképpen tanácsért vagy egyéb közös munkák, „ügyek” miatt felkereső régi hallgatókkal, kollégákkal és munkatársakkal.

Egy tanítvány bizonyára nem láthatja ugyanúgy a Mesterét, mint egy közeli hozzátartozó vagy barát. A tanítvány elsősorban tudást, eszményt és példát keres. Jó esetben példaképe lesz a tanára, ha megadatik neki, hogy úgy lássa őt, mint aki szellemileg, erkölcsileg, emberileg felette áll. A Mester a tudáson és a példaadáson felül azonban szeretetet is adhat, ha van *miből* adnia. Török Endre kiváló irodalomtudósként „legbelső embereinek” nem csupán a tudást, hanem önmagát is adta, ezáltal pedig lényege szerint tanított meg bennünket a szeretetre. Arra a „minőségre”, amelynek – sok fáradozással és nagylelkűséggel – nemcsak a fenntartására, de „határainak tágítására”, fokozására is mindvégig képes volt, amíg csak élt.

TATÁR SÁNDOR

Számvet

Ha majd képernyőm végképp elsötétül
– se hír, se fájl, se üzenet –
milyennek látod életemet végül,
hogy ítéled meg ügyemet?

Az enyém is csak mulasztássor
– mentséget nem is keresek.
Nagyobb szükség lett volna máshol
tán rám; tettem – de biztos keveset.

Ám sokszor volt időm a szépre,
és volt hozzá szemem, fülem:
gyönyörködni fényküllős égben
vagy egy kókadó szekfüben.

Vagy tócsán csak a vízgyűrűkben;
hálnak s újulnak szüntelen,
névtelenül és egyszerűen:
gazdag a lét – légy fül te, s szem.

Zászló alá... – az soha nem ment.
A sokaság hergelhető,
mi lelkesít ma, holnap rettent,
s hóhér lesz a volt felkelő.

Az egyenkereszt... – az se vonzott.
Hogy Neked *a nyáj* kedvesebb?
Szerintem jobb Neked, ha boldog
vagyok, mint Tőled hogyha reszketek.

Ha így, ha úgy: megöregedtem.
Nem panaszképpen mondom ezt.
Hiszen: megöregedtünk *ketten*
(sőt talán csak a lomha test!).

Nincs már sok hátra – mondd milyennek
mutat a végső fénytörés?
E bácsi nemsoká' pihenhet,
ha screen, szem s a Föld végsötét.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Röntgen

A röntgenképen eldönthetetlen,
hogy a csonttörés a test sérülés
utáni képe, vagy mindez természetes.
A tenyeremről készített CT nem mutatja
a sorsvonalakat, inakból, izmokból, erekből,
a vérellátás zúgó áramából következtetni
arra, hogy az esti levegőből érződő
végleges változásokhoz hozzászokom-e,
lehetetlen. Madárrepülésből, szelekből
jósoljanak inkább. De hol találok augurt?
Amikor éjszaka, a vaksötétben tapogatózva,
szomjasan, a szőnyegen hagyott tárgytól
már-már elbotolva tapogatózom a
fürdőszoba valószínűtlen, madárnyakhoz
hasonló árnyú mosdócsapja felé, hirtelen
a hátam mögött felkapcsolódik egy lámpa,
agresszív fénye felém lövell, és hátulról
tökéletesen átvilágít, akkor valaki mindent
megtudhat rólam anélkül, hogy én
észrevennem. Az a tökéletes röntgen. Hogy
én nem láthatom, az egyetlen szerencsém.

Gyertya

Amikor a gyertya helyettesíti a Napot,
a napfelkelte így néz ki: nem lesz
rózsaszínű a kanóc, és a viasz gyertyacsonk
alatti fehér magmája, a fehér tenger,
amiből a szár mint egy tanúhegy emelkedik,
hogy tanúskodjon a fény természetéről –
annyi emléket elnyelt, bár hidegfehér
láva, hogy belülről láthatatlanul, egészen
áttüzesedik. A gyufa sercegése, a kanóchoz
emelt tűz minden nyomorgót istenné
emel, aki a napot, bár nem akarta, égre
tudta tenni. *A legyen világosság* úgy hangzik
akkor, mint egy ima, amiben nem kérnek semmit,
de amiben a világ fénynyelői mégis elűzetnek
önkéntelenül. Amikor a gyertya helyettesíti
a Napot, a napnyugta más: nincs alábukás,
nincs rózsaszín, lila, narancssárga köd, amiben
egy nap emléke áttelekeshet. Nincs ciklikus
körív, amiben annyi este egymáshoz ízesül,
nincs a jó éjszakát-ot mondó száj mögött
megnyugvást vagy kiegyezést mutató,
felfüggesztett öröklétet jelző, már-már
részvétbe hajló együttérzés aziránt, hogy
a mindennapos kishalál, bár nem mindig nagyhalál,
az álom kegyelmében bízó alvót mégis
részvétre szorulva őrzi, akkor a napnyugta csak
annyi, hogy valaki elfújja, amit meg
sose ért, aminek tűnt csak úgy lehet
sötét, hogy előtte a fény emléke már múlandó.

VASAS TAMÁS

majd a keresztelőm felfüggeszt

tegyél igazságot. az én igazságom, mondja ő, nem a sajátom, azé, aki majd igazol engem. elneveztem később keresztelőjánosnak, hiszen bárcsak ő avatott volna be az egyház titkaiba. most egy szegény ember szavai ezek, olyané, aki eddig minden napját a thököly úti templom előtt töltötte egy hosszú, elnyúló üvöltésben élve, most pedig egy kicsit fentebb, a keleti közelében üldögél egy cébéá előtt és a betont figyeli. én meg őt. gyilkos dulakodás ez a könnyekkel, egy túl hosszú elégia a haragról, amit magam iránt érzek, de csak azt tudom, és ez a legtisztább érzésem ezekben a napokban, hogy szerettem ezt az embert, és ez így is marad.

szörny-ómen

elsőre mindig rosszul írom le jézus nevét, mennyire aggaszt ez, jó uram, rossz ómen lenne, istentelen szörny mivoltom bizonyítéka? remélem, rejtély marad. valami, amit később csak leírok, és elfelejtem. mint minden mást.

papírhajó az iowa vizén

az iowa többjelentésű szó, feltételezem, főként a nu-metal rajongóinak nem kell megmagyaráznom, hogy miért. sajnálom, erről sosem volt lehetőségem bővebben értekezni, de a helyzet az, hogy meg nem értett elindulások, elfelejtett megérkezések között egy wc-vízben ringatózó papírhajót figyelek, ez az én platóni barlangom, ez rontja le a koncentrációs képességeimet időről időre.

WILLIAM WORDSWORTH

Óda: A halhatatlanság sejtelme
a korai gyermekkor emlékeiből

*Gyermek az Ember atyja;
Hadd kívánom, napjaim kösse össze
– Sorban egymáshoz – természettől áhítat.
(William Wordsworth: Szívem szökken)*

I

Volt idő, hogy rét, liget és patak,
Föld és látványa bárminek
Olybá tűnt,
Mennyei csóvában ragyog,
Frissen tündöklő álomglóriában;
Másképp fest most, mint egykor:
Forduljak bár ide vagy oda
Éjidőn vagy nappalon,
Amint rég láttam, úgy nem láthatom.

II

A szivárvány ideér s távozik,
És dús bájú a Rózsa:
A Hold gyönyörűséggel lesi,
Ha az Ég makulátlan,
A vizek csillagos éjen
Szeplőtlen pompáznak,
A nap dicsón kél fel;
Mégis tudom, bármerre menjek:
Dicse oda a földnek.

III

Most, bár boldog a madárdal,
És a bárányok akárha dobszóra
összebújnak,
Csak bennem kél bánatos gondolat,
De kimondom s jön rá enyhület;
Erős vagyok újra:
Trombitába bömbölnek a vízesések,
Az órának búm nem rontója;

A hegyről Visszhang tolong fülembé,
 Álmos mezőről szellők nyalogatnak,
 És a földkerekség vidám;
 Part és tenger
 Magukat a gyönyörnek átadják,
 És májusszívvél
 Ünnepel minden állat;
 Boldogság Gyermeke,
 Kurjants, hadd hallom rivallásod,
 Pásztorfia vidámságnak!

IV

Áldott Teremtmények, fülemben
 egymást hívja hangotok; s látom
 ünnepekkel vigadni a mennyeket;
 a fesztiválon szívem nálatok,
 homlokomon virágfüzér,
 s érzem, dús örömtök érzem.
 Ó, álnok nap! ha örömtelen lennék
 Míg a Föld magával ékíti
 Ez édes májusreggelt;
 Virágszedő gyermekek
 Ezer völgyön szanaszét,
 És melegen ömlő napfény,
 A Csöppség anyja karjába szökken;
 Hallom, hallom, repeső örömem hallja!
 Ám sok között áll ott egy Fa
 S a rét, mit néztem valaha;
 Mindketten regélik, ami elszaladt:
 S talpamnál az árvácska
 Ismétli a mesét – ugyanazt:
 Hova tűnt a látomásos ragyogás?
 Hol a dics, hol az álmodás?

V

Születésünk álom csak és feledés:
 A Léleknek mi kél velünk – életünk Csillaga –
 Hona más vidék,
 Messziségből fakad:
 Nem tisztán feledés,
 Nem teljesen pucér,
 Dicsfény felhőjeként érkezünk

Istentől, ki otthonunk:
Gyermekként a menny körbeér!
Ám a börtön árnya zárulni kezd
A serdülő Fiúra,
De látja a fényt és ahonnét ered,
Gyönyörködve figyeli;
Az Ifjú útja Kelettől mind messzibb visz,
Még a Természet Papja,
És a ragyogó látomás
Számára az útján társ;
Végül a Férfi érzi, hogyan enyész,
S hétköznapi világosába tér.

VI

A Föld öle gyönyörével dús;
Epedéssel, mit természete fakaszt,
Hozzá jobbra anyai szívvel:
Nem haszontalan céllal,
Dajkaként teszi, mit megtehet,
Hogy fogadott Fia, a Rab Férfi
Dicsét feledje, mind, amit ismert,
S a császárlakot, ahonnét eredt.

VII

Ím, a Gyermek új révülések közt,
Az édes csöppség hatéves!
Nézd, hogy fekszik önalkotta világában
Anyai csóközöntől kipirultan,
Beburkolja atyja szemefénye!
Lábánál lásd skiccét, a tervet,
Álomszilánkjait az emberlétnek,
Mit frissen tanult szakmával formáz:
Esküvőt vagy ünnepséget,
Temetést vagy Gyászt;
Ma szívét effélék bírják,
S ebbe keretezi énekét:
Nyelvét ekként igazítja
Munka-Szerelem-Viszálybeszédhez,
Ám hamar
Félredobja mindet,
És újult örömmel, büszkén
Más szerepet ölt a kis Színművész;

„Komédiás színpadát” időről időre
 Népesíti velük – a bénult vénekig,
 Minddel, kit fogatán az Élet elhoz;
 Mintha teljes hivatása
 Szüntelen utánzás volna.

VIII

Te, kinek külleme cáfolja
 Lelkében a végtelent;
 Bölcsék Bölcsé, ki őrzi hévvel
 Örökségét; vakok közt Látó,
 Ki süketnémán olvasod az örök mélyet,
 Folyton az örök elmétől követve,
 Áldott Jós! Hatalmas Próféta!
 A való hozzád köttetett,
 Mit élethosszant küszködve kutatunk,
 De sötétbe vész, sírbolt sötétjébe;
 Te, kit Halhatatlansága
 Ügyel nap mint nap, akár Mester az Inasát,
 Jelenlét, mely nem leírható;
 Kisgyermek, lényed magasán
 Menny-szült szabadság dicső ura,
 Elszántan küszködve mért nógatod
 Éveid, hogy a sorsszerű igát hozzák –
 Áldottan, mégis küzdve vakon?
 Lelkeden a föld súlya túl korán,
 A megszokás vámterhe alá présel:
 Nehéz, mint a dér, s mély, akár az élet!

IX

Ó, boldogság! mi parázslásunkban
 Ugyancsak éledez,
 Mít a természet nem feled,
 Bármennyire is szökevény!
 Eljárt éveink emléken tenyészt
 Nem szűnő üdvöt: nem értük,
 Mít áldani legjobban érdemes:
 Elragadtatás, függetlenség, tiszta hite
 Gyermeklétnek, buzgó vagy rest;
 Mégsem értük éneklek
 A hála dalát a dicséretét;
 Hanem a csökönyös kérdésért

Észlelésről, a külső világról,
Mi leperreg rólunk s elenyész;
Tompá sejtéséért a Lénynek,
Ki felfoghatatlan világokban kereng,
A magas ösztönért, mely előtt halandó természetünk
Tetten ért bűnös-ként remeg:
A korai vonzalmakért,
Ködös merengésekért
Legyenek bár, amik:
Mégis nappalunk eredő fényei,
Szemvilágunk nagylámpása;
Fenntart, gyámolít és hatalma által
Zajgó éveink pillanatnak tűnnek
Örök Csöndjében, ahol a való ébred,
Hogy múlhatatlan fennmaradjon;
Se közöny, se tébolyult szándék,
Se Férfi, se Fiú,
Semely ellenlábasa az örömnnek
Gyökerestül kitépni, lerombolni képtelen!
Ekként nyugodalmas évszakon,
Akár mélyétől a szárazföldnek
Látja Lelkünk a halhatatlan tengert,
Mely idáig elsodort,
S perc múltán tovavihet
S a játszó Gyermecket nézzük a parton,
Hallva a szüntelen zúgó óriás vizet.

X

Madárkák, daloljátok boldog dalotok,
Báránycák tánccra perdüljete,
Mintha nektek peregne a dob!
Lelkünk veletek vigad,
Veletek, kik fújjátok vagy pengetitek,
Kik máma szívükkel érzik
Vígságát a majálisnak!
Bár a ragyogást, mi hajdan tündökölt,
Végleg törölték szememtől,
És vissza percét semmi nem hozza
Pázsitpompának, fényét a virágnak;
Nem búslakodunk, inkább erőt veszünk
Abból, ami megmaradt;
Ős együttérzésből,
Mert ha volt, el sosem apad;

Enyhet virágzó kedvünk
Megpróbáltatásainkból fakad;
Hitből, mi a halálon átlát,
Eszendőkből, mik a bölcsességet hozzák.

XI

Ó, Források, Berkek, Hegyek s Ligetek,
Örömeink végét ne jövendőljétek!
Hatalmatok ismeri Szívem mélye;
Egyetlen örömet csak feladtam,
Hogy szokottabb rendetekben éljek,
A medrében csörgő Patakot ma inkább szeretem,
Mint mikor könnyű volt léptem, akár őneki;
Ártatlan tündöklése az újszülött napnak
Ma még szép, ám
A felhőket, mik a nyugvó napot kerítik,
A halandó embert őrző szem
Szürkére színezi.
Új játszma ez, újak koszorúi,
Hála az emberszívnek, ami éltet,
Hála gyöngédségének, örömének, félelmének;
Bennem, ha kivirágzik a legsemmibb gaz,
Könnyekétől mélyebb sejtelmet hajt.

(Villányi G. András fordítása)

RAINER-MICSINYEI NÓRA

Anyaseb

Mundruczó Kornél és Weber Kata két filmjéről

Mundruczó Kornél filmjeinek többségében hangsúlyos szerepet kapnak a női szereplők, témái közt visszatérő motívum az anyaság mint állapot, az anyátlanság és az anyahiány. Évek óta állandó munkatársa felesége, Weber Kata, akivel előbb színészként, majd 2014-től forgatókönyvíróként dolgozik együtt. Közös forgatókönyveiken keresztül olyan, a közbeszédben is megosztó témákat boncolnak, mint a nők elleni fizikai és verbális abúzus, az otthonszülés, az anyává válás, a fizikai és szexuális kiszolgáltatottság, a generációkon átívelően terhelt anya–lánya viszony. Ennek köszönhetően alkotásaik nem pusztán művészeti értéket képviselnek, hanem a társadalmi diskurzus aktív résztvevői is. A hasonló motívumok mentén az egyes filmek egymás folytatásaiként is értelmezhetőek. Így az *Evolúció*ban megjelenő anya–lánya viszony a közvetlenül előtte bemutatott *Pieces of a Woman* című filmben megjelenő helyzetet bontja ki: az *Evolúció* egy haláltáborban született anyának a lányához fűződő, generációkon átívelő traumákkal terhelt kapcsolatát mutatja be – ugyanez a viszony jelenik meg a *Pieces of a Woman*ben, bár ebben nem ez lesz a fő cselekményszál.

A *Pieces of a Woman* Mundruczó és Weber Kata filmjei között több szempontból újdonságnak tekinthető: ez az alkotás az első nemzetközi finanszírozásban, gyártásban, külföldi szereplőgárdával készült filmjük. Mundruczó filmes nőábrázolása szempontjából is fordulatot jelent a *Pieces of a woman*: az első olyan abszolút női főszereplőt bemutató filmje az alkotóknak, amely

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

kifejezetten női témát dolgoz fel, női szemszögből. Jelen írás legfontosabb célja annak utánajárni, hogy a Mundruczó–Wéber szerzőpáros utolsó két filmjében hogyan beszél az anyaság, a női test birtoklása, illetve a születés/szülés kérdéséről, illetve meny-nyiben érhető tetten bennük a női tekintet.

A *Pieces of a Woman* egy tragikus otthonszülés történetét, a gyász személyes és intézményes keretek között zajló folyamatát, valamint a tragédia párkapcsolatra gyakorolt hatását meséli el, összetett pszichológiai hitelességgel. Martha (Vanessa Kirby) és Sean (Shia LaBeouf), a fiatal bostoni pár első gyermeküket várja. Otthonukban megindul a szülés, Sean pedig felhívja a bábaasszonyukat, aki nem ér rá, és a szintén bába Evát (Molly Parker) küldi maga helyett. Martha hamarosan életet ad egy kislánynak, aki először egészségesnek tűnik, de hirtelen szívmegeállás lép fel, és a gyerek életét veszti. A tragédiából bírósági ügy lesz, melynek vádlottja Eva, a szülést levezető bábaasszony. A cselekmény végigkíséri Martha gyászfolyamatát, anyjához fűződő kapcsolatát, házassági válságát, a bírósági ügyét, míg végül úgy dönt, nem tesz feljelentést a bába ellen. A *Pieces of a Woman* eredetileg magyar gyártási támogatással készült volna el, de a tervet elutasították. Később Lengyelországban színdarabot készítettek belőle, majd 2020-ban amerikai finanszírozással valósult meg, a bemutatójára pedig Netflixen került sor.

A *Pieces of a Woman* vizuális nyelvezetének központi eleme a női test ábrázolása. A film rögtön a cselekmény elején erőteljes gesztust tesz: meghatározza a film viszonyát a női test és a női szexualitás ábrázolásához. A cselekményt naturalista stílusú, egysíntes, több mint húsz percig tartó szülésjelenet indítja. Mindez szöges ellentétben áll a bevezető képsorokkal, amelyekben a főhőst polgári környezetben látjuk. Ezekből kiderül, hogy Martha fiatal, középosztálybeli amerikai nő, aki első gyermekével szülési szabadságra készül. A szülés jelenetével nemcsak a cselekmény, hanem a film vizuális ábrázolása is markáns fordulatot vesz: a filmnyelvi időérzékeléshez mérten gyötrelmes hosszúságban, vágás nélkül bemutatott szülés nemcsak a vajúdás reális hosszát és megpróbáltatásait érzékelteti sűrítve, hanem a női test filmes ábrázolását is átalakítja. Betekintést nyújt intim és teljesen ösztönös működésébe, mellőz minden szépelpéget és szerénységet, így segíti a nézőt abban, hogy teljes mértékben azonosuljon a folyamattal. A test, amely a legelemibb funkcióját végzi egy hosszú jelenet során, elveszíti szexuális töltetét, amikor a vajúdás és a szülés fizikai fázisait láthatjuk. A női test újszerű ábrázolása az anyasággal kapcsolatban az egész filmben nagy részletességgel jelenik meg, s felrúg minden addigi tabut.

Amikor néhány héttel gyermeke elvesztése után újra munkahelyén látjuk Marthát, első pillantásra semmi jele nincs testén annak, hogy néhány hete szült, a mosdóban viszont kiderül, hogy a szülés utáni vérzés miatt pelenkát visel, később pedig egy üzletben a ruhája foltos lesz, amikor a melléből elkezd szivárogni

az anyatej. Apró jelek, amelyek a női test működését mutatják: a tragédia után Martha nemcsak lelkileg képtelen elengedni a gyermekét, hanem a teste is még mindig anyaként működik, mindazokkal a fizikai reakciókkal, amelyekről a hollywoodi filmek általában nem beszélnek a szülés közbeni halálesetek kapcsán. A történet ugyanakkor a férfi és női szerepek dinamikáját is lefekteti, méghozzá a lehető legintimebb és legdrámaibb helyzetben: Martha aktív szereplő, férjével egyenrangú a kapcsolata, együtt hoznak döntéseket. Viszonyuk fontos vonása és a kialakuló konfliktus lényeges eleme, hogy Martha és családja magasabban képzett és anyagilag sikeresebb, mint férje, Sean. Ez látzólag nem zavarja Marthát, de az édesanyját igen, aki aktívan részt vesz lánya életében, és nem fél kritizálni személyes döntéseit. Sean rögtön a film elején megfogalmazza, hogy Martha anyja hivalkodik a pénzével, megalázó módon családi autót vesz nekik. Így a történet már az elején tematizálja és problematizálja a párkapcsolat dinamikáját.

A film különlegessége Mundruczó eddigi munkáihoz képest, hogy a női főszereplőt nem a férfiak irányítják és korlátozzák, hanem a saját anyja, aki nem kezeli felnőttként. Márta anyja nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is korlátozni akarja őt, amikor számonkéri lányán, miért nem birkózik meg jobban a gyászfolyamattal, miért nem képes könnyebben túllépni a veszteségén. Martha édesanyja, Elizabeth (Ellen Burstyn) koncentrációs táborban született holokauszt-túlélő, a családi és történelmi traumák áldozata, sajátos viszonyban áll a halállal és az étellel, amit igyekszik ráerőltetni a lányára is. A *Pieces of a Woman* többek között a transzgenerációs trauma témáját járja körül, de ezt az alkotók következő filmje, az *Evolúció* részletesebben is feltárja. A *Pieces of a Woman* című filmben nincs jelen a férfitéket, sem a helyzetekben, párbeszédekben, sem a vizuális megjelenítésben. A történet szempontjából Martha viszonya a férfiakkhoz teljesen kiegyensúlyozott, egyetlen szituációban sem alárendelt. Mikor házasságuk válságba kerül, férjével a megoldási mechanizmusuk is kiegyenlített, mindketten a szexualitásban, másokkal keresik a boldogságot, sikertelenül. A Martha és Sean gyermekének halála körül kialakult tisztázatlan körülmények és a bába esetleges bűnössége bírósági ügyszövezet. Az intézményes igazságszolgáltatás nem uralkodhat Martha fölött, elfogadják a nő döntését (a bába felmentését), így végül nem az intézmény, hanem Martha dönt az igazságról. Marthát megkérdezi az ügyvéd, miért választotta az otthonszületést, de a kérdés nem számonkérő, választát pedig azonnal, mindenféle ítélet nélkül elfogadják.

A filmnek két befejezése van. Először akkor ér véget, amikor hónapokkal a tárgyalás után Martha az elengedés szimbólumaként a folyóba szórja gyermeke hamvait. Az extra zárójelenet teszi a filmet a kuhni kategóriák értelemben a domináns film csoportjába sorolhatóvá, ugyanis happy enddel zárul: egy almafán játszó kislányt látunk, akit az édesanyja ebédre hív. Majd mesz-

sziről megjelenik Márta alakja és hangja, s együtt indulnak a házhoz. A film nem teljesen egyértelmű, de fontos gesztust tesz: Martha nagy valószínűséggel újra anya lett.

A *Pieces of a Woman* feminista filmnek tekinthető, hiszen nemcsak szembemegy a női test és karakter évtizedek óta elfogadott hollywoodi filmes ábrázolásával, hanem fontos kérdést tesz fel, amely a feminista ideológia egyik alapkérdésének tekinthető: ki uralja a női testet? A filmben Martha környezetében többen próbálják ezt megtenni, nem csak az érzelmi, hanem a testi működés tekintetében is, ám végül ez egyiküknek sem sikerül. Márta az édesanyjától, a férjétől, az intézményes igazságszolgáltatási rendszertől függetlenül végzi a gyász munkát, saját döntéseket hoz, ahogyan azt is eldöntötte, hol, milyen környezetben akarja megszülni a gyermekét. A filmben egyetlen alkalommal, a tárgyaláson kérdőjeleződik meg a döntése, de nem a saját, hanem a bába felelősségének kérdése kapcsán. Annak ellenére, hogy a női test központi szerepet kap a filmben, a női szexualitás háttérbe szorul, a főszereplőt nem a férfiak viszonylatában ábrázolják. A film a gyász egyetemes témája mellett egy nagyon is női témát boncol, továbbá fontos gesztus, hogy a stáblistán a rendező elé az író, Weber Kata neve kerül, megerősítve ezzel, hogy az alkotópáros munkája eltér korábbi filmjeiktől, legalábbis a női tekintet túlsúlya miatt. Mundruczó korábbi filmjeihez viszonyítva a *Pieces of a Woman* egy potenciálisan funkcionális anyát mutat be, aki a szerencsétlen körülmények és tragikus véletlen okán nem tudja betölteni az anyai szerepet. Ebben az értelemben Martha az első „működő” anya a Mundruczó-életműben: gyermeke elvesztése és hiánya minden értelemben fáj, és ezt a mélyen emberi, bonyolult folyamatot meg is éli. Martha anyja is mérőben különbözik a korábbi alkotásokban felbukkanó, elutasító, megközelíthetetlen anyakarakterektől. Elizabeth kemény nő, aki túl nagy elvárásokat állít lánya elé saját traumái miatt, de nem a gondoskodás és a szeretet szintjén diszfunkcionális, hiszen szeretné támogatni a lányát, még ha nem képes is arra, hogy azt pont úgy csinálja, ahogy az Marthának jó lenne.

A *Pieces of a Woman*, noha férfi rendező készítette, női filmnek tekinthető a női test és megélés rendhagyó ábrázolása, a főszereplő pár dinamikája és az anya–lánya kapcsolat kibontása miatt. A filmben Martha a gyászában nem tud kapcsolódni a környezetéhez, a barátaihoz, az anyjához, a férjéhez, bármennyire is szeretne például Sean közel kerülni hozzá. Egyedül marad az érzelmeivel, a saját testével, egy olyan sajátosan női helyzetben, amelyet a mainstream filmek jellemzően nem dolgoznak fel. Ebben az értelemben, bár Marthának vannak rokonai és férje, mégis független és erős nő, akinek a saját akadályaival kell megküdenie. Mindezen szempontok alapján fontos korszakhatár a Mundruczó–Weber alkotópáros munkáinak sorában a *Pieces of a Woman*, mert bár nem ez az első női főszereplős alkotásuk, de az első olyan, amelyben a női tekintet (*female gaze*) dominál.

A tendencia folytatódik a szerzőpáros legutóbbi filmjében, az *Evolúció*ban, amelyet a 2021-es cannes-i filmfesztiválon mutattak be. A két főszereplő, Léna (Láng Annamária) és Éva (Monori Lili) a *Pieces of a woman* anya–lánya viszonyát viszi tovább, dolgozza fel európai kultúrkörnyezetben. Éva koncentrációs táborban született holokauszt-túlélő, lánya, Léna pedig fia papírjait keresi anyjánál, mivel zsidó származását kell igazolnia a berlini iskolához. Mundruczó előző filmjéhez hasonlóan a két legfontosabb szereplő ebben az alkotásban is nő, akik lakásuk, megjelenésük, párbeszédjeik alapján szintén középosztálybeliek. Noha az ő történetük meséli el a film, a *Pieces of a Woman*mal ellentétben az *Evolúció* mégsem nevezhető női filmnek. Az *Evolúció* traumafilm: a generációkon átívelő, minden generáción másképpen lecsapódó átörökölt trauma áll a fókuszában. A női főhősök ellenére a női tekintet nem érvényesül. Léna és Éva kibeszéli, feldolgozza a traumákat (a *Pieces of a woman*hez hasonlóan ezt a filmet is megelőzte a színházi előadás, amelynek nyomai ennél az alkotásnál erőteljesebben érezhetőek: a film kétharmada egy lakásban játszódik, dialógusai pedig a megszokott filmes nyelvezethez viszonyítva túlbeszéltnak tűnnek). Az áldozatiság ugyan Éva történetében ebben a filmben is megjelenik, de a kiszolgáltatottság itt nem Éva neméhez, hanem az ellene és családjá ellen elkövetett háborús bűnökhöz, a nő származásához köthető. Személyiségének lánya szemrehányásaiként megfogalmazott hiányosságai is ebből fakadnak (a szorongás és a feldolgozatlan/feldolgozhatatlan trauma átörököltése miatt elvesztett gyerekkor), s nem a szeretet vagy a gondoskodás hiányából. Léna saját célja is az anyasággal kapcsolatos, ám túlmutat Mundruczó előző anyafiguráin: nemcsak gondoskodni szeretne fiáról, hanem határozottan el akarja szakítani a generációs trauma fonalát, tudatosan jobb anyja szeretne lenni Jónásnak (Goya Rego), mint neki volt Éva. A *Pieces of a Woman*hez hasonlóan az *Evolúció* is optimista befejezéssel zárul, amely magában rejti a harmadik generáció, a kiskamasz Jónás számára a feloldozást, s egy szabadabb, kevésbé terhelt élet reményét.

Mundruczó Kornél filmjeiben a nőábrázolással kapcsolatban jelentős változás figyelhető meg. Korai munkáiban (*Nincsen nekem vágyam semmi*, 2000; *Szép napok*, 2002; *Johanna*, 2005) egyértelműen a férfitekintet dominál, női alakjait rendre alárendelt, a férfiak által csak szexuális tárgyként kezelt, passzív, cél és önálló akarat nélküli szereplőkként ábrázolja. Az erősen patriarchális közeg a férfiszereplők számára sem jelent megnyugvást, a hegemón maszkulinitás állapotában ők is önmagukat keresik, egyetlen kifejezési módjuk pedig az agresszió. Életkorukat tekintve korai filmjeiben fiatal nők tűnnek fel, míg utolsó két alkotásában a hatvan év feletti (a kortárs magyar film által rendre mellőzött) korosztály tagjai is megjelennek. A *Pieces of a woman* elkészítésével azonban új fejezet kezdődik az alkotók munkásságában: megjelenik a női tekintet, amely kivételes érzékenységgel és

együttérzéssel beszél a női sors tabuiról. A férfi–női kapcsolatok és a női megélés újragondolása elősegíti a feminista alapelvek szélesebb körben történő terjesztését, hiszen jelentős kritikai és közönségsikert elért művekről van szó. E folyamatban nem lehet eltekinteni attól a körülménytől, hogy Weber Kata 2014-től kezd hivatalosan forgatókönyvíróként dolgozni Mundruczó Kornél mellett, így a női szemszög hangsúlyos megjelenése részben neki is köszönhető.

KRUZSLICZ TAMÁS

Irodalmi zarándoklat

Radnóti Miklós Piranban

1. Bevezetés

„A piranói templomban van egy feszület. Rajta a Nazarethi. Egy szomorú, vörösszakállas, szenvedő Zsidó, bordái látszanak, hasa süppedt, lábán és karjain nincs hús, ujjai kezén és lábán hajlottan, csontosan görbülnek a kintől... A feszület egész furcsa.”¹ Így írja le a 18 éves Radnóti Miklós a mai szlovéniai Piran Szent György-templomának feszületét, amelyet 1927 augusztusában látott az Adria partján töltött nyaralása során.

Az alapos, plasztikus leíráson keresztül felsejlik a már 18 évesen is az őt körülvevő világot lírai érzékenységgel figyelő költő. Az alábbi írás – főként Radnóti erre az időszakra eső feljegyzésein és az itt keletkezett verseken keresztül – szeretné egymás mellé helyezni azt a három réteget, amelyet a valós környezet, a költői szem és végül a kész, irodalmi alkotás mutat be. Egy pályakezdő ifjú nyomába eredve először az utazás körülményeiről olvashatunk (amit erről tudni lehet), majd Radnóti feljegyzéseinek közlése következik, ezek összevetése azokkal a versekkel, amelyeket ez alatt az egyhónapos nyaralás alatt készített, végül annak a – szlovén művészettörténeti szempontból különleges jelentőségű – feszületnek a bemutatása, amely az utazó ifjú figyelmét is annyira megragadta. A rövid közlemény leginkább mégis emléket kíván állítani a költő pirani tartózkodásának, inspirációt

1 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*. Ms 2638/35, 8. Idézi s közölte már FERENCZ Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, Osiris, 2005 és 2009 (második, javított és részben átdolgozott kiadás), 92. A feszületre és a róla szóló Radnóti-bejegyzésre Ferencz Győző hívta fel a figyelmemet, aki a ma a templombelsőben található, de 2000 és 2009 között egy felújítás miatt a pirani Szent Péter-kápolnába áthelyezett tárgyról ott készített felvételt, azonosította be a költő rajzát. Külön köszönöm neki a bátorító támogatását, értékes észrevételeit. Nélküle ez a közlemény nem jöhetett volna létre.

adva, hogy talán az olvasó maga is (irodalmi) zarándoklatra induljon Radnóti nyomában.

2. Radnóti utazása az Adriához

Mielőtt a nyaralás részleteit bemutatjuk, érdemes röviden felleveníteni néhány általános életrajzi adatot. Radnóti Miklós 1909-ben született Budapesten. Saját szavait idézve: „Születésem anyám életébe került, és tizenkét éves voltam, amikor apám is meghalt. Anyám öccse nevelt és taníttatott. Az elemi és középiskolát Budapesten végeztem.”² 1927. június 11-én tett sikeres érettségi vizsgát a budapesti VI. kerületi (ma VII. kerület) Izabella utcai Székesfővárosi Községi Négyévfolyamú (1927-től báró Wesselényi Miklós) Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában, ahová gyámja, az ekkor még nőtlen Grosz Dezső, vagyonos textilkereskedő feltehetően azzal a szándékkal íratta be, hogy unokaöccse vihessen majd tovább az általa létrehozott cég vezetését.³

Bár a kereskedelmi tantárgyak annyira nem keltették fel az érdeklődését,⁴ középfokú tanulmányainak idejére tehető első írói debütálása: 1925. szeptember 15-én az *Új Századok* című diáklapban jelenik meg első publikációja, majd a következő években különböző diákfolyóiratokban már több költeményt is megjelentet. Fennmaradt az a notesza, amelyben 1927. május 18-tól egészen 1944. március 15-ig elképesztő precizitással vezette műveinek folyóiratokbeli megjelenését. Ez a rendkívül pontos lejegyzési attitűd a jelen tanulmányban vizsgált időszakát is jellemzi: egyrészt folyamatosan dokumentálta főként egyéni megfigyeléseken keresztül utazását, de egy-egy költői képet, gondolatot szintén azonnal rögzített írásban. Ezek később költeményeiben köszönnek vissza. A fentiek mellett külön jegyzetfüzetben rögzítette, mintegy letisztázta elkészült versei kéziratát. Mindez alkalmat ad megfigyelni, hogyan vált a látványból a költő szemén át megszűrve lírai alkotás.⁵

Az ekkor már tehát irodalmi publikációkkal rendelkező ifjú költő sikeres érettségi vizsgáját követően, 1927 augusztusában gyámjával – a kor szokása szerint – tengerparti nyaralásra in-

2 Radnóti idézett önéletrajzi írását elsőként Réz Pál közölte kis szerkesztői kihagyásokkal-átigazításokkal. (RADNÓTI Miklós: *Tanulmányok, cikkek*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1956, 277–278. Az idézett rész a 277. oldalon található. Réz a kötet jegyzetanyagában közölte.) Az eredeti gépirat nyomán a teljes szöveget a Radnóti Miklós *Összegyűjtött prózai írások* című kötetben (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2022, 619–620.) közölte FERENCZ Győző.

3 BABUS Antal, *Radnóti Miklós*. <http://radnoti.mtak.hu/hu/01.htm> (2023.09.30.) Forrása: FERENCZ, i. m., 60–62.

4 Uo.

5 Köszönet az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye munkatársainak és dr. Babus Antal osztályvezetőnek, hogy hozzáférést biztosítottak a tanulmányban említett Radnóti-kéziratokhoz.

dult, amelyet főként Piranóban (ma: Piran) töltött.⁶ Összesen egy hónapot volt az Adria partján, elsősorban – az akkor Olaszországhoz tartozó – a mai Szlovénia területén található Piranban és Portorožban, de eljutott a Trieszt melletti Miramare kastélyba és Velencébe is. A tenger melletti utazáshoz négy verse köthető.⁷

Magáról az utazás körülményeiről egészen pontosan nem sokat tudunk. Vasúton érkeztek a vakációra, és feltehetően Piranban volt a szállásuk, innen kirándultak Trieszt felé, Gradóba és Velencébe, valószínűleg hajóval, hiszen a szlovén kisvárost és az „Adria királynőjeként” emlegetett olasz települést (mind a mai napig) rendszeres hajójárat köti össze. A költő figyelmét felkeltették a pirani utcák, a temető és a tenger mellett Velence lát-nivalói, a gradói templom szószéke, a Miramare kastély és annak különleges kertje. A nagyjából egyhónapos utat követően az 1927/28-as tanévet Radnóti már Reichenbergben (a mai csehországi Liberec) kezdte, ahol textilipari tanulmányokat folytatott az Allami Textilipari Főiskolán – szintén gyámja kívánságának engedve. Mindezek kiolvashatók saját feljegyzéseiből is.

3. A költő és a táj

Radnóti noteszát olvasva gyakran nem dönthető el első ránézésre, hogy verssorról vagy prózai jegyzetről van-e szó. Nagyon jellemző, mennyire képszerűen látja és láttatja a környezetét, különösen a tájat: eget, tengert, mezőt, növényzetet. Megkapó az a költői látásmód és érzékenység, amellyel megfigyelésének tárgyához közelít. Tengerparti útján, az új táj, az új helyek felfedezése közben nem az előtte lévő tárgyat, vizet, fát, utcát látja, hanem ihlettel szemléli mindezeket, poétikus lelkén átszűrve veti papírra a láttottakat. Már ebben kibontakozik a költő későbbi – a tájat, a természetet különös gonddal megragadó, illetve ezt egyszerű, de elragadó költői képekbe: hasonlatokba, metaforákba kapcsoló – attitűdje, amely egész költészetét jellemzi.

Gyakran olvashatóak megszemélyesítések egy-egy tájlelemhez kapcsolódóan: „Nagyokat hallgat a néma kazal / Hallgatva szállnak a füves pernyék a kukoricára.”;⁸ „Narancsszin reflex végigcsorog a ház falán.”; „A hold felhőfátyolt kötött az orra alá.”; metafora: „A fehér felhők bearanyozódtak.” vagy hasonlatok: „A vitorlások lomha tarka pillangók.”; „A sok tücsök úgy zenélt, mintha sok finom csörgőt raknának fehérujjú asszonykezek.”; „A hold fénye arany folyó a tenger fekete esti testén”;

6 BABUS, i. h., FERENCZ, i. h.

7 KISS Gabriella, KRUSZLICZ Tamás (szerk.), *Magyar irodalmi emlékek az Alpoktól az Adriáig*, Ljubljana–Zágráb, Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ, Ljubljana – Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ, Zágráb, 2023, 89.

8 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*. Ms 2638/35, 8. A továbbiakban idézett Radnóti-feljegyzések mindegyike a fent hivatkozott jegyzetfüzetből való, forrásukat lentebb nem jelölöm külön.

„A nap égő narancs az égen (Pirano, naplemente)”; költői jelzők: „szépmetszésű tuják”, „pompás karcsu tuják”, „ezüstormú olajfák”, „vörösfürtű szőlőtőkék”, „terebélyes fügefák”, „hódoló pálmák” – amelyek szinte kivétel nélkül egy-egy növényre vonatkoznak, valamint ezek halmozása: „a hófehér kastély csodás kertje”; allegória: „Olyan a tenger mint az álom / amelynek végét sohasem látom / az éggel ölelkezik / És szerelmük gyermeke a nap.” A fentiekből is kitűnik, mennyire élesen figyel a fényekre, de megjelennek a színek, sőt a hangok is: „sirály sikoly”, „Kabóca riszál durván és hangosan”, illetve egy megkezdett hasonlat egy ízhez kapcsolódóan: „mint magos szőlő furcsa íze”. Ezt végül nem fejezte be, nem használta fel Radnóti.

Ezzel szemben a korábban említetteket, de további képeket is beépített költeményeibe. Érdekes megfigyelni – és különleges lehetőség egyben –, hogyan működik a költői gondolkodás. Már tekintetével képekben rögzíti a látottakat, amelyeket később akár szó szerint, akár kisebb átalakításokkal, csak támaszkodva a megfigyelésre a versszövegben is felhasznál. Az utazásról fennmaradt a költő jegyzetein túl a *Buono sera* (Pirano [Italia], 1927. augusztus 19. keltezéssel)⁹ és a *Csodák kertje – Miramare – című* (Budapest, 1927. augusztus 30.) verse,¹⁰ de az utazás ihlethette a *Tájképek* ciklusból az *Alkonyat a tengeren* (Budapest, 1927. szeptember 17.)¹¹ és a későbbi, 1937-es *Piranói emlék* című költeményeket is, amelyek közül kötetbe csak ez utóbbit válogatta be.¹²

3.1. Bepillantás egy fiatal költő műhelyébe

A költői tehetséget mutatja az az erős hangulatfestés, amelynek köszönhetően mindjárt a Mediterráneumban érezheti magát az olvasó. Ezt egyfelől a figyelemirányításon keresztül éri el – amely szintén azt jelezheti, mennyire szorosan kapcsolódik a tényleges megfigyelés a megírtakhoz –, ahogyan a házak közötti szűk, árka-dos utcákról a „mezítlábas fekete lányokat” követve felérünk először a dombtetőre, ahonnan kinyílik a táj, majd a tenger feletti naplemente széles panorámájával búcsúzik a vers szerzője. A szűktől a tágas felé, lentről fel vezet a vers a tekintetünket. Másfelől a költői eszközök gazdagsága – talán túlságos burjánzása is – tűnik fel. Egyszerre szólítja meg a látást, a szaglást, a térérzékelést, de implicit módon akár a hallást is, hiszen szinte hallani vélhetjük a „vad fekete kandurokat”, a „mezítlábas” szaladás

9 RADNÓTI Miklós, *A „pépita fedelű füzet” versei. 1926–1931. Autográf. 1. fiz.*, Ms 2633/4, 38.

10 *I. m.*, 39.

11 *I. m.*, 43.

12 RADNÓTI Miklós, *Meredek út*, Budapest, Cserépfalvi, 1938. 32. Lásd még: <https://mek.oszk.hu/13600/13683/13683.htm#11> (2023.09.30.) Radnóti a zsengeit egyetlen kötetébe sem válogatta be, teljesen más minőséget, más élethelyzetet képviselnek; fel sem merült benne, hogy például tíz évvel később közölje őket a *Piranói emlékekkel* együtt.

hangjait a kikövezett utcákon. Szinesztéziához közelítő képpel is él a költő: „alkonyi halillat”. Mindezekkel együtt a legjellemzőbb a bőséges jelzőhasználat. Ezek nem mindig különlegesek (*kicsiny, szűk, alkonyi, sárgaszemű, ezüstszerű, kis, fehér, szép, karcsú, földighajló* stb.), de mindenhol jelen vannak. Képet alkot a látottakról Radnóti. Ezt különösen megértjük, ha el tudunk látogatni a kis tengerparti városba, és mi magunk ugyancsak felmászunk a „titkos utakon” a temető „fehér keresztjeihez”, majd letekintünk az elénk táruló látványra. (Ha van rá lehetőségünk, vegyünk példát a költőről, tegyük mindezt naplementekor.)

Buono sera

*Kicsiny olasz uccákon, szűk boltok alatt,
a kikötő alkonyi halillatában
egy egy sárgaszemű, vad fekete kandur.
s pár kócos, meztlábás fekete lány
loppal, titkos utakon most tovaszalad.*

*Fent a dombon, ezüstsín olajfák mögött
a kis temetőben már csók várja őket,
ahol a fehér keresztekre az árnyat
szép karcsú tuják borítják, hajladozva
a széltől, mely a borzolt tengerről süvölt.*

*És szétterülnek a terheszöld füge fák
a színsugaras alkonyi azúr alatt
és az uton a földighajló, sokfürtű
szöllőtök mellett izzóan kel fel a hold,
aranyfátylakat húzva az égen át.*

Látható, hogy az általam kurzívval kiemelt részek korábbi feljegyzésekhez kapcsolódnak. Szinte szó szerinti betoldás az első versszak, ahol nagyjából csak a szótagszám, a rím kedvéért változtat a költő (vö. „Kicsiny olasz utcákon alkonyatkor szűk boltok alatt / egykét sárgaszemű fekete kandur és pár meztlábás fekete leány tengeri halak illatában félősiyetve tovaszalad...”) főként a szórenden, néhány jelzőn. Ez a továbbiakban is megfigyelhető: az olajfák a jegyzeteiben „ezüstormúak”, majd a versben „ezüstszerűek” lesznek, a szőlőtökék „földfelé hajló, vörösfürtűből” „földighajló, sokfürtűek”, a fügefák „terebélyesből” „szétterülnek” és „terheszöldek” (talán a gyümölcsre utalva, amely augusztusban még éretlen, tehát zöld, de a termés már gazdagon látszik a bokrokon), a „fehér keresztekre” a költeményben végül nem „ráhajlanak”, hanem „árnyat borítanak” a végül nem „szépmetszésű”, de „szép” és „karcsú” tuják, amelyek nem a „hullámtaréjos tenger szele előtt”, hanem egyenesen „a széltől, mely a borzolt tengerről süvölt” hajladoznak (ez megmaradt).

Radnóti növényvilág iránti vonzódását mutatja, s még verset is ihletett a Miramare-kastély kertjében tett látogatása. Ez nem lehet véletlen, hiszen az épületet övező park számos botanikai különlegességnek ad otthont. Az 1856 és 1860 között Habsburg Miksa osztrák főherceg (I. Ferenc József öccse, későbbi mexikói császár) megrendelésére isztriai fehér márványból épült kastély 22 hektáros, hatalmas kertjét maga a főherceg tervezte, számos trópusi növényvel telepítette be. Így a Trieszti-öbölben álló sziklaszirtból kisebb paradicsomot varázsolt többek között külön tóval a kert hatyúú és egy másikkal a lótuuszvirágok számára, valamint a parkban kapott helyet fontos szoborgyűjteménye is.¹³ Ezekre a látnivalókra a költő is tesz utalást. Naplójában e feljegyzéseket olvashatjuk az itt tett látogatásáról: „A pompás karcsu tuják előtt hódoló pálmák alatt táncolnak a régi csodák.”; „A magasoszlopu kicsiny szobrokon / a nyugvo nap sugara átoson / és megcsillan a távoli ablakokon”, „a hófehér kastély csodás kertje (Miramar)”. Mindezek megjelennek a már Budapesten írt *Csodák kertje – Miramare* című költemény első négy versszakában:

Az égignyúló, szép karcsú tuják
és az előttük hódoló pálmák
alatt táncolnak a régi csodák.

Csöndben csobognak távol az utak
között csillanó kis szökőkutak
és lotuszok nyitják szirmaikat.

Kicsinyszobros magas oszlopokon
a nyugvó nap sugara átoson
és megcsillan fönt az ablakokon,

*A hófehér kastélynak a falán,
hol temetői buja borostyán
bús indája fut fel egymásután.*

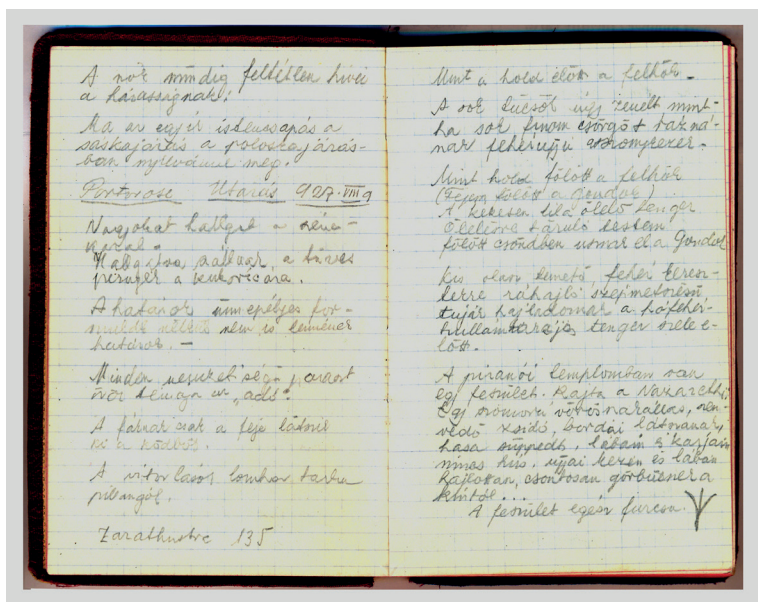
Külön figyelmet érdemelnek az alkonyat, a tenger felett lenyugvó nap képei, amelyek szintén versihletővé váltak. A *Tájkép*-ciklus harmadik darabjaként született meg az *Alkonyat a tengeren*. A vers olyan képeinek, mint „hosszú csókba forrt össze a távol láthatáron az ég és a tenger”, „aranyfolyó”, „szerelmük izzó gyermeke, a nap”, előfutára a jó pár lenyugvó napot idéző (részben már korábban említett) jegyzet: „A nap égő narancs az égen (Pirano, naplemente)”, „A hold fénye arany folyó a tenger fekete esti testén”, „A fehér felhők bearanyozódtak”, „Olyan a tenger mint az álom / amelynek végét sohssem látom / az éggel ölelkezik / És szerelmük gyermeke a nap.” Szintén megjelennek

13 FACHIN, Bruno (szerk.), *Miramare: A Guide to the Castle and Its Park*, Trieste, Castle of Trieste, 1997.

a jegyzetekben „lomha tarka pillangókhöz” hasonlított vitorlák, mint „vitorlások tarka szárnyai”.

A fenti példák mindegyike – bár nyelvileg gazdag, összetett képeket is felvonultat – a közvetlen természeti tapasztalatot mutatja be. A költő nyelviségében már rendelkezik a későbbi érett alkotót jellemző eszköztárral, ám sem hasonlatai, sem metaforái, költői képei nem kapcsolódnak komplexebb, elvont gondolatokhoz. A táj, az őt körülvevő világ kizárólag önmagában való témája. Egyetlen jegyzet lép némileg tovább ettől a leíró tematikától: „Mint hold fölött a felhők / (Fejem fölött a gondok) / A kékesen lila ölelő tenger / Ölelésre táruló testem / Fölött csöndben úsznak el a Gondok.” Az a fajta, érett költészetében a flórát és faunát az emberi érzelmekkel organikusan összefonó, a világ jelenségeit érzékletes líraisággal az emberi érzésekkel párhuzamba állító költészet azonban nem születik egyelőre a tengerparti vakáció tapasztalataiból.

Tíz évet kell várni, hogy már a több mesterségbeli rutinnal rendelkező Radnóti visszatekintve a tengeri kiránduláson látottakra egész versen átnyúló allegóriába formálja benyomásait. Ennek lenyomata az 1937-es *Piranói emlék*.

Radnóti Miklós: *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928.*
Ceruzás autográf. Ms 2638/35:8.

4. A pirani kereszt

Érdekessége a költő vakációja alatt írt naplójának az egyetlen tárgyilagos feljegyzés, amelyet az utazás során tett a látottakkal kapcsolatban, és amelyben a pirani templomban látott feszület-ről ír.¹⁴ Ez a bevezetőben említett idézet nem csak leírja alaposan és szemléletesen ezt a szakrális tárgyat, hanem a kereszt formáját Radnóti még le is rajzolja noteszébe.¹⁵ Miért ragadta meg vajon ennyire a 18 éves utazó figyelmét ez az ábrázolás? Pontosan nem tudhatjuk, bár egy levelében 1943-ban, amikor felveszi hivatalosan is a keresztiséget, ezt írja: „...tizennyolc éves koromtól katolikusnak érzem és vallom magam...”¹⁶ Ézzel együtt néhány évvel később találkozik mélyebben a katolicizmussal szegedi egyetemista éve alatt, ahol – később életre szóló – ismeretséget köt Sík Sándorral, aki aztán keresztelőpapja is lesz.¹⁷ Mindenesetre Piranóban láthatóan erősen magára vonta figyelmét a szenvedő Krisztus alakja, amelyet a városka fölé magasodó dombon, a Szent György- (Sv. Jure-) templom keresztelőkápolnijában látott.

A feszület a gótika egy különleges mestermunkája a 14. század elejéről. Restaurált formájában ma is megtekinthető, immár a főtemplomban, a főoltártól jobbra, a presbitérium jobb oldalán, 2009 óta a műtárgy állagmegóvását szolgáló üvegvitrinben. Valószínűsíthetően velencei mester alkotása, amely a ma már nem álló Szent Bernát-kolostor (jelenleg a helyén a Bernardin hotelkomplexum található) számára készülhetett, és később került a pirani templomba, pontosabban annak keresztelőkápolnijába. Keletkezésének idejét a művészettörténészek korábban 1370 vagy 1380 körülre tették, de később, a konzerválási és restaurálási munkák során arra jutottak, hogy a 14. század eleji alkotásról van szó.¹⁸ A Radnóti által lerajzolt különleges Y alakú kereszt a bibliai „jó és rossz tudás fáját” szimbolizálja. Ez a megjelenítés elterjedt volt az 1300–1400-as években (úgynevezett *crucifixus dolorosus*), és sajátossága a pirani feszületre is jellemző plasztikus

14 Radnóti 1927-ben a pirani plébánia domb teteji Szent György-templomának keresztelőkápolnijában láthatta és figyelhette meg az alkotást. Köszönet Zorko Bajcnak a tőle kapott információkért, szíves segítségéért. A kereszt fotója lapunk első belső borítóján látható.

15 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*, Ms 2638/35, 8. Lásd 1. jegyzet, benne: FERENCZ, i. m., 92.

16 Radnóti Miklós levele Zolnai Bélához, 1943. április 23., Ms 4126/339. A teljes levél először Melczer Tibor közölte: „Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészetének utolsó versei tükrében (Budapest, Argumentum, 2003, 169–170). Ferencz Győző is közölte teljes terjedelemben (*Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, Osiris, 2009, 573), és megjelent Radnóti levelei között: *Különbösen magyar költő vagyok. Radnóti Miklós levelezése I.* S. a. r. BÍRÓ-BALOGH Tamás. Budapest, Jaffa, 2017, 448–450.

17 FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 173–182, 572–576.

18 DOLENC KAMBIČ, Nuška, *Župnijski muzej sv. Jurija*, <https://www.zupnija-piran.si/piranske-cerkve/zupnijski-muzej-sv-jurija#krizani> (2023.09.30.)

ábrázolása Krisztus szenvedéseinek.¹⁹ Nem véletlen tehát, hogy az érzékeny költő is felfigyelt a látványra.

A gótika korában a keresztben álló Krisztus-kép erősen hangsúlyozta az istenfiú emberi szenvedését. Ennek példája a mai Szlovénia területén található középkori szobrászati örökségnek ez a meghatározó emléke is. A pirani feszület monumentális, fából készült szobor az élet fáját szimbolizáló, villa alakú keresztben. Modern restaurálására 1972–1973 között került sor a Szlovén Köztársaság Műemlékvédelmi Intézetének restaurátorcsoportja által. A kutatás és a mintavételek során tíz festékréteget tártak fel a testet, hetet az ágyék körüli ruhadarabot ábrázoló részen, de számos átdolgozásra is bukkantak. Az évtizedek alatt az alkotásra került vastag festékrétegek eltakarták a legszebb eredeti művészi részleteket, többek között a mellkason megjelenített sebet is. Ezek feltételezhetően egyrészt a megrongálódott szobor helyreállítását, másrészt a különböző korok stilisztikai ízlését szolgálták ki. Az első restaurálás (átfestés) során például jobb oldali esésű drapéria került a feszületre, amely szélesebb volt az eredetinél, de egyebek mellett meghosszabbított szakállt, fonott, valószínűleg erős haját és töviskoronát, valamint egy további, balra függő drapériát és néhány lábujjat is adtak hozzá az eredeti műhöz az idők során. A 19. században még a kereszt is átalakításra került.²⁰

Csak a modernkori feltáró munka során ismerték fel a korpusz kialakításának technikai kiválóságát. Eredetileg a fa minden hézagát és egyenetlenségét vászonnal borították, ami megakadályozta a repedések kialakulását. A szobor alkotója a krétabevonat vastagságát is felhasználva aprólékos munkát végzett a felületen olyan plasztikus részleteket kialakítva, mint a hegek, a szakállfürtjei, a vércseppek. Mindezeket a 20. századi szakemberek újra rekonstruálták, az évszázadok alatt hozzáadott, későbbi részeket eltávolították. Az újabb korokban, ügyetlenül vágott ujjak helyére az eredeti elképzelést formázók kerültek. A meghibásodott kötőanyag miatt a festékrétegek és a krétafelület nagymértékű felújítása ugyancsak szükségessé vált. A restaurátorok a sérülést gittel töltötték ki, amelyhez különböző pigmenteket adtak, hogy megközelítsék az eredeti festett tónusokat. A restaurált művet a gótikus szobrászatról szóló nagyszabású kiállításon mutatták be Szlovéniában a ljubljanoi Nemzeti Galériában 1973-ban.²¹

Piranba való visszatérése után a feszület ismét a pirani keresztelőkápolna falára került, egészen 1994 őszéig, amikor is egy újabb kiállításra ismét a ljubljanoi Nemzeti Galériába szállították. Ekkor újabb sérüléseket fedeztek fel rajta, amelyeket a felújítást követő több mint két évtized alatti nedves és sós tengeri

19 MÜHLBERG, Fried, *Crucifixus Dolorosus. Über Bedeutung und Herkunft des gotischen Gabelkruzifixes*. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*. 22, 1960, 69–86.

20 *Restavrirane umetnine – Križani iz Pirana in Ptujski oltar Konrada Laiba*, <https://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/restavrirane-umetnine?id=1319> (2023.09.30.)

21 DOLENC KAMBIČ, *I. m.*

levegőnek való állandó kitettség okozott. A kötőanyag megbomlott, így a hátlap a színréteggel együtt ismét elvált az alapjától, illetve az első restaurálás festett felületei jelentősen elsötétültek. A felületről több színes rétegmintát vettek, amelyeket mikroszkóppal vizsgáltak meg. A Ljubljana-i Egyetem Biotechnikai Karának Faipari Technológiai Tanszékén a fafajok meghatározására vett faminta vizsgálata kimutatta, hogy a szobor nyárfából készült. A szakemberek mind a faanyagot, mint a festést helyreállították, utóbbin úgynevezett „trateggio a rigatino” technikát alkalmaztak, amely során a javított felületre egy kicsit világosabb színt visznek fel, majd többrétegű festéssel közelítik a világosabb tónust az eredetihez. Az eredmény friss és légies benyomást kelt, amely észrevétlenül kapcsolja össze a retusálást az eredetivel, ugyanakkor el is választja őket, megmutatva az eltérést. 2009 óta a feszületet vitrinben mutatják be, amelyet gondosan, külön az értékes alkotás további károsodásoktól való megóvására terveztek. A különleges „kamra” hermetikusan záródik, ami megakadályozza a külső tényezők hatását, továbbá a zárt részben speciális gél szabályozza a belső levegő relatív páratartalmát 50 és 55 százalék között.²²

A Radnóti által furcsának ítélt feszület tehát valóban különleges. Művészettörténeti jelentősége Szlovénia kiemelt nemzeti kincsei közé helyezi. Emellett azonban összetett szimbólum, hiszen a „jó és a rossz tudásának fáját” formázó ipszilon alakú kereszt a bűnbeesést, az eredendő bűnt jeleníti meg, amely alól a megfeszített Názareti Jézus kereszthalála váltotta meg az emberiséget. Így a kegyelem szimbóluma is az alkotás. A szenvedő Krisztus fejét a mellkasára ejti, szája fájdalomtól eltorzult, szeméi könnyekkel teltek. Keskeny, inas karja inkább felfelé nyúlik, mint oldalra, vékony teste erősen hajlott és mélyen beesett a szegycsont alatt, feltűnően kiálló bordákkal, oldalán tátongó sebbel ábrázolták. Az ujjak és a lábujjak széttárva, görcsösen meghajlottak. A festett alak összbenyomását a korabeli hívek olyan rémisztőnek látták, hogy 1306-ban London püspöke félelmüket, rémületüket megelőzendő távolított el egy ilyen feszületet.²³ Látható, hatása évszázadokon át ívelt, s megérintette a magyar költőt is.

5. Befejezés

Radnóti Miklós egész költészetének meghatározó eleme a természet szépségének, változásának megragadása, a látottak felhasználása műveiben költői hasonlatok, metaforák, allegóriák

²² Uo.

²³ HOFFMANN, Godehard, *Das Gabelkreuz in St. Maria im Kapitol zu Köln und das Phänomen der Crucifixi dolorosi in Europa*, Worms, Werner, 2006. (Arbeitsheft der rheinischen Denkmalpflege 69 = Studien zu Kunstdenkmälern im Erzbistum Köln 2)

formájában. Az emberi érzelmeket gyakran vagy a természet kontextusában, vagy egyenesen azzal párhuzamba állítva mutatja be. Ennek a látásmódnak a kezdeteit láthatjuk, amikor végigolvassuk tengerparti nyaralásának jegyzeteit, illetve az utazás által inspirált verseket. Hasonlóan érdekes, ahogyan a tizennyolc éves ifjú felnéz a pirani, gótikus feszületre, elővetítve azt az érzékenységet, amelyet későbbi élete során a katolicizmus szintén megszólít, a hit kihatással lesz művészetére, és fontos részévé válik teljes életútjának.

A zárándoklat „alapja a minden emberben meglévő vágy olyan helyek után, ahol a természetfölötti világgal közvetlenebbül találkozhat”.²⁴ Radnóti életműve rányitja szemünket a természet világában rejlő természetfölöttire, de inspirációt jelenthet arra nézve is, hogyan lehet jelen egy utazásban, a látásmódunkban mindaz, ami nagyobb, több, mélyebb a közvetlen tapasztalatoknál. A fenti írásban bemutatásra kerültek azok a feljegyzések, amelyeket a tárgyalt hónapban írt a költő a naplójába az út során, és amelyek nyomán versek születtek. Kirajzolódott, hogyan kapcsolódik össze a tapasztalat és a megszülető költemény a pályakezdő Radnóti művészetében, milyen élményeket gyűjt az épp csak leérettségizett ifjú. Ezek alapján látható, hogyan lehet(ett) irodalmi zárándoklattá – a szó legtágabb értelmében – egy költői terveket dédelgető magyar fiatalember számára egy tengerparti út, és példát adhat a költő vakációja számunkra is meglátni a láthatókat és a bennük rejlő Láthatatlant.

24 Magyar katolikus lexikon, *zárándoklat*, <http://lexikon.katolikus.hu/Z/zarandoklat.html> (2023.03.04.)

SCHNELLER JÁNOS

Molnár Sándor művészeti és szellemi kapcsolatrendszeréről – egy kiállítás apropóján

A hazai absztrakció második világháború után induló nemzedékének egyik legkiemelkedőbb és leginkább egyéni formanyelvvel rendelkező alkotója Molnár Sándor (1936–2022), akinek életművét mind ez idáig csak a művészettörténész szakma, néhány gyűjtő és a tágabb tanítványi kör ismerte. Ez a sajnálatos tény csak részben magyarázható a Kádár-rendszer absztrakcióellenes művészetpolitikájával, Molnár személyisége, sajátos művészetszemlélete és életfilozófiája sem segítette elő a művek szélesebb körben való megismerését. Számára a művészet a tudatosan kidolgozott *festőjoga*¹ alkotói folyamata, amely életprogram is egyben, s amelynek nem csak a festészeti látásmód egyre szubtilisabbá tétele volt része, de a világtól való fokozatos visszavonulás is. Ez, kívülről nézve, egyfajta „mizantróp” elzárkózásként hatott, belülről azonban a hindu lelki fejlődés életszakaszainak (*ásrama*) tudatos realizációja volt, amelynek utolsó fokozata, a *szannjásza*, azaz a lemondás jegyében élt élet meghatározta a művész utolsó évtizedét. Molnár műveinek értelmezését és befogadását tovább nehezítette a nemzetközi művészeti irányzatoktól való függetlensége, és az ebből következő kategorizálhatatlanság, valamint a már említett elszigeteltség, amely a rendszerváltást követő években sem változott meg igazán. Molnár a kilencvenes és a kétezres évek aktív időszakát tanítással és művészetfilozófiájának rendszerezésével töltötte, így, néhány kisebb galériás kiállítást leszámítva, művei nem kerültek be a műkereskedelembé. Életművének szélesebb körben való bemutatása csak az elmúlt néhány évben kezdődött meg. Ennek a folyamatnak két fontos sarokköve a 2017-ben,

1 A Molnár által kidolgozott festői módszert több helyen is leírja. Legrészletesebben *A festészet útja*, Budapest, 2013, magánkiadás.

majd 2021-ben megjelent, két *Festőjoga* című életmű-katalógus,² valamint a Múcsarnokban 2022-ben rendezett azonos című retrospektív tárlat.³ A molnári életmű szélesebb kontextusban való értelmezésére azonban eddig nem igazán történtek kísérletek. Ezt nehezítette a művész által felállított, meglehetősen merev hermeneutikai keret, amely mind a kiállítások rendezésekor, mind a művek befogadásakor a *festőjoga* felől való értelmezést érvényesítette.

A Resident Art galéria 2023 őszén rendezett kiállítása⁴ kísérletet tett arra, hogy a szinte teljesen ismeretlen, korai – azaz az 1960-as és az 1970-es években készült – grafikai művekre, valamint azok hazai és nemzetközi kontextusára összpontosítson. A *Zugló – Párizs* címadás arra az egyoldalú szellemi-művészeti kapcsolatra utal, amely az ötvenes évek végén induló Zuglói Kör fiatal művészei és az Új párizsi iskolaként⁵ is emlegetett, a második világháború után, főként Párizsban működő absztrakt alkotók, mint Jean Bazaine, Jean Le Moal, Jean Bertholle, André Lanscoy, Jean Futrier, Maurice Estève, Alfred Manessier között jött létre. Magyarországon az ötvenes és hatvanas évek művészetét és a művészeti képzést elnyomó diktatúra és annak stíláris cenzúrája nem tette lehetővé az avantgárd és a modern irányzatok megismerését.⁶ A vasfüggöny innenső oldaláról szinte lehetetlennek tűnt a kortárs nyugati művészeti irányzatokhoz való hozzáférés. Ekkoriban a főiskolai művészettörténet-oktatás a posztimpreszionizmus koránál véget ért. Így a fiatal művészek a 20. század avantgárd mozgalmával csak igen nagy erőfeszítések révén tudtak megismerkedni. Néhányan az ötvenes évek végén, Molnár Sándor zuglói lakásán összegyűlve, Hamvas Béla szellemi hatása alatt fordították, olvasták, értelmezték és stencillezve terjesztették⁷ Európa szabadabb felének progresszív művészeti szakirodalmát.⁸

2 *Festőjoga: Rajzok, akvarellek, kollázsok*, Budapest, 2017, magánkiadás. *Festőjoga: Festmények, szobrok, anyagtanulmányok*, Budapest, 2021, magánkiadás.

3 Molnár Sándor: *Festőjoga*, 2022. szeptember 30. – 2023. február 5. Múcsarnok, Budapest.

4 Molnár Sándor: *Zugló – Párizs*, papírművek a '60-as és a '70-es évekből, 2023. szeptember 14. – október 28. Resident Art, Budapest.

5 A „*La Nouvelle École de Paris*” kifejezést először Charles Estienne kritikus egy 1952-ben rendezett kiállítás alkalmával használta, annak érdekében, hogy elkerülje a két világháború közötti, főként emigránsokból álló *École de Paris* és a II. világháború utáni absztrakcióban gyökerező új generáció összetévesztését. A kifejezés az 1950-es években aktív, főként nonfiguratív irányzatokat hirdető művészekre vonatkozott, akiknek semmi közük nem volt az előző generációhoz.

6 Lásd *Tiltott absztraktok*, magyar dokumentumfilm, 60 perc, 2018. Rendező: Bánki Ákos.

7 Többek között Vaszilij Kandinszkij, Hans Arp, Paul Klee, Jean Bazaine, Carl Gustav Jung, Karl Jaspers, Hamvas Béla, Johannes Itten, Martyn Ferenc, Mezei Ottó teoretikus műveiből. Számos mű azóta sem jelent meg magyarul.

8 ANDRÁSI GÁBOR, A ZUGLÓI KÖR (1958-1968). Egy művészcsoporthatvanas évekből, in *Ars Hungarica*, 1991/1., 47–64.

Hamvas ugyan csak egyszer tartott előadást a fiataloknak,⁹ de életszemlélete és filozófiája kitapintható a Zuglói Körben feldolgozott művészeti írások irodalomjegyzékén, valamint azokon a módszereken, amelyekkel a fiatalok nem csak megismerték, de a gyakorlatban is magukévá tették az absztrakt művészeti irányzatok formanyelvét.¹⁰ Hamvas Béla műveltségével és tájékozottságával továbbadta a két világháború közötti, valamint a koalíciós években virágzó hazai absztrakció, azaz az Európai Iskola hagyományát, sőt felhívta a figyelmüket azokra a művészekre, akik a nyilvánosságtól elzárva, belső emigrációban továbbra is alkottak. Az útkereső fiatalok így kerültek személyes kapcsolatba Martyn Ferencsel, Korniss Dezsővel, Gyarmathy Tihamérral, Lossonczy Tamással, illetve Kassák Lajossal. Molnár és köre a vaskalapos főiskolai képzés ellenpontjaként itt, a Zuglói Körben szerezte meg ismereteit a 20. század művészetéről. A fiatalok ebben az időszakban hozták létre azokat a műveket, amelyek nemcsak valódi tanulóéveik dokumentumai, hanem olyan hatásokról tanúskodnak, amelyek később is meghatározták egyéni látásmódjukat.¹¹ Molnár mellett a Zuglói Körben indultak a hazai neoavantgárd legnagyobb alakjai, többek között Bak Imre, Deim Pál, Hencze Tamás, Hortobágyi Endre, Molnár László és Nádler István. Később mindnyájan más-más irányban fejlesztették tovább egyéni látásmódjukat, de a körben töltött időszak nélkül nem tudták volna létrehozni azokat a meghatározó műveket, amelyekkel a hatvanas évek végén felforgatták a hazai művészeti élet állóvizét.¹² A kiállításon az ő korai műveik közül is látható egy-egy grafika, amely jól illusztrálja ezt a szellemi erőteret és művészeti látásmódot. A kiállítás gerincét az a két tucat grafikai mű adja, amelyet Molnár a hatvanas és a hetvenes években készített. A korai grafikákon erőteljesen érződik Jean René Bazaine festészetének és teoretikus műveinek hatása. Megértésükhöz hozzásegíthetnek minket a francia festő gondolatai:

Egyetlen formán belül két lehetséges magyarázat lebegése: ez az intervallum, ez a hasadás, amelynek éles tudatára ébredünk, (amely) végül is hatalmába keríti a tárgyat. A tárgy helyébe lépnek maguk az értelmezések, azok válnak legfőbb realitásává, és egysége ezekben valósul meg. (...) Ha mindkét jól megkülönböztetett realitásnak egyenlő esélyt adunk ugyanazzal a formával felruházva, ez a forma egy univerzálisabb és függetlenebb formát követel a két realitásénál, és ez az új, egyetlenesebb alakzat mindkét előbbi formát magában foglalja majd.¹³

9 Molnár László személyes közlése alapján.

10 Molnár László személyes közlése alapján.

11 Bak Imre, Nádler István, Molnár Sándor, valamint Molnár László több interjúban is nyilatkozott az ekkor megszerzett tapasztalatok meghatározó szerepéről.

12 Lásd Iparterv kiállítások: *Iparterv I.* Az Ipari Épülettervező Vállalat székháza, Budapest, Deák Ferenc út 10., 1968.; *Iparterv II.*, Ipari Épülettervező Vállalat székháza, Budapest, Deák Ferenc út 10., 1969.

13 MOLNÁR Sándor, *A festészet tanítása*, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2017. 69.

A művek másik csoportja már a saját maga által később *festőjógának* nevezett életprogram első szakaszához sorolható, amely a *Föld elem* elnevezést kapta. Ebben a szakaszban – Molnár szerint – a festő legfőbb feladata az, hogy megteremtse az alkotás (teremtés) szilárd alapjait, amelyek főként a természet, a jelenlégek, a régi mesterek és az ember megfigyelésén és leképezésén alapulnak. A tárgyak megformálása során elsődleges a saját festői nyelv kialakítása, majd a forma belső szerkezetének megtalálása és leemelése, geometrizálása, azaz végső soron absztrahálása.¹⁴ A műveken erőteljesen jelen vannak a tárgyi világ redukált formái és harmonikus struktúrákba szervezésének igénye, valamint a tiszta színek kontrasztjaira és komplementereire épülő harmónia. Ne gondoljunk azonban kubisztikus geometriára, hiszen a képek sokkal inkább organikus, természeti formákra, olykor légi felvételekre emlékeztetnek, melyek a látható forma esszenciáját sűrítik egy totális, minden felületet kitöltő látványnyá. A kubisták több nézőpontot egyesítő kompozíciói a testek természetes formáit idézve, kubusokra való redukció nélkül köszönnek vissza. Ezekben leginkább Maurice Estève „patchwork”-szerű, primer színeikkel jól elhatárolt felületekből építkező látásmódjának hatása érződik.

A kiállítás legerőteljesebb egységét a Molnár festőjógájának első korszakából származó *föld geometriának* nevezett pittkréta rajzok alkotják, amelyeken a negatív és pozitív formák ölelkezéséből és áthatásából olyan kompozíciók születnek, melyek a föld princípiumát hiánytalanul érzékeltetik. A látvány egyszerre idézi a népi építészet és tárgykultúra, valamint a megművelt és parlagon álló föld látványát. Bár szinte semmilyen egyértelmű utalás a tárgyi világra, vagy formai egyezés a látvánnyal nem érezhető a képeken, az összhatás mégis elementáris, már-már megrázkódtató. A minimalista eszköztárat felvonultató képek megszólító erejűek, azaz, ahogy Hamvas fogalmaz, „az absztrakt festészet nálunk egyedül érte el azt, hogy a képről le tudta venni a szenuális hályogot, le tudta róla fejteni a műtárgyjelleget, és tremendummá tudta tenni”.¹⁵ A kép tehát megszólít, „dialógusra szólít fel”, és az „ember életébe beleavatkozik”.¹⁶ Molnár művei mellett a fent említett kortárs francia művészek alkotásai közül számos (sokszorosított) grafika szerepel a kiállításon, amelyek több ponton inspirálták a Zuglói Kör művészeit. A direkt vizuális áthallások mellett igen fontos szerepet játszott az a jelentős teoretikus háttér, amely a szocialista realizmussal

14 *Festőjoga: Festmények, szobrok, anyagtanulmányok*, Budapest, 2021, magánkiadás.

15 Hamvas művészetfilozófiájában a tremendum a magasabb rendű, isteni vagy démoni jelenlét megtapasztalása során érzett megrázkódtatás vagy borzongás, amely miatt az absztrakt műalkotás megszólító minőségében megrendítő. *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*, in HAMVAS Béla, *Művészeti írásk I.*, Medió Kiadó, 2014, 357.

16 Uo.

és az ideologikus látványfestészettel szemben elméleti háttérrel biztosított a félhomályban tapogatózó fiataloknak. A művész számára a látvány lehet ugyan inspiráció vagy kiindulópont, de a mű valódi értelmét és súlyát a személyes valóságnak és a dolgok mélyebb megértésének szintézise során születő új realitás adja – vallották a francia kortársak. Talán nem véletlen, hogy Magyarországon a realizmusnak hazudott hivatalos művészet mindent átható közegében éppen egy magasabb realitás keresésének igénye hatott legerősebben a fiatal festők művészetére. Ez segített megtalálni azokat az ösvényeket, amelyekeken elindulva ki-ki megtalálta önkifejezésének legmegfelelőbb formáját. A kör tagjainak korai grafikáiból látható válogatás a látásmódoknak és alkotói módszereknek már a hatvanas években megmutató sokféleségét mutatja be. André Lansky motívumrejtő művészetének hatása megmutatkozik Molnár László és Hortobágyi Endre korai művein, ahol a forma felbontása és más minőségekkel való áthatása, valamint a negatív és pozitív formák kontrasztjaiból kibontakozó téralakítás játsszák a főszerepet. Hencze Tamás hatvanas évek első felében készült festményein Hans Hartung pszichográfoknak is nevezhető, kalligrafikus gesztusainak világa köszön vissza, bár nem egyértelmű, hogy Hencze ismerte-e ekkoriban a német-francia művész munkáit. Deim Pál szimbólummá nemesedő emberalakja, bár kompozíciói sokkal szigorúbb geometriát követnek, éppúgy megőrzik a látható világgal való kapcsolatot, mint a CoBrA csoport tagjainak népművészetből, gyerekrajzokból és a szürrealizmusból táplálkozó figurái. Bak Imre és Nádler István művein a hatvanas évek közepéig szintén Jean Bazaine látásmódja érezhető, de az évtized második felére a geometrikus absztrakció és a nyugatnémet közvetítéssel érkező amerikai hard edge painting hatása alá kerülnek. Első szitanyomataik már ebben a szellemiségben születnek. A tárlat kísérletet tesz arra, hogy Molnár Sándor és a Zuglói Kör művészeinek szerepét és jelentőségét újabb árnyalatokkal színesítse, és elhelyezze az Európai Iskola és az Iparterv között a magyar absztrakció történetében. (*Resident Art, 2023*)

RUZSA GYÖRGY

Pannonhalmityel

*Matvej Fedorov Tyelogrejev Nyizsnyij Novgorod-i
ötvoismester Szűz Máriát ábrázoló, ismeretlen ikonja*

Magyarországon Matvej Fedorov Tyelogrejev kitűnő ötvoismester neve nem nagyon ismert. A Moszkvától keletre elterülő város, Nyizsnyij Novgorod, ahol a mester működött, Oroszország egyik legnagyobb városa (ma is hatodik a sorban), kereskedelmi központja volt. Egyébként 1932 és 1990 között a város a Gorkij nevet viselte. E települést 1221-ben alapították a Volga és az Oka folyó összefolyásánál. Ez a régió az óhitűeknek (ószertartásúaknak, raszkolnyikoknak, szakadároknak) is igen jelentős központjává vált a 18. és a 19. században. Mint ismeretes, ők különösen ragaszkodtak a hagyományokhoz, nem fogadták el Nyikon patriarcha reformjait, ikonfestészetük is nagyon hagyományőrző volt.

A régió nagyszámú óhitű közösségével Pável Ivanovics Melnyikov (1818–1883) híres etnográfus szépiro, aki írói álnevén Andrej Pecserszkij vagy Melnyikov Pecserszkij néven is ismert, igen sokat foglalkozott. 1847-től a nyizsegorodi főkormányzó mellett úgynevezett különleges megbízatású hivatalnokként dolgozott. Az író közvetlenül részt vett az óhitűek üldözésében, beleértve kolostoraik és imaházaik elpusztítását is. Így aztán az óhitűek körében különböző érdekes legendák születtek, például az, hogy ő szövetséget kötött az ördöggel, a falon is átlátott, és sárkányon lovagolt. A szakadárok kialakulásáért a pravoszláv papság alacsony erkölcsi színvonalát tette felelőssé. Később változtak nézetei, és a vallási türelemért szállt síkra.

Legismertebb műveiben, a híres dilogiában, vagyis *Az erdőkben* (В лесax, 1871–1874) és *A hegyekben* (Ha ropax, 1875–1881), olykor igen részletesen ír a nyizsegorodi óhitű kereskedők éle-

téről és az óhitűek Komarovszkij kolostorának¹ rendkívül tragikus sorsáról. E két művében – melyek cselekménye nagyjából az 1840-es évek közepétől az 1850-es évek közepéig tart – az író az óhitűek nehéz, tragikus, gyakran kalandos életét, továbbá a kolostorépületeik lerombolását mutatja be.

Melnyikov életművére azért is érdemes felfigyelnünk, mert bár nagyon kegyetlenül viszonyult az óhitűekhez (igaz, később – miként említettük – változtatott nézetein), életmódjukat gyakran a legapróbb részletekig is gondosan – néha még elég érzékletesen is – leírta, sokszor csak innen ismerjük ezeket, mint például éppen ikonjaik használatát.

Például *Az erdőben* arról olvashatunk, hogy Taifa apáca nem hajlandó esküjében kiejteni az *Isten* szót, hiszen a „bizony Isten” („ей-Бог”) kifejezést az egyház régóta tiltotta, s csak a „bizony-bizony” („ей-ей”) kifejezést engedélyezte. Az ikonokhoz való fordulás, azok megcsókolása nagyon hiteles eskünek számított. „Istenre esküdni nem fogok – válaszolta Taifa –, ez a világiaknak is nagy bűn, hát még a szerzeteseknek. Ha megengeded, akkor neked most az evangélium szerint lesz – folytatta kezét felemelve az ikonokhoz –, legyen neked bizony-bizony! És hétmehajlásos üdvözléte végzett, kivette az ikontartóból a rézkeresztet és megcsókolta.”²

Kár, hogy a magyar olvasó kevésbé ismeri e jelentős író, hiszen magyar nyelven műveikhez nem lehet hozzájutni, még a róluk szóló ismertetések is hiányoznak. Sajnos a mintegy negyed százada megjelent *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig* című nagyméretű, 347 oldalas összefoglaló munka Melnyikov-Pecerszkijjel nem foglalkozik, nevét mindössze kétszer említi,³ pedig összegyűjtött műveit többször is kiadták.⁴

1 A Komarovszkij kolostor (Комаровский скит) a Kerzsenyec folyó partján állott. (A Kerzsenyec folyó Nyizsnij Novgorodtól több tíz kilométernyire található.) Napjainkban e kolostor már nem létezik, csak néhány környékbeli síremlék maradt meg, melyeket zarándokok látogatnak.

2 "Божиться не стану, – ответила Таифа, – и мирским великий грех, а иночеству паче того. А если изволишь, вот тебе по евангельской заповеди, – продолжала она, поднимая руку к иконам, – буди тебе ей-ей! И положив семипоклонный начал, взяла из киота медный крест и поцеловала." П. И. Мельников (Андрей Печерский), *Полное собрание сочинений в 7 т.* Санкт-Петербург, Издание Товарищества А. Ф. Маркс, 1909, т. 2, р. 369.

3 DUKKON A., FERINCZ I., HETÉNYI Zs., SZILÁRD L., TÉTÉNYI M., ZÖLDHELYI Zs.: *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

4 П. И. Мельников (Андрей Печерский): *Полное собрание сочинений в 7 т.* Санкт-Петербург, Издание Товарищества А. Ф. Маркс, 1909, Мельников-Печерский П. И.: *Собрание сочинений в 6 т.* Москва, Издательство «Правда», 1963, П. И. Мельников (Андрей Печерский): *Собрание сочинений в 8 т.* Москва, Издательство «Правда», 1976. Munkásságával több könyv és tanulmány foglalkozik: Боченков, В. В., П. И. Мельников (Андрей Печерский). *Мировоззрение, творчество, старообрядчество.* Ржев, 2008; Селезнёв Ф. А., Особые поручения чиновника Мельникова. Писатель Андрей Печерский на государственной службе, in *Родина*, 2014, No 2. 37–40. 1881-ben Melnyikov végleg letelepedett Nyizsnij Novgorodban,

1817-től különösen jelentőssé vált a nyizsnij-novgorodi régió, amikor Oroszországnak talán a leghíresebb vásárát, a nagyméretű és sokszínű makarjevkei vásárt az Oka folyó partjára helyezték.

Makszim Gorkij (1868–1936), Nyizsnij Novgorod szülőtte, részletesen ír arról, hogyan dolgozott e város egyik ikonkereskedésében, ahol számos óhitű ikonnal is találkozott.

Inasévek [helyesebben: *Emberek között*] című művében a következőket olvashatjuk: „Igen gyakran hoztak öregemberek és öregasszonyok eladásra a Nyikon előtti időkből származó, régi nyomtatású könyveket, vagy ilyen könyvekről készült másolatokat, az irgizi és a kerzsenyeci remeték szép kezemunkáját; a rosztovi Dmitrij által nem javított szertartáskönyvek [helyesen: mineonok] másolatait; régi festésű ikonokat, kereszteteket és összehajtható, zománcozott rézionokat, amiket a tenger mellékén öntöttek, ezüst merítőkkanalakat, amilyeneket a moszkvai fejedelmek ajándékoztak az italmérések bérlőinek; mindezt titokban, körüllesve, a kabátjuk alól kínálták.”⁵

Érdeemes ebből az idézetből az óhitűek vonatkozásában több részletet is kiemelni. „...mindezt titokban, körüllesve, a kabátjuk alól kínálták.” Ez a mondat arra utal, hogy az ószertartású ikonok és keresztetek készítését és árusítását sokáig tiltották. „...a kerzsenyeci remeték szép kezemunkáját...” A Kerzsenyec folyó partján állott a már említett híres Komarovszkij kolostor. Környékén sok óhitű remete élt. „...a rosztovi Dmitrij által nem javított szertartáskönyvek [helyesen: mineonok] másolatait...” Itt Rosztovi Szent Demeter (1651–1709) püspökről és híres egyházi

s nyarait egy Ljahovo nevű kis faluban töltötte, ahol kedvére kertészkedett. Borisz Szadovszkoj (Szadovszkij) költő, író, kritikus (1881–1952) arról ír, hogy Melnyikov gyakran összeveszett a muzsikokkal – erről írott panaszok is fönmaradtak –, és hogy a hetvenes évek végétől Melnyikov szellemileg már nem volt teljesen egészséges. A Ljahovoi parasztok előtt gyakran két, keresztben elhelyezett érdemrendszalaggal díszített vitorlavászon köpenyben jelent meg, papucsban, tolldíszes háromszögletű kalappal, hatalmas üveg vodkát lóbálva. Б. А. Садовой, Записки (1881–1916), in *Российский архив. т. I. Москва, Студия «ТРИТЭ»*, 1991, 110.

- 5 M. Gorkij: *Inasévek* [helyesebben: *Emberek között*]. In M. Gorkij: *Gyermekkorom. Inasévek* [helyesebben: *Emberek között*]. Az én egyetemem. (Radó Gy. fordítása) Budapest, Magyar Helikon, 1961, 423. Vö. М. Горький: В людях, in М. Горький, *Собрание сочинений в тридцати томах*, Москва, Государственное издательство художественной литературы, 1951. том 13. Повести 1913–1923, 203–510; 385. Itt kell megjegyeznünk, hogy Radó Gy. fordítása több kérdést is fölvet. Gorkij e művének címét túlságosan is szabadon „Inasévek”-nek fordítja. Az eredeti cím: „В людях”, talán helyesebb „Emberek között” kifejezéssel fordítani. A *mineon* szót görögül *μνηιον*, egyházi szláv nyelven *минія*, oroszul *миня* formában írják. Rendszerint a *четы миинеи* formában használják. Jelentése ‘четьи’, azaz ‘olvasásra és nem istentiszteletre szánt havi olvasmányok’. A legismertebbek közé tartoznak Rosztovi Szent Demeter (Dmitrij) már említett mineonjai, vagyis havi olvasmányai, melyeket részben Makarij orosz metropolita „Nagy, havi olvasmányai” („Великие Четьи Миней”) és a bollandisták „Acta Sanctorum”-ának felhasználásával állított össze. Rosztovi Szent Demeter mineonjait egyházi szláv nyelven írta.

íróról van szó, aki keményen elítélte az ószertartásúak nézeteit. Ők pedig hagiografikus műveit kritizálták. A *Книга жмтви...*, vagyis a szentek élete című négykötetes munkáját Kijevben adták ki. Mindegyik kötet három hónapot mutat be, vagyis az azokhoz a hónapokhoz kapcsolódó szentek életét ismerteti (1689, 1695, 1700, 1705). Ismeretes az is, hogy az óhitűek a Nyikon patriarcha által még nem javított könyveket tartották az ősi, hiteles munkáknak, továbbá az is, hogy a tengermellékén, vagyis északon állt a híres Vig kolostor, az óhitűek egyik nagy központja. Itt igen nagy számban és rendkívül magas technikai és művészi színvonalon öntöttek rézötvezetből ikonokat, egyszerűen szólva fémikonokat. Jellegzetes jegyük egyébként az igen vékony, finom öntés volt.

Nem véletlenül tértünk ki Nyizsnyij Novgorod és környéke óhitű vonatkozásaira, hiszen bemutatásra kerülő ikonunk is szorosán összefügg ezzel.

Nyizsnyij Novgorod kézműipara és egyben ötvössége is hatalmas fejlődésnek indult, bár a környékből ideszállított ötvösmunkák nagy konkurenciát jelentettek. A 17. században már számos ötvös dolgozott itt. Írott forrás tanúskodik arról, hogy 1652-ben több ötvöst is meghívtak Moszkvába, hogy a Kreml Uszpenszkij-székesegyházának ikonosztászionján dolgozzanak.

A 19. század negyvenes éveiben Nyizsnyij Novgorodban tizenkét arany- és ezüstműves mester működött, akik többek között számos kegytárgyat is készítettek. Nagy műhelyek nem voltak a városban. A 19. századi mesterek között meg kell említeni Andrej Vasziljev Plotnyikovot, aki 1831–1860 között működött. Azt is feljegyezték róla, hogy 1831-ben tíz rubel fejadót fizetett. A moszkvai Állami Történeti Múzeum (ГИМ) egy domborított ikonborítóját őrzi. Luka Nyikolajev Udalov és Ivan Ivanov Udalov ezüstműves mestereknek ugyancsak egy-egy ikonborítóját csodálhatjuk meg a moszkvai Állami Történeti Múzeumban. Utóbbi, aki több évtizedes munkásság után 1909-ben hunyt el, műhelyében egy mestert, öt segédet és három tanulóat alkalmazott. Több domborított és vésett réz- és ezüstművet készített, aranyozással és ezüstözéssel is foglalkozott. A Nyizsnyij Novgorodban dolgozó mesterek között az egyik, talán a legkitűnőbb mester bemutatásra kerülő ezüst ikonborítónk alkotója Matvej Fedorov Tyelogrejev (1824–1854) arany- és ezüstműves mester és ékszerész volt. Domborított ikonborítói a moszkvai Állami Történeti Múzeum büszkeségei. A Kalugai Regionális Helytörténeti Múzeum (KOKM) is őrzi munkáját.

Első pillantásra is azonnal megragad Matvej Fedorov Tyelogrejev 1848-ban készült ezüst ikonborítójának magas mesterségbeli és művészi színvonala.⁶ (1. kép)

Az ikon az Istenszülő-ábrázolások egyik legmegkapóbb és igen sajátos formája. Elnevezése is különös: Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme”. Ez az orosz ikonográfiai típus nyugati hatásra, viszonylag későn alakult ki. Igen sok változatban ismert.⁷

Közös vonásuk az, hogy középen egészalakban, állva ábrázolják az Istenszülőt, jobbánál szegényeket, baljánál betegeket látunk, akiket az Istenszülő megsegít. A szegényeket félig ruhátlanul ábrázolják, és egy angyal kendővel betakarja őket. Baljánál gyakran látunk ülve, botjára támaszkodó férfit. Egyszerűsítve két fő típust különíthetünk el: a moszkvait és a szentpétervárit. A moszkvai variáns az Istenszülőt mint az ég királynőjét királyi jelvényekkel, koronával és jogarral ábrázolják. A szentpétervári variáns az Istenszülő korona és jogar nélkül jelenik meg.

Az Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme” ősi ikon első gyógyításos csodáját az 1688-as évhez kötik, amikor az ikon Moszkvában, az Ordinka városrészben álló Krisztus Színeváltozása-templomban volt. Egyes vélemények szerint ezt az ikont 1711-ben Szentpétervárra vitték. Mások szerint Szentpétervárott ekkor már létezett egy korai változata a csodatévő ikonnak. Egyébként az óhitűek fémikon ábrázolásain – gyakran mintegy vegyítve a moszkvai és a szentpétervári variánsokat – jogarral, de korona nélkül ábrázolják. Jó példa erre egy, a Pannonhalmi Főapátság Múzeumában lévő 19. századi rézötözött ikon.⁸

6 Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme”. Az ezüst borító alkotója Matvej Fedorov Tyelogrejev mester, 1848. (Nyizsnyij Novgorod). Óhitű alkotás.

Vésett feliratok: Fent: IC XC = Jézus Krisztus. Lejjebb: ВЪСМЪ СКОРБЯЩИ[МЪ] РАДОСТЬ ПР[ЕЧИС]ТЯ Б[ОГОРОДИ]ЦЫ = A Tisz-taságos Istenszülő minden fájdalmasok öröme. Az írástekercesen baloldalt: НАИМЪ О[Д]ЕЯНИЕ = A mezíteleneknek ruhát [ad]. Az írástekerces jobbaldalt: АЛЪЩИМЪ (АЛЧЮЩИМ) ПИ[Т]АНИЕ = Az [ételért] sóvárgóknak ételt [ad]. Lejjebb kétszer А[Н]Г[ЕЛЪ] = Angyal.

(Ötvösjegyek: 1.) Cirill betűs М Т [azaz М Т], vagyis Matvej Fedorov Tyelogrejev [Матвей Федоров Телогреев]. 2.) 84-es szám, vagyis 84 zolotnyik ezüst finomsági fok. 3.) Balra menő szarvas, amely Nyizsnyij Novgorod címere, alatta 1848-as évszám. 4.) Cirill betűs В · С [azaz В · С], azaz Venyiamin Vasziljev Szavinszkij [Вениамин Васильев Савинский] próbamester. Lent 1848-as évszám.)

Feliratok a borító alatt: Fent: IC XC = Jézus Krisztus. Lejjebb: ВСЕМЪ СКОРБЯЩИМЪ РАДОСТЬ ПРЕ[ЧИСТЯ] Б[ОГОРОДИ]ЦЫ = A Tisz-taságos Istenszülő minden fájdalmasok öröme. Lejjebb kétszer А[Н]Г[ЕЛЪ] = Angyal. A borító alatt a felhő, a ruhák és az ambón vonalasan, jelzésszerűen vannak megfestve.

Fa, ezüst. 17 × 13 cm. Magángyűjtemény. Ltsz.: RU 150.

7 Ezek közül sokat ismertet N. I. Komaskó. Н. И. Комашко, *Богоматеръ «Всех скорбящих Радость»*. Антиквариат, Предметы искусства и коллекционирования, 2004, № 1-2. 22–34.

8 Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme”. Orosz ikon. Óhitű alkotás, 19. sz. 12,5 × 8,2 cm. Rézötözött. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Letéti Gyűjtemény. Ltsz. PY 502. [26]

Egyébként Nyizsnyij Novgorodban, ikonunk készítési városában a 18. század elején már létezett egy nagyon híres és nagy tisztelettel övezett Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme” ikon.⁹

Valószínű, hogy eredetileg az „Urunk Színeváltozása”-székesegyházban volt. (E templomot a sztálinizmus éveiben lerombolták.) E nagyméretű ikon (186 × 130 cm) jelenleg a Nyizsegorodi Történeti-építészeti és Természetvédelmi Múzeum (НИАМЗ) tulajdona. Az ikon, bár közel áll hozzá, sokban eltér a moszkvai variánstól.

A Nyizsegorodi Kormányzóságban, a Nyizsegorodi Járásban, az Afanaszjevo faluban is létezett egy Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme” ikon; valószínű, hogy Matvej Fedorov Tyelogrejev a 18. század hatvanas éveiben készült ezüst ikonborítója ikonográfiai vonatkozásban eltér a két főtípustól. Miként említettük, az óhitűek fémikon ábrázolásain – gyakran mintegy vegyítve a moszkvai és a szentpétervári variánsokat – jogarral, de korona nélkül ábrázolják a Szűzanyát. Itt is – részben – ezt figyelhetjük meg. Jobboldalt az Istenanya kezében kenyeret láthatunk, amint azt egy éhezőnek nyújtja. Lejjebb találjuk az ősz hajú, ősz szakállú ülő embert, aki beteg, bottal jár. (Igaz, itt nem látjuk a kezében lévő botot, még jelzészzerűen sem.) Mellette egy csonkolt lábfejú ember áll, bal lábát térdben behajlítva Y formájú műlábra helyezi. Mindez az ikonborító alatti festett ábrázoláson is megfigyelhető. A Szűzanya felemelt jobbja nem tart jogart, az ötvösmunkán erre nincs semmilyen utalás. Az ikonborító alatti festett részek részletesek, vonalások, az arcok viszont igen igényesen és aprólékosan vannak megfestve. (2. kép) Figyelemre méltó a Szűzanya felemelt jobb keze, hangsúlyozva ábrázolják középső és mutatóujját. A borító alatt kevesebb feliratot figyelhetünk meg, de az ikon megnevezése, mely mindig kötelező, megtalálható: ВСЕМЪ СКОРБЯЩИМЪ РАДОСТЬ ПРЕ[ЧИСТЫЯ] Б[ОГОРОДИ]ЦЫ = A Tisztaságos Istenszülő minden fájdalmasok öröme.

A keresztény számmisztika és egyben a számszimbólika is megfigyelhető Matvej Fedorov Tyelogrejev zseniálisan megkomponált ikonborítóján. A függőleges keretszárakon hat-hat egységet láthatunk, középen X jellel. Ez nyilván a tizenkét apostolra utal. Ehhez hasonlóan gyakran megfigyelhetünk ikonokon, nevezetesen Szűz Mária-ikonokon, a szegélymezőn (*polje*), ahol hat-hat apostol rendszerint figurális ábrázolását látjuk. Jó példa erre az athoszi Ivironi-kolostorban őrzött híres Ivironi Szűz Mária-ikon borítója. Bemutatott ikonborítónknál a fenti és a lenti vízszintes keretszárakon, középen ugyancsak X jellel díszített

9 М. Добровольский, прот., *Нижегородский Спасо-Преображенский собор и его достопримечательности*, Нижний Новгород, 1894, 60–61. В. Б.: Церковно-исторические памятники Нижегородской епархии: Описание некоторых древних и благочестно чтимых святых крестов и икон. In *Нижегородские Епархиальные Ведомости*. 1888. (№ 5.) p. 160.

motívumot fedezhetünk fel, ám itt négyet-négyet. Mindez utalás a négy evangélistára, vagy akár a teremtés teljességére, a négy elemre, a négy égtájra. (A fenti keretszárnyon a harmadik X motívumot Krisztus nimbusza nagyrészt takarja.) Lent az ambónra, vagyis az ikonosztáz előtti alacsony emelvényre, az evangéliumok ismertetésének helyére, amelyen az Istenanya áll, nem véletlen, hogy éppen tizenkét függőleges vonalkát véstek, nyilván utalva a tizenkét apostolra.

Az Istenanya nimbuszában huszonkét kis kerek dísz számolhatunk meg. Itt csak nagyon óvatosan feltételezhetjük azt, hogy e számnál az alkotó a tiz és tizenkettő számokra gondolt, vagyis a tízparancsolatra, illetve a tizenkét apostolra. Egyébként a kör alakú nimbusz és a huszonkét kicsiny kör alakú dísz formáját tekintve mindig a teljességre, a tökéletességre, a nyugalomra utal.

Az Istenanya maforionján levő csillag hét vonalkából áll. A hét utal az Istenszülő hét fájdalmára, az irgalmasság hét cselekedetére, mely határozottan kapcsolódik ikonunk alap gondolatához. (Az irgalmasság hét cselekedete [Mt 25,31–46 szerint]: az éhezőknek enni, a szomjazóknak inni, az idegeneknek szállást, a ruhátlanoknak ruhát adni, beteget és foglyokat meglátogatni. Hetedikként ehhez kapcsolódik a holtak eltemetése [Tób 1,17skk].) Egyébként Szűz Mária jobb vállán is látunk ugyanilyen, hét vonalkából kialakított csillagot. Ismert, hogy az Istenanyát mindig három csillaggal kell ábrázolni, utalva háromszoros szüzességére, vagyis a szülés előttre, a szülés alattira és a szülés utánira. A harmadik csillag, a bal vállán levő az ikonborítón nem látható, mert a Szent Szűz kissé balra fordul. Érdekes megjegyezni, hogy az ikonborító alatti festett felületen Szűz Mária csillagai nyolc vonalkából állnak. A vázlatosan dolgozó, egyszerű ikonfestő kevesebb teológiai műveltséggel rendelkezett, mint a kitűnő és igen gondos Matvej Fedorov Tyelogrejev mester.

Az ezüst ikonborító alsó részén, a behajlított felületen jól olvasható ötvösjegyek találhatók. (3. kép) Az egy sorban elhelyezkedő, négy szögletes pajzsban fontos jelzések vannak: Az első magát a mestert jelöli. A cirill betűs M T monogram Matvej Fedorov Tyelogrejev (Матвей Федоров Телогреев) mesterre utal, aki 1824 és 1854 között működött Nyizsnyij Novgorodban. A második pajzsban a 84-es számot találjuk, ez zolotnyikban megadott arányszám, azt jelenti, hogy az ötvözet 875 ezrelék ezüstöt tartalmaz. Egyébként ez a finomsági fok a régi orosz ezüstöknél a leggyakoribb. A következő pajzs balra menő szarvast ábrázol. Alatta 1848-as évszám. A balra menő szarvas Nyizsnyij Novgorod város címerállata. Az utolsó pajzsba В С (azaz V Sz) cirill betűket ütöttek. E betűk Venyiamin Vasziljev Szavinszkij (Вениамин Васильев Савинский) próbamestert jelölik, aki 1847 és 1850 között működött Nyizsnyij Novgorodban. Alatta az 1848-as évszám látható.

Felmerül a kérdés, valóban óhitű ikonról van-e szó. Az ikon, miként azt az ötvösjegyek bizonyítják, Nyizsnyij Novgorodban

készült, amely régióban igen nagy számban éltek óhitűek. Bizonyos szigorúságot és hagyományőrzést is érzünk a kompozícióban. Az említett fémikonokkal is felvethető az ikonográfiai kapcsolat. Mindezek persze nem bizonyítják, csak egy kissé (igen kevésbé) sejtetik az ikon óhitű voltát.

De van két határozott érvünk amellett, hogy valóban óhitű ikonról van szó. Ha figyelmünket Szűz Mária felemelt jobb kezére fordítjuk: ebben nem tart jogart, hanem mutató- és középső ujját egyenesen tartja. Ez az óhitűek hagyományőrző – szerintük a régi típusú – keresztvetésére utal. A mutató- és a középső ujj Krisztus kettős természetét – az istenit és az emberit – hangsúlyozza, míg az összeérő másik három ujj a Szentháromságot szimbolizálja. (Ez ellentétes a Nyikon patriarcha reformja közt szereplő újfajta keresztvetéssel, amely keresztvetéskor az első három ujjat érinti össze utalva a Szentháromságra, míg a másik kettő Krisztus kettős természetét fejezi ki.)

Másik érvünk ikonunk óhitű vonatkozására a feliratokban rejlik. Ismeretes, hogy az ószertartásúak az ikonok feliratainál is mindig – kivétel nélkül – a régebbi formát használták. A korai egyházi szlávban dativusszal is kifejezhették a genitívust. Így az Istenanya „Minden fájdalmasok öröme” ikonon «Богоматерь Всехъ скорбящихъ радость» helyett a «Богоматерь Всемъ скорбящимъ радость» formát írták. A dativusos formát látjuk mind az ezüstborító gondosan vésett feliratain, mind pedig az alatta lévő festett ikonon.

Matvej Fedorov Tyelogrejev ezüst ikonborítójának készítése ideje, az 1848-as év kétszer is szerepel az ötvösjegyekben. Ez a csodálatos ötvösmunka Melnyikov fentebb említett dilogiájában, vagyis *Az erdőben* és *A hegyekben* bemutatott, az óhitűeket üldöző tragikus események éveiben készült.

A pillanat birtoklása

Reigl Judit festészetéről

2023-ban Budapesten három jelentős kiállítás emlékezett meg Reigl Judit születésének századik évfordulójáról, a Szépművészeti Múzeum kamaratermében *Haláltánc* címmel, a Kiscelli Múzeum *Szárnyalás* címmel rendezett kiállítást a festő figurális munkáiból, a Műcsarnok pedig az egész életműre visszatekintő válogatást helyezte a Második párizsi iskolaként emlegetett művészcsoport kontextusába, *Reigl Judit 100 (Reigl Judit és a Második párizsi iskola)* címmel. A neves francia absztrakt festők mellett helyet kaptak a kiállításon azok a szintén Párizsban élő magyar alkotók is, akik alkotótársai vagy egyszerűen kortársai voltak Reigl Juditnak Franciaországban, és képeikkel mintegy „szegélyezik” ezt a festői életutat.

Reigl Judit életműve egyre ismertebb a hazai közönség számára, elsősorban Maklár Kálmán galerista tevékenységének köszönhetően, aki még Reigl Judit életében több hazai kiállítást szervezett a művészeknek. Reigl festészete eltérő utakon járt párizsi emigrációjának következtében, mint az itthon maradt kollégáié. Egész személyisége szabadsággal volt átitatva. Szabadságvágya vezette újra és újra neki a vasfüggönynek, nyolc sikertelen próbálkozás után a kilencedik kísérlete sikerült, és 1950-ben nyugatra jutott a számára művészeti kalo-

dát jelentő szocreál festészet beindulása elől. Még ebben az évben megfestette új otthonában emblematisztikus képét, a *Csillapíthatatlanul szomjazza a végtelent* (1950). Ezt a képet első pártfogyója és galériáisa, André Breton ajándékba kapta a művésztől megismerkedésük másnapján. Breton nem vált meg tőle egész életében, mert egy eddig még soha nem látott minőséget látott benne, azt ugyanis, hogy Lautréamont *Maldoror énekeinek* életérzése egyedül Reigl Juditnál jelenik meg hitelesen a vizualitás síkján. Bretonnak, a szürrealizmus vezéralakjának, „pápájának” Hantai Simon mutatta be, aki azonnal pártfogásába vette Reigl Juditot, és 1954-ben önálló kiállítást is rendezett neki galériájában.

Reigl a szürrealizmus háború utáni harmadik hullámában az automatikus írás alkotómódszerét azonnal magáénak érezte és fő képpalkotó elvként elkezdte használni festészetében. Az automatikus írás használatával készített képeinek sora szabadította fel számára a gesztust, mint önálló kifejezési formát. Reigl Judit ekkor már nem ecsettel fest. Egy függönykarnis fémrúdjaiból hajlítgatott magának szerszámot, amelyet egész későbbi festészetében használ a festék mozgatására a vásznon. Ez az eszköz olyan mozgulatok lendületes kivitelezésére volt alkalmas, amelyeket ecsettel nem lehet létrehozni. Képeinek felülete ekkor a lemeznyomatok és Max Ernst frottázs technikával létrehozott faktúráihoz válik hasonlóvá. A kar lendületével megcsúsztatott festék dinamikus

fényjelként rögzíti a mozdulat íveit és spirálisait, így Reigl képeinek ez az 1952 és 1954 között készült csoportja színes fénytereiben bevillanó nyomaival egyfajta űr- vagy atomkorszakként is felfogható. Mindenesetre a mikrokozmosz és a makrokozmosz hasonló megjelenítése mindenképp jelen van a képekhez kapcsolható asszociációkban, és a képek címei is erre utalnak: *A világegyetem évgyűrűi* (1954), *Az élet örök nyughatatlansága* (1954), *A semmi szétűzése* (1954), *Villanás* (1953–1954). Ezen képek mindegyike absztrakt megjelenése ellenére ábrázoló jellegű, sőt egyfajta természetelvű naturalizmusként is felfogható, ugyanis ezeken a képeken a mozdulat nyomai hasonlatosak a CERN-ben vagy a Rutherford-féle ködkamrában hagyott elemirészecske-nyomokhoz. Megjelenésükben egyfajta fénynyomok. Ennek az időszaknak a képei a még tetten érhető ábrázoló jelleg miatt szürrealisták. Ott van bennük folyamatosan a tárgyi vonatkozás, amit Breton követelményként állított a szürrealista alkotók elé. Reigl Judit ezt egyre erősebben korlátozónak érezte, egészen addig, míg végül festői továbbfejlődése érdekében szakítania kellett Bretonnal és a szürrealistákkal. 1954-ben Bretonnak írt levelében József Attilától idézi: „Aki dudás akar lenni / pokolra kell annak menni / ott kell annak megtanulni / hogyan kell a dudát fújni.” Egyedül gyürkőzött az anyaggal egy olyan irányban, ahol a kép és a tárgyi asszociáció egyre kevésbé talál egymásra. Így jöhetett létre 1955-re a *Robbanás*-sorozat, ahol a gesztus már végleg elveszíti tárgyi vonatkozásait, és anyagtalan dinamizmusként hozza létre a kompozíciót.

Absztrakt képei lendületből, folyamatosságból, pillanatnyiságból és expresszivitásból építkeznek.

Mondhatnánk, informel képek, de valahogy mégis elkülönülnek a kortárs francia festők munkáitól azzal, hogy kevesebb dekorativitás van bennük, így a rajtuk megjelenő intenzitás jelenidejűséget sugároz, és a néző ezt a történésszerű kifejezést érzi a legerősebbnek a képen. Reigl az automatikus írás használatával egyre inkább szakított a figurálissal, a képvilág gondolatával. Képei sokkal inkább a festői tevékenység és a festői gondolat közvetlen dokumentumaiként kezdtek működni. *Robbanás*-sorozata képein a szétartó irányokat kifejező „festéksávok” határozott ritmust alkotnak szanaszét tartó irányaik ellenére. Ennek az egyre inkább elanyagtalánosodó folyamatnak a folytatása a belső centrumot egyfajta centrális kompozícióval újra megképző *Dominancia központ* címre hallgató képsorozata. Az absztrakt kép itt újra valamiféle tárgyias asszociáció felé mozdul el Reigl festészetében. A központ színeivel a körülötte kavargó mozgás centrumaként újra valamivé válik, de ez a valamiség csupán az egyetlen materiális tulajdonság, amit a kép megidéz, mert a szédületesen áramló örvényben minden más vonatkozás tökéletesen dekodolhatatlan marad (1958).

A következő év képei a mozgást mint egy sokkal zártabb egység tulajdonságát mutatják. Már nem egy centrum körül forog, hanem az egymásra rétegzett mozgásirányok közösen fedik el a centrumot, egyfajta dinamikus foltot képezve. Ez a *Tömbírás*. Képek nagy csoportja viseli ezt a nevet 1959-ből. Itt jelenik meg a címekben az írás kifejezés. Előlép az *automatikus írás* kifejezésből, alkotómódszerből témává. Reigl tömbírásai dinamizmussal rendelkező kiolvashatatlan jelhalmozok, amelyek használatával a festő egyértelműen az absztrakció irányába kormányozza festésze-

tét. Egymásra írt mozgások alkotják a tömböket.

Reigl Judit sokszor alapozatlan vászonra fest, amelyen a festék mint egy lenyomat vagy nyom van jelen. Vásárolt egy színte fátyszerű egyiptomi vásznat, amelyen átütött a festék, így a vászon mindkét oldalán megjelenik a kép. Reiglnek ezért gyakran el kellett döntenie, melyik fele a vászonnak a végleges nyilvános kép, és melyik a kevésbé fontos, amely végül rejtve marad. Ez a döntési kényszer az alkotó módszer utolsó mozzanata a *Folyamatírás* és a *Hidrogén* című képeknél, ahol Reigl a kép mindkét oldalára festett, és az egymással kémiai reakcióba lépő anyagok hozták létre a képet.

Reignél a szín sokszor modellálatlan. Színviszonyok vagy nincsenek a képein, vagy másodlagosak. Egyfajta monokróm színhasznalet jellemzi festészetét. A szín nála inkább a háttérhez képest megjelenő jel, amelynek plaszticitása által erősen kifejezett materiális jellege az egyetlen kifejezőereje. Ez valószínűleg az automatikus írásból mint alkotói technikából ered. Az írás ugyanis olyan folyamat, amelyben a megformált írásjel másodlagos, csak hordozó, egyénített formai konvenció. Az elsődleges az írás pillanatában a jelen idejű gondolat rögzítése az anyagba. Ez a processzus felületnek kezeli az írás helyét. Aki ír, az felületre ír. Aki ír, az nem a jelsozozattal magával alkot teret. Aki ír, gondolati térben mozog, és írásjelei jelentésének van tere. A jelentés követel teret magának. Az írás folyamat. A jel haladása miatt van iránya. Így az időről is szól, a pillanatról, ahol épp tartunk. Reigl Judit képei a pillanat birtoklására törekszenek. Állóképként tárják elénk a pillanatok sokaságát a gesztuson keresztül. A *Folyamatírások* egy képen belül együtt szem-

lélhetővé teszik a különböző pillanatok sokaságának lenyomatait. A nyom mindig arról szól, hogy valamikor valaki vagy valami ott járt, mozgott, festett. Reigl erről azt mondja: „A vásznat úgy fogom fel, mint egy falat, amelyhez az egész testemet a térbe dobom.” Érzékletes meghatározása a festészetnek. A közvetlenséget hangsúlyozza, amelyben a festő teste kontaktál a felülettel.

A festészet Reigl Judit számára intenzíven megélt testiség. Erre utalt Merleau-Ponty is, amikor azt írja *A szem és a szellem* című írása elején: „A festő »a testét hozza« – mondja Valéry. És valóban, nem látjuk, miként lenne képes egy Szellem festeni. A festő, miközben saját testét a világnak kölcsönzi, a világot festménnyé változtatja. Ahhoz, hogy ezeket a transzszubsztancializációkat megértsük, vissza kell találunk a működő, valóságos testhez, amelyik nem a térnek egy darabja, nem egy funkció-nyaláb, hanem a látás és a mozgás összefonódása.” Reigl erről az összefonódásról, a festés folyamatába való visszatérésről mondja: „Én nem állok soha neki. Úgy belezuhanok, beleugrok.” Reignél a test a képkészítés eszközeként jelenik meg; olyan médiumként, amely saját törvényein keresztül dominálja a festményt. Ez a felfogás nagyon aktuális a kor francia művészettelfogásában. Reigl erről így fogalmazott: „Ritkán – nagyon ritkán, bár a festés során előfordulhat – a test pontos tökéletes eszközzé válik. A tudatos és a tudatalatti összeolvad, pusztá szemtanúvá válik, aki meglepődve, sőt áhítattal figyel, ahogy az Univerzális, az Időn kívüli – az Időtlen, amilyen én is vagyok – betör az Itt és Mostba.”

Reigl Judit festészetének lényegét úgy is összefoglalhatnánk: a test megidézése energiá-

kon keresztül. A gesztus, mint a festészeti kifejezés leganyagtalnabb és egyben legenergikusabb nyoma. Szinte semmi mást nem formál meg, csak a mozgás út-vonalát és dinamizmusát, amely maga után hagyta. És miközben Reigl folyamatosan a gesztus elanyagtalánításával van elfoglalva, nem-ábrázoló képeinek gesztusrendszerében mégis feltűnik a figura. Maga is meglepődve veszi észre. Küzd ellene, de végül elfogadja, és a hatvanas évek végén egy sorozatot fest *Ember* címmel. A hatalmas gesztusok emelkedő figurává állnak össze a vásznon. Mindezt az ösztön és a tudatalatti számlájára írja. Ez az irány festői elképzelései között nem szerepelt. Ezek az emberképek (*Homme – Férfi*) monumentális ábrázolásai az embernek. Emelkednek, fej nélküli Archaikus Apolló-torzóként combjaikkal és felsőtestükkel teljesen kitöltik a képmezőt. Ágyékuk gesztusrendszere fekete madárként csapja szét szárnyait a lágyékot kirajzolva. Monumentális héroszok emelkedőben. A tudatalatti mélyrétegeiből törnek elő és formálódnak domináns dinamizmusokká. Életerőtől duzzadó univerzális alfák. Mellkasuk mint egy paraván takar ki minden mást a képmezőből. Gigantikus állványzatok. Michelangelo ítélkező Krisztusának rokonai. Ha hihetünk Reigl Juditnak, ezek az alakok önkéntelenül bontakoztak ki a képein automatikus gesztusaiból. Érdemes felfigyelni arra, hogy míg e sorozat tagjai minden esetben energiakitörésként fogalmazzák meg a figurát (*Ember*, 1967), az ugyanebben az időszakban festett – és a múcsarnokbeli kiállításon is látható – *Éva* (1967) sokkal statikusabb és konvencionálisabb ábrázolási toposzokat használó mű. Sokkal rajzoltabb, kevésbé adja a gesztusrendszerből kibontakozó test érzetét.

A hetvenes évek elején néhány figuratív képét nyomódúcnak használja. Vízrel lemosható akrilfestékkel befesti a vásznat, majd erre a már említett laza szövésű, áttetsző egyiptomi vásznat ráteríti és lefrottácsolja a képet. A laza vásznon átüt az akrilfesték, így a vászon mindkét oldalán szemlélhető kép jön létre. Ezek a képek transzparenciájukkal vizionárius erővel bírnak. A Kiscelli Múzeumban rendezett kiállításban ezek a vásznak lógtak két sorban a főhajóban, mint hatalmas zászlók. Az installáció valóban birtokba vette a teret. A hajdan volt templomhajóban az egy irányba emelkedő monumentális figurák egyfajta elégiaként szólaltak meg az emberről. A sorozat címe: *Lepel – kódfejtés* (1972–1973). Ritkán látni ilyen jó installálását képeknek. Itt a magasban lógó vásznak rétegei még jobban elanyagtalánítják az amúgy is csak nyomokból felépülő figurát. Emelkedés és transzparencia. Lelkek sokasága. Az emelkedés, szárnyalás szellemi vagy lelki mozgása amúgy is több sorozatában foglalkoztatta Reigl Juditot. Erre a jelentésre lett figyelmes 2001. szeptember 11-én is a tornyok mellett zuhanó emberi testek látványa közben. Állóképként az irány megfordítható és emelkedésnek is érthető. Különös példa erre a kiállítás 17-es számú képe, a *New York 2001. szeptember 11.* erősen gesztikuláló figurája. Mozdulata a türkizkék térben mintegy a felemelkedés barokkból jól ismert pátoszformáját idézi meg. A figura képmezőből való kitünése felfelé a szabadság, a megszabadulás egyetemes kifejeződése, még ha karjainak csonkoltsága esendőségjelként is érthető. De mindez úgy van komponálva, hogy a kar eltűnésének oka akár a képszél közelsége is lehet. Hogyan fordítható át a zuhanás emelkedéssé? Talán ez az

a kérdés, amely megfogalmazódhat bennünk, végigtekintve ezen a Reigl Judit figuratív műveiből rendezett bensőséges tárlaton.

Kifejezésüket tekintve az *Egy test többes számban* című képek is ebbe az irányba mutatnak. Az egyén/egyedi és az egyetemes egysége. Az emelkedés mint egy irányba átlényegítő, így közösségtelertető folyamat jelenik itt meg. Ezek a kérdések már a '80-as évek végén képek témái Reigl-nél. 2001. szeptember 11. után új értelmet kaptak, és új szempontból, egy új képciklust hoztak létre.

Reigl Judit egész alkotói életében vissza-visszatért a figurához, majd a tárgyaltalan gesztushoz. Festői eszközei ugyanazok voltak mindkét tematikában. Minden az erőteljes gesztusból épült, így nála inkább informelről és action paintingről érdemes beszélni, nem pedig absztrakt festészeatről. Erről a kategorizálásról egyik interjújában úgy nyilatkozott, hogy nem érzi festőként a különbséget figurális és absztrakt között, ő mindig ugyanazt csinálja. (*Haláltánc – Szépművészeti Múzeum, 2023; Szárnyalás–Vol–Flight – Kiscelli Múzeum, 2023; Reigl Judit 100 – Műcsarnok, 2023*)

Csordás Zoltán

Értékfestés

Segédkérdések Tolnay Imre tihanyi kiállítása kapcsán

Harminc év óta, amióta figyelemmel kísérem Tolnay Imre pályáját, nem tudtam magyarázatot lelteni arra, hogy a művész, s éppen ő, a munkáinak miért ad címet. Mire

szolgál a névadási szorgalma? A képzőművészeti anyagokkal dolgozók majd' mindegyikét legtöbbször lebeszélném a művek címmel történő azonosításáról, s így voltam Tolnayval is. S most, amikor készültem e megnyitóra, mivel ismét megtapasztaltam, hogy a kiállítótérbe kerülő művek mennyiben különböznek együttesükben attól, mint amikor magányosan vannak kifüggesztve, a függőben maradt, megválaszolatlan kérdést újrarendeltem.

A műalkotás címei zavarba ejtően sokfélék: hol egzakt leírások, illetve műmeghatározások (pl. *Függőlegesen együttállások*), hol a néző és a szerző közös kulturális háttérének elemét megnevező, a szemlélet befolyásoló, a műtárgy megközelítésének útját meghatározó, az értelmezés megnyitására szolgáló utasítások (*Palatino*); hol pedig a befogadói magatartás elősegítése a céljuk (*Fakított helyek*). Sokszor pedig e három eljárás hibridje (*Emlékek edénye*). Ugyanakkor mindenkor költőiek, érteve ezen egyként a távolságtartó és az intim felhangok használatát is.

Voltaképpen azt nem találtam magyarázottnak, hogy miért fontos Tolnay számára a képművei szavakkal történő megerősítése, jelképiesítése. Miért érzi szükségét a képvilága mellé odaállítani a fluid, pontosságra képtelen szavakat, a többértelmű kifejezéseket? Miért, hogy a művei látható, tapintható anyagai mellé az anyagokra nem jellemző megjelenésű, a matéria természetével nem rendelkező, azokra legfeljebb csak utaló szavakat illeszt? Azaz: milyen képzőművészeti haszna van annak, ha maga teremtette – hogy is mondjam – kristálytisztá látványokat elhomályosítja a szavakkal? Mi az a bárhol is lévő hiány, amit ő érez,

Elhangzott *A kép metafizikája* című kiállítás megnyitóján, a Tihanyi Bencés Apát-ság Galériájában, 2023. október 15-én.

s amely akkor tűnik el, ha címhez juttatja egy-egy alkotását? Mi az, amiről az érzékszervekkel tapasztalható, a valódi képzőművészeti anyagokkal nem képes szólni, csak a pontosságra képtelen szavak mögött rejtőző fogalmakkal?

A sokműfajúsághoz

Tolnay tevékenysége főként grafikai és festészeti keretek között látható. Ugyan triviálisabb lenne arról szólni, hogy a képgrafikus-diplomájú mester mely képzőművészeti ágat nem műveli, róla szólva magam is a *via positiva* határozott útján járok. Ha pusztán e kiállítás félszázánál kevesebb művét számba véve sorolom fel, kiviláglik, ezek mögött mennyi módszerbeli, műfaji, művészetelméleti ismeret áll. Tolnay egyetlen kiállítási térben fényképeket, fényképek nyomán készült nyomatot, festményt mutat be, éppúgy, mint eltérő technikák együttesével készült kisgrafikákat, s éppenséggel egy videofilmet.

A különböző műfajok használata s együtteskénti megjelenítése ugyan mire is szolgálhat? Más-más módon, más-más fókuszálással Tolnay ugyanazt vizsgálja-elemzi, vagy az eltérő eszköz- és anyaghasználat, a másféle képművészeti, illetve alkotói módszer a különfélék együttesének kutatását teszik lehetővé? A többműfajúság pusztán korunk velejárója, azaz Tolnay Imre kulturális örökségének egyik része, vagy annál hangsúlyosabb jelentőségű, strukturális szerepű? A holisztikus látásmódú művész ugyan mindenkor többműfajú, de sokan mások, haszonelvűek lévén, lemondanak erről, hogy kontúrosabbnak tűnjének.

Az anyaghoz

A képzőművészeti alkotás anyag. Az anyagok tulajdonságai által

valószínűleg bármelyik mű: hogy azok miként szolgálják a mű tárgyát, miként minősítik, járulnak a megjelenítéshez, és miféle értelmeket nyújtanak – nem pusztán képzőművészeti probléma, de antropológiai, mi több, világmépi töprengésekhez is elvezet. Hogy Tolnay számára e polivalencia egyben festői feladat, arra több képsorozata is felhívja a nézők figyelmét. A kiállításon leghangsúlyosabban a centrumot képviselő *Értékfestés* ilyen.

Legyen fotó vagy mozgókép, festmény vagy grafika, a művekhez használt anyag, az anyagmegmunkálás és a mögöttük tapasztalható (az emberről és gondolkodásról valló) képzetek *néhány közös jellemzővel rendelkeznek*. Ezek legalább olyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint a művek ábrázata. Ilyen közös jellemzők: a Tolnay-világ sajátosságának gondolható, a felhasznált anyagok által erősen képviselt értékválasztás, a térhasználat és a tériség, a telítettség-üresség és az összerendeződés.

Az *Értékfestés* sorozata modelljei ásványkristályok – lapis lazuli, smaragd, topáz. A vakolattól spród vásznakon akril színfoltok láthatóak, amelyben fel-felsejlik a drágakő szerkezete. A *festői anyagok* (vakolat, akril, vászon), az *ábrázolt anyag* (mint a kristály, vagy máshol a föld, a sár, az olvadó hó) és az *ábrázolat anyagáról* szóló *állítások* (kristályszerkezet, sárga szín) együttesen vallanak a művekről. Az egyazon téridőben érzékelhető képi közlemények összefogottsága, a világ jelentésgazdagsága a Tolnay-képzőművészet jellemzője.

A makroszkopikus látáshoz

A dolgok fontossága úgy hangsúlyozódik, képviseli Tolnay, ha az ember közel hajol hozzájuk. E közelhajolás a tér emberléptékű használata is. Az ember jellemző-

je, hogy a lényegre hogyan is koncentrál: analízissel, szintézissel, távolítással, közelítéssel. E művelet során a lényeget befoglaló közegről is óhatatlanul állítások születnek.

Tolnay a képi motívumát nem választja le a közegtől, mondhatni, mindenkor teresülni hagyja. A tér, amely az egész, leszűkül, benne, ami figyelemre éppen méltó, az csupán részlet. Ami a képen kívül marad, az a kép révén ugyan véleményezett lesz, de róla állításokat közvetíteni pusztán a vélemény képes.

Érdemes megnézni, hogyan fejeződnek be Tolnay képei. Ugyanis nincs befejeződésük: nincs képeret, ami lehatárolná a bentit a kintitől, a kintet lemetszné a bentiről. A műalkotás anyaga egyszer csak elfogy – visszahajol a vászon a vakrámán a festmény alá, a fotópapírban lévő fényre reagáló anyag nem terjed tovább, a Domestos vörösré fakítja a feketét és széttroncsolja a textilszálakat. Hogy ez a saját testisége révén névhez jutó részlet miként is marad fenn az egészben, miként jut a testisége fölöttes jelentéshez, nos, erre nehezen lehetne választ adni – talán ez a rejtelmesség a Tolnay-művek titka?

Összegzésül: negyedik kérdés, az archeológiai szemlélethez

Ahogy a régész hozzájárul a fellelt tárgy megértéséhez azzal, hogy biztosítja a megértetés feltételeit, használja Tolnay a képcímet, a képi motívumokat, a műfajt, a technikát... Hiszen ezekkel vezeti oda nézőjét a műhöz.

Az archeológiai szemlélete archeológiai eljárásokat is igényel – de hiszen Tolnay majd' mindig egyik kiállított műve részlet, töredék, darab, rekonstrukció, kifakult, vagy éppen most van kifakulóban és szétporladóban. Tolnay

képei leletekként ábrázoltak és leletszerűen egyszerűek.

Fragmentális világlátása következménye-e az európai kultúra történelmi szempontjaira ügyelő gondolkodásának, avagy fordítva, nem tisztem eldönteni. Tolnay sem foglal benne állást: egyik esetben ez az ok, másokban ugyanaz már okozatnak tűnik. A székéreké feltörte úton összegyűlt víz tócsájának az értelmet az juttatja-e, hogy benne visszatükröződik az égbolt, vagy az, hogy a víz és égbolt egyé vált kékje a földszínek által válik a világmindenség kékéjévé?

Belátom, a kérdéseim sora inkább engem jellemez, mint a képzőművészt.

Tolnay Imre olyasvalamit tud a sokféleségről, amely révén bármelyik jelenvaló képalkotása (ami szükségképpen apró részlet) hozzáférhetővé teszi az egészet. A megnyitőbeszédem elején önmagamnak feltett tisztázó kérdésemre tehát mi a válaszom?

Tolnay, a címadásai is mutatják, ugyan a nézőt is segíti azzal, hogy a műveinek címet ad, de a műcímeket, továbbá a címadás aktusát a művek leválaszthatatlan részének tekinti. Tekintsük hát képzőművészeti intervenciónak a képvilág szónyelvvilág irányába történő terjeszkedését, olyannak, amely ugyan az avantgárd mozgalmak óta nem ismeretlen, de eléggé nem hangsúlyozott. Tolnay összefüggésekre figyelő mentalitásának következménye a többműfajúsága, a soktechnikájúsága és az összetett algoritmusú gondolkodás. A filozófiai és a tudományos és a művészi és a köznapi elmélkedés számos változata együttes gyakorlásának igénylése. S e magatartást kell látnunk akkor is, amikor relevánsnak találjuk Tolnay képeinek ellentétes fogalom párok mentén történő leírását, azaz a művek jellemzői a rész-egész, a fény-sötét, kint-

bent, profán–szakrális, archaikus–kortárs fogalmakkal elmondható jegyekkel mutathatók be.

Természetesen mindennek a következménye az, Tolnay Imrénének egyetlen eszköze, eljárása, műve sincs olyan, amely ne képviselné, hogy az ember legalapvetőbb sajátossága a párbeszédre való képessége. (*Tihanyi Bencés Apátság Galériája, 2023–2024*)

Géczi János

Könnyű komolyság, komoly könnyűség

Passacalle de la Follie
(Philippe Jaroussky –
kontratenor, *L'Arpeggiata*,
művészeti vezető: Christina
Pluhar)

Az *air de cour*, az udvari dal olyan világi vokális műfaj, amely Franciaországban a késő reneszánsz és a korai barokk idején örvendett nagy népszerűségnek, körülbelül 1570-től 1650-ig. XIII. Lajos király udvarában különösen kedvelték ezeket a műveket, amelyek a vokális szerelmi költészet kifinomult, érzelemgazdag repertoárját képviselték. Nemcsak *udvari* dalokról, de *udvarló* dalokról is szó van tehát. Gálánsan hódító hangvétel, vágyakozás és ostromlás, fájdalom és öröm, nosztalgia, érzékenység, epekedés – ez mind jelen van a művek hangvételében, s azokban a hangulatokban, amelyeket a dalok kifejeznek. A dallamokra nem annyira az énekszólalm virtuozitása jellemző, sokkal inkább a megjegyezhető egyszerűség, a népszerű közérthetőség törekvése. Nem csoda, hiszen ezek a művek némi egyszerűsítéssel késő reneszánsz, kora barokk *slágerek*: olyan magasrendű

muzsikák, amelyek, akárhogy is kerülgetnék a párhuzamot, a mai népszerű könnyűzenének megfelelő fajsúlyt céloztak meg, és hasonló funkcióval is bírtak.

Könnyű és komoly: izgalmasan és különleges módon alakult a zenetörténetben e kettő sorsa. A mából visszatekintve aranykorának tekinthető évszázadokban e kettő nem vált külön: a tánczene a klasszikus repertoár részét képezte, Bach, Händel és más barokk zeneszerzők szvitjeikben a kor tánc típusait dolgozták fel a legnagyobb mesterségbeli tudással és felülmúlhatatlan művészi színvonalon. Mozart és Haydn korában is jelen volt a tánczene a klasszikus szerzők munkásságában, elég a szimfóniák, szonáták, vonósnégyesek menüett tételeire gondolni, de akkor is a kor szórakoztató zenei műfajainak képviselőit emlíjük, ha egy-egy cassatióról vagy divertimentóról beszélünk. Chopin keringői szintén a népszerűség legmagasabb csúcsait képviselték, ugyanakkor kifinomult kidolgozásuk és magasrendű eszköztárak a legnemesebb művészet szintjére emelte őket. Brahms jó barátságot ápolt Johann Strauss-szal, és egy emlékkönyv-bejegyzésben a *Kék Duna-keringő* dallamát idézve, a kottasor mellé firkantotta: „leider nich von Johannes Brahms – sajnos nem Johannes Brahms írta.” Megírta viszont a *Német rekviem* komoly biblikus hangvételű zenéjének szerzője a *Szerelmi dalkeringők* és az *Új szerelmi dalkeringők* vokális valcersorozatait, és persze ő is komponált keringőket zongorára. A könnyű és a komoly tehát hosszú időn át – évszázadokig – nem vált külön, együtt élt, egyazon szerzőgárda alkotásaiként. Ne feledjük, nemcsak Johann Strauss volt az, akinek szakmai kiválóságát, ízlését és zenéjének varázsát nem vonta kétségbe, sőt csodálta egy olyan nagyszámú

zeneszerző, mint Brahms, de később Jacques Offenbach életműve is olyan muzsikusi legnagyobb megbecsülésének tárgyát képezte, mint Claude Debussy.

A nagy elszakadás, könnyű és komoly végleges szétválása a 20. században történt meg. Bartók Béla és Kálmán Imre még ugyanahhoz a tanárhoz, Koessler Jánoshoz járt a pesti Zeneakadémián, sőt a szerény körülmények között élő ifjú Bartók nemegyszer ebédelt is a jómódú Kálmán család otthonában. A *Cantata profana* és *A csárdáskirálynő* szerzőjének munkássága azonban már a zene két egymástól végleg elidegenedett műfaját képviseli. Aligha véletlen, hogy Illyés Bartók-versében ezt olvashatjuk: „Bánatomat sérti, ki léha vigaszt / híz a fülemb; / anyánk a halott – a búcsúzó ne / kuplé-dal zengje; / hazák vesztek el – ki meri siratni / verkli futamokkal?” Komoly és könnyű itt már egy kibékíthetetlen ellentét két pólusaként áll szemben egymással. Még érzékletesebbé válik e tény, ha hozzátesszük, hogy a vers korábbi változatában a „kuplé-dal” helyett egy népszerű operettszerző, Zerkovitz Béla neve szerepelt: „anyánk a halott – a búcsúzó ne / Zerkovitz zengje”. Ezt változtatta meg (a Zerkovitz család kérésére) később Illyés, tapintatból, hogy verse ne sértsen személyes érzékenységet, és legfőképp, hogy ne ossza a „kulturális bűnbak” szerepét egy ártatlan, népszerű alkotóra pusztán azért, mert a könnyű műfaj képviselője. A francia *air de cour* gazdag és végtelenül kifinomult repertoárja még az anyakori harmóniát reprezentálja: azt az állapotot, amikor könnyű és komoly nem csupán békében él együtt, de egyelőre nem is egykönnyen választható el egymástól.

A közelmúltban a Christina Pluhar vezetésével működő L'Arpeggiata régizenei együttes *Passa-*

calle de la Follie címmel CD-antológiát készített az *air de cour* műfaját képviselő kompozíciókból, a világhírű francia kontratenor, Philippe Jaroussky közreműködésével. A 2000-ben alakult L'Arpeggiata hangszerparkja számos különleges instrumentumot tartalmaz, muzsikusai többek közt cornettót, ütőhangszereket, barokkgitárt, barokkhárpát, pszaltériumot is megszólaltatnak, alapítója és vezetője, az osztrák Christina Pluhar például theorbán és barokkhárpán játszik. Akik ismerik a L'Arpeggiata munkásságát, tudják, hogy specialitásuk a különleges repertoár. Akár hanglemlezt készítenek, akár koncertet adnak, a zenehallgató számíthat rá, hogy az együttes biztosan valami rendkívülivel rukkol elő, olyan művekkel, amelyeket másoktól ritkán vagy egyáltalán nem hallani.

Így van ez ennek a lemeznek az esetében is. A hangzó antológia tizenhat dalt sorakoztat fel, s a szerzők névsora máris jelzi, milyen speciális ez a válogatás. Pierre Guédron, Antoine Boësset, Étienne Moulinié, Michel Lambert, Robert de Visée, Henry de Bailly, Gabriel Bataille, Louis de Caix d'Hervelois – ők a szerzők, és bár egy-két név talán ismerős lehet a francia régizeneben járatosabb zenehallgatóknak, bevallhatjuk, ezek a komponisták a magyar koncertéletben ismeretlenek. A szerzők neve mellett jó néhányszor ott szerepel, hogy a megszólaló műalak Christina Pluhar feldolgozása, ami világossá teszi a lemezhallgató számára, hogy azok a kéziratok vagy nyomtatványok, amelyekben ezek a művek fennmaradtak, jelentős rekonstrukciós hozzájárulást igényelnek ahhoz, hogy megszólaltatható mű váljék belőlük. Ez a régizene világában nem ritka jelenség.

A felvételek hangzásvilága a L'Arpeggiata profiljának meg-

felelően előtérbe helyezi a húros és azon belül is a pengetős hangszerek hangszínét, de fontos a cornetto és az ütőhangszerek szerepe is. Az előadások érzékiséget sugároznak, a produkciókat élénk hangsúlyozás központozza, és mindenképpen meg kell említeni, hogy a hangzó antológiában egymást követő darabok közül jó néhányban felszínre kerül a ritmika táncos lüktetése. A L'Arpeggiata muzsikuskárdája virtuóz művészekből áll, előadásmódjuk egyik fontos erénye az a spontaneitás, amely a produkcióknak pillanat szülte jelleget kölcsönöz.

Philippe Jaroussky orgánuma, előadásmódjának virtuozitása és személyiségének formátuma átlelkésíti és étellel tölti meg a produkciókat. A dalokban újra és újra rácsodálkozunk a kontratenor hangadásának könnyedségére, a tónus egységére, az intonáció kristályos tisztaságára, a példátlan technikai magabiztosságra, amely a vokális teljesítményt jellemzi, mindennekefelett azonban a személyiség hasonlíthatatlan, egyedülálló varázsa. Arra a bájra, eleganciára, vonzeróra, érzékiségre, amely Jaroussky énekléséből árad, és persze – ami talán a legfontosabb – arra a mámoros életszeretetre, amelyet egész művészi teljesítménye közvetít. Négy évszázad választa el tőlünk ezeket a darabokat, hatásuk azonban a L'Arpeggiata és Philippe Jaroussky magasrendű művészi együttműködése következtében olyan közvetlen, mintha valamennyi kompozíció a közelmúltban született volna, és mintha a fogalmazásmód, a gesztusvilág nem élne egy hallatlanul magasrendű, kifinomult művészi áttételrendszer eszköztárával. (*Erato*)

Csengery Kristóf

Könnyeden a kárhozatról

A „barbifilm” kapcsán

Ha valaki csak egy hónappal ez előtt is azzal jön, hogy én a Barbi(e)-filmről fogok lelkendezőleg írni, kikacagom. Nem is merem az engem általában közlő orgánumok egyikéhez sem eljuttatni ezt a fogalmazványt, tartok tőle, hogy megfeküdne a gyomrukát a pink ötven árnyalata. Mégis írok róla, egyrészt mert van, aki szerint ez úton sikerülhet felbosszantanom néhány kultúrsznobot (ami már önmagában megéri), másrészt mert szöveget ütött a fejembe egy s más, amit kedvem támadt összegereblyézni. Harmadrészt pedig mert állítólag nem merem felvállalni a Barbi-filmet. De, merem. És nem vagyok hajlandó kiírni azt a szóvégi plusz egy e-t.

Tiszta sor, hogy a film úgynevezett mondanivalója nem egy nagy trouvaille, egy egyszerű mondatban összefoglalható – de nem is ezért kedveljük, ha kedveljük. Ellenben miért? Mert mindenkinek más az az egy mondat. Vagyis a film sok regiszterben működik – ez már önmagában megkülönbözteti a szakmában gyártott blockbusterek legtöbbszörétől –, e szintek és szálak pedig leleményesen vannak összeszőve. Egyszóval: okos film, de úgy, hogy az okosság nem megy a műfaj rovására, és néhány pillanatot leszámítva nem válik okoskodóvá. Akár teljes mértékben el is lehet tekinteni tőle. Lehet dicsérni benne továbbá a szemtelenséget, a körültekintő igényességet (látványban, zenében, színészválasztásban), az ügyesen elhelyezett film- és barbitörténeti utalásokat, vagy a rendezői koncepció következetességét. Tudja ezenfelül azt a bravúrt, hogy úgy gyakorol éles kritikát tárgyával szemben, hogy

nem semmisíti meg, sem nem bántja, hanem még tisztelettel is viseltetik iránta. A magam részéről élveztem, hogy felvonul benne a humor összes válfaja (az alparit kivéve), a csetlés-botlástól a vizuális gegeken és szóvicceken át a finom iróniáig, sőt, az öniróniáig. A film néha explicit módon kiröhögi magát: régen láttam hollywoodi terméket, amely ilyen bátran alkalmaz idézőjeleket. Mások alighanem bőven foglalkoztak azokkal a kritikai meglátásokkal, amelyeket a (poszt)modern nemi szerepekkel, az amerikai társadalom kulturális jellemzőivel, a popkultúrával és egyébekkel szemben fogalmaz meg – miközben nem válik nehézkessé –, de számomra nem ezek közül kerül ki az a bizonyos egy mondat, ami a barbfilm vezérfonalát jelenti.

Hanem az, hogy az idő tesz bennünket valódivá.

Egy olyan – hamis – modern mítosszal ellentétben, hogy az embert az teszi nagygyá, ha felülkerekedik az időn (vö. „halhatatlan” művek, színészi alakítások stb.), vagy legalább sikerül színleg kívül kerülnie rajta (arcplasztikával, photoshoppal, akármivel), ez a film, ha valamit kertelés nélkül és konkrétan odatul a nézők arcába, az az, hogy időből vagyunk, anélkül semmik, és amíg az idő – vele együtt pedig a halál – tagadása és elfojtása mozgat és motivál minket, addig bábok vagyunk csupán. Lehet ezt eltolni a filozófia vagy a filozófálgatás irányába – a film erre is hagy nyitott kaput: hiszen voltaképp ki is játszik kivel? Barbival mi, vagy ő mivelünk, és ha mi időtlen, elrohadni képtelen műanyagbábokká vagyunk-leltünk, akkor velünk ki játszik, stb.? De ez talán mellékes. Hanem hogy ezeken a pontokon, az idő kérdéséhez érve a film – illetve Greta Gerwig rendező – tétovázás nélkül elhajít minden eszközt, és csak magát a

puszta kérdést: az eltagadott halál, a letagadott idő kérdését teszi fel, és köré semmit. Ezt ugyancsak nemigen szokás e műfaj szabályai szerint. A fájdalomcsillapítás kultúrájában, amikor a simaság és befogadhatóság jegyében minden élt és sebhelyet illik eltüntetni (lásd Byung-Chul Han szellemesen megírt esszéit), ez a rendezői döntés és magatartás frissnek számít. Emlékezetünkbe idézhetjük e ponton Nietzsche „utolsó emberét” is, aki éppen érzékenysége miatt lesz érzéketlenné. De nem fontos, hogy őt is ideidézzük, csak megemlítem, a filmhez nem szükséges megátalkodott filosznek vagy filmtörténésznek lenni. Bár úgy jobban lehet élvezni. Ki tudja, miért alakult ez így, hogy kultúránk a konzerválás, az időtől való irtózat jegyében működik. Valószínűleg közrejátszik benne az a jelenség, amit talán disney-izmusnak lehetne mondani, és ami alatt körülbelül a mesehamisítás iparágga tételét értem (lecsiszolt, kimiskárolt, mitikus erejüktől megfosztott, tetszetős mesék termelése, amelyek egy feltételezett gyermeki ártatlanság – lehetetlen – megőrzését tűzi ki célul – és gátlástalanul használja is eszközként). Talán nem véletlen, hogy a második világháború után sikerült ezt a szemléletmódot megalapozni: a „bűnbe esett”, emlékezni nem kívánó előző nemzedékek lemondtak a történelemtől (amely javíthatatlanná vált, irtózatot zsákutcába torkollt), és inkább egy történelem nélküli, mesterséges édenkertbe vetették bízalmukat, amelyben fel lehet nevelni egy naív generációt, az idő borzalmaitól mentes ártatlanságban lecövekelve, hogy a rettenet felidézését és megismétlődését el lehessen kerülni. Ez persze maga is végtelen naivitás, ám ez nem menti az így a világra szabadított hamisságot, amely rajzfilmes háttérként takarja ki a létezés mélységét: ahol nem

lehet lezuhanni egy szakadékba anélkül, hogy viccesen vissza ne pattannánk. Gyermekeként tartani egész nemzedékeket: lehet hatalomtechnikai szempontból rentábilis stratégia, csak éppen emberek utáni embereket termel ki, akik híján időnek, sorsnak, a „saját halálnak”, mint Rilke mondaná, egy szenvedésmentesített világtól szenvednek úgy, hogy még szavuk sincsen rá. A gyerekek világa a 20. század közepéig sosem volt önálló világ, hanem játékaik, meséik a felnőttek nem épp rózsaszín – veszélyekkel, halállal, választásokkal terhelt – világába történő fokozatos beavatás szimbolikus, de általában tapintatos alkalmi voltak. Nagyjából. Mindenesetre nem idegenkedtek a világ sejtelmes, kockázatos, kényelmetlen vagy egyenesen félelmetes aspektusaitól – elég, ha csak a népmesékre gondolunk. A felnőttekétől elkülönülő játékvilág mostanra komplett univerzummá nőtte ki magát (vagy földrészé, amely semmivel nem valószínűbb vagy valótlanabb, mint az igazi műanyag Los Angeles, hogy a filmnél maradjunk). Az iparág, ez az új, virtuális kontinens megalkotta a maga külön univerzumát, ami a valóságot is meggömbösi, átalakítja, időnként pedig felzabálja. A barbikon keresztül megélt és értelmezett világ átfedésbe kerül a miénkkel, és kiszorítja annak valóságát: a munkahelyről távirányított drónokkal leveleznyelt katonai csapás nem több, mint számítógépes játék, távvezérelt, kockázatmentes, vértelen. Játékká lett a világ ezeknek a nemzedékeknek a kezén, és ezzel az alkuval egy füst alatt a valóságról is lemondtak. Hamis játékka ráadásul, ahonnan a valóságig csak papírmáséut vezet. Ezért – ha

ezt a bőven adagolt rózsaszínnel és rendezői brillírozással ügyesen el tudja is leplezni – a barbifilm alapvetően egy kiábrándult és végtelenül kilátástalan film, amely abban az inerciarendszerben, amelyben mozog, nem kínál sem megoldást, sem kiutat, sem reményt. A barbifilm: visszakíváncozás a valóságba; csakhogy az közben elérhetlenné vált, disney-izálódott. Ennek az útnak, a valóság iránti vágyak kifejezése a nemiséghez történő eljutás is (amiről első szinten a film szól), hiszen az legalább az ártatlanság elvesztését vonja maga után. Úgy tesz, mintha minden a nemiség körül forogna, de ez csak az első lépés: a nemiség, a felnöves, az ártatlanság elvesztése elkerülhetetlenül időhöz és elmúláshoz vezet. „Az ártatlanság hosszasan tartó érzése nem egyéb, mint a bűnt (a negativitás erejét) magára venni képtelen gyengeség, amely azért válik bűnössé, mert erényként tünteti fel magát: egy ravasz tehetlenség hatalmas értéket álmodik magának.” (Láng Csaba: *Nietzsche-menet*, Napkút, 2019, 75.)

Az ember végig azon morfondírozik, vajon a stúdió döntnökei ennyire merészek voltak – közönségfilmnek egy kiúttalan filmet kínálni –, vagy egyszerűen nem értették, miről van itt szó, mert a csillámló felszínbe ők is belehabarodtak, a tüzijátékszerű szerkezetbe pedig beleszédültek. Itt mindenki a műanyag kortalanságához képest létezik: az élet hozzávetőleges nyomait egyedül a kiközösített, kifacsarodott, szedett „furcsabarbi” viseli magán.

Hullabarbi pedig nincsen. (*Forgalmazó: InterCom, 2023*)

Nacsinák Gergely András

„Megtérjen és éljen”

Fejlődjön és megszülessen

Így fejezi be az Úr, és várja is, hogy ezekre a szent intelmeire naponként tettekkel feleljünk. Azért, hogy bűneinket megjavíthassuk, meghosszabbítja életünk napjait, hiszen az Apostol is azt mondja: „Nem tudod-e, hogy az Isten türelme töredelemre vezet téged?” (Róm 2,4) Azt mondja ugyanis a jóságos Úr: „Nem akarom a bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen!” (Ez 33,11) (RB Prol, 35–38)

A szerzetesi ebédlőben nemrég arról olvastunk, hogy a naponta hosszú időn át a templomban imádkozó áthoszi ortodox szerzetesek az imádságot a magzati léthez hasonlítják. Úgy vannak jelen a hosszú imádság közben a templomban, ahogyan a magzat növekszik az anyaméhben. Az anyaméhben fejlődő magzat léte a születés reményét hordozza. A születés reménye egy nagyon erős, elemi erővel ható várakozás, amely a fejlődés, az érettség és az önálló életre való képesség fogalmaival is körülírható. Az áthoszi szerzetesek hasonlatát a templom terét áttörve kiterjeszhetjük a monostorra. Ez alapján a szerzetesek úgy vannak jelen a monostorban, ahogyan a magzat növekszik az anyaméhben. A magzat képét vonatkoztathatjuk az egyes szerzetesre, de a közösség egészére is.

A szerzetesi egyéni magzat-lét legfontosabb elemei mind-mind előkerülnek a Regulában. Szent Benedek szándéka szerint a monostor olyan hely, ahol minden megtalálható, ahol minden készen áll arra, hogy egy új életet befogadjon és a fejlődését elősegítse. Az új testvér szándékának vizsgálata, istenkeresésének elmélyítése arra irányul, hogy a monostor méhében mindhalálíg állhatatosan megmaradhasson. Ez a „mindhalálíg” pedig azt a felkészültséget jelenti, amikor a szerzetes Krisztus országának méltó részese lehet, és amikor beleszülethet a mennyei dicsőségbe. Az út kezdete szűk és szoros. Szent Benedek nem titkolja el a szerzetesek elől a nehézségeket. A várandósság időszaka, a magzati lét tartogat komoly veszélyeket, vannak a fejlődésnek akár krízishez is vezető fordulópontjai. Amikor azonban a jó cselekedetek eszközeiről, a monostor zártságáról vagy az előjárók gondosságáról és felelősségéről olvasunk, ezek mögött nem a kirekesztésnek, hanem Isten türelme közvetítésének és a fejlődés továbbmozdításának céljával találkozunk. A szerzetesi élet nehézségein, az alázatosság fokain előrehaladva reményünk egy olyan örök életbe történő beleszületésre irányul, amely életben Isten tökéletes, félelmet teljesen kizáró, örök szeretete uralkodik.

A közösségi magzat-lét az együtt fejlődés lehetőségeinek örömet, de éppen a közösség sokfélesége miatt a veszélyeztetettség fájdalmát is erősen magában hordozza. A monostor mint anyaméh, mint burok veszi körül az odabent élő közösséget. A Regula szándéka szerint a napirend, a felelősség és a feladatok elosztása, a csend, a külvilággal való szabályozott kapcsolat azt szolgálják, hogy a közösség együtt, egységben élje át a növekedés szakaszait. Előfordul persze, hogy a monostor burkán átszűrődnek a hangok. Szó szerinti értelemben egy egyszerű példa az imádság közben felettünk elzúgó repülőgépek. Átvitt értelemben pedig mindannyian tapasztalunk hol hangosabban, hol halkabban beszűrődő, sokszor talán nem is zavaró, de a figyelmet megosztó hangokat. A szerzetesi élet a közösségben éppen amiatt, hogy fejlődésben van, és még nem teljes, kiszolgáltatottságot is jelent. Az alakulóban levő kötődések testvér és testvér, testvér és Isten, közösség és Isten között mind találati felületek, ahol durva sebek

(sértődés, meg nem értettség, bizalmatlanság), de gyengéd gesztusok (meghallgatás, őszinteség, vigasztalás) is kialakulhatnak.

Ha valaki eltávozik a közösségből, a fejlődő magzati lét sérülékenységét, törékenységét tapasztaljuk meg, még akkor is, ha az eltávozás egy megpróbált, beteljesült, hosszú szerzetesi élet végén, természetes módon következik be. A burokból kiváló testvér hiányával fájdalmat hagy a burokból maradó számára. Ez a fájdalom lehet a megerősödés, az érés továbbvezető útja is. A veszteség megérint bennünket, hiszen a saját kiszakadásunkat juttatja eszünkbe, ennek fájdalmas vetületét hozza közel. Végső soron a kiszakadás, a burok elhagyása elkerülhetetlen. Az a reményünk, hogy ez a kiszakadás egészséges születés lesz, amelynek fájdalmait inkább szerzetesi életünk mindennapjai során tapasztaljuk meg és éljük át, s nem a legvégén kell minden nagy fájdalommal egyszerre és rövid idő alatt szembesülni.

Több lelki szerző is hangsúlyozza, hogy a szentírás héber szövegében Isten irgalmassága és az anyaméh szó etimológiailag rokon. Keresztény és szerzetesi életünk burka a befogadó és tápláló isteni irgalom. Reményünk arra irányul, hogy halálunkkal egy új születésben lesz részünk, amikor Isten „meghosszabbítja életünk napjait”, és azt mondja: „akarom..., hogy megtérjen és éljen”.

Utóhang gyanánt idekívánkozik még egy megjegyzés. A Regulában nemcsak arról olvasunk, hogy az irgalmas Isten a szerzetessel tesz valamit, hanem a szerzetesközösség is befogadja Isten irgalmát. A vendégek érkezésekor, egy igen kiszolgáltatott helyzetben, amikor az idegent beengedik a külvilágból a burok védettségébe, ezt a zsoldárverset imádkozzák: „Befogadtuk, Istenünk, irgalmadat templomod belsejében.” (Zsolt 47,10) Azt fejezi ki ez az imádság, hogy a vendég befogadásával gyakorolt tisztelet adó gesztus a megtartó burokként körülvevő isteni irgalom befogadására, az azzal való kapcsolatban maradásra irányul.

NAPLÓ

Augusztus 25–27. között a Pannonhalmi Főapátságban három napra zarándokká, úton lévő társakká váltak művészek, közönség és szerzetesek; a zenei, irodalmi, képzőművészeti, spirituális programokon közelebb kerültek önmagukhoz, egymáshoz és Istenhez. A 19. *Arcus Temporum Kortárs Művészeti Fesztiválon* Győri Noémi és Madaras Gergely voltak a zenei művészeti vezetők. **Joseph Haydn és Arvo Pärt** zenéje adta idén az egymáshoz kapcsolódó időíveket. Az idei fesztivál hívószava – ahogy a Főapátság teljes 2023-as évadának is – a *zarándoklat* volt. Ennek jegyében a koncertek címükben is – *Hívás, Az elszakadás, Az út, Merengés/Szemlélés, Megérkezés* – a zarándoklat egy-egy állomását szimbolizálták. Már a nyitókoncerten is megtapasztalhatta a közönség, milyen az, ha nemcsak fizikai értelemben zarándokolunk, hanem a lelkünk is útra kel. A *Hívás* című koncerten a művészeti vezetők – Győri Noémi és Madaras Gergely – fuvolapárbeszéde nyitotta a programot a Szent Márton-bazilikában, a kortárs észt zeneszerző, Arvo Pärt *Estländler* című művével. Pärt darabjai mellett Joseph Haydn művei szólaltak meg. A nyitókoncert további fellépői **Rohmann Ditta** (cselló), **Fejérvári Zoltán** (zongora), a **Cythera** európai kamarakórus, **Zeke Mihály** vezényletével, valamint az országban először fellépő cseh **Talich kvartett** voltak. A fesztiválon a többszörös versenygyőztes francia klarinétos, **Pierre Génisson**, **Bogányi Bence** fagottművész, **Szóke Zoltán**, a Budapesti Fesztiválzenekar első kürtöse, **Clara Dent-Bogányi** osztrák oboaművész; az idén hatvanéves **Liszt Ferenc Kamarazenekar** és a pannonhalmi Bazilika karnagya, **Kiss Zsolt** orgonaművész okozott felejthetetlen pillanatot. Az egyik legkülönle-

sebb koncertet szombaton napnyugtakor tartották. Az *út* címet viselő hangversenyen a Boldogasszony-kápolnából indultak és a Bazilikába érkeztek meg a résztvevők; a Millenniumi-emlékmű alatt a Cythera európai kamarakórust hallgathatták meg. A sétálós koncertet *Pärt* altatója, a *Kuss kuss kallike* zárta. A másik zenei kuriózum a hajnali koncert volt. A Bazilika ónixablakán át beszűrődő első napsugarakat csodálhatta a közönség a *Merengés/Szemlélés* című hangversenyen. A teltházas koncertek mellett nagy érdeklődés kísérte **Bősze Ádám** zenetörténész (a fesztivál idei házigazdája) előadását is. A zenetörténész az Esterházy-udvar egyházzenei életéről és Haydn szakrális kompozícióiról beszélt. A koncerteket az irodalmi díszvendég, **Barnás Ferenc** felolvasása indította. Az író **Bazsányi Sándor** esztéta kérdezte írói munkásságáról, életútjáról és arról, hogyan kötött ki a regényeknél. Egy utcazenész mindennapjairól szóló, *Bagatell* című regénye különleges felolvasószínházi előadáson elevenedett meg. **Seress Zoltán** Jászai Mari-díjas színész tolmácsolta az író szavait, miközben **Győri Noémi**, **Rohmann Ditta** és **Pierre Génisson** adott zenei aláfestést. Az előadásba a közönséget is bevonták, akik úgy érezhették, maguk is talán a furcsa figurák közé tartoznak, akikkel a regény főhőse nap mint nap találkozott. A zenei és irodalmi mellett a képzőművészeti programok jelentették az Arcus harmadik pillérét. A fesztiválon egy különleges performatív alkotással a Képzőművészeti, valamint a Színház- és Filmművészeti Egyetem hallgatói megmutatták, milyen mélységei és dimenziói vannak a zarándoklat fogalmának. A fesztiválon nyílt meg **Tompai Noémi** kiállítása. Az intermédia szakos hallgató több éve járja a Szent Jakab-zarándokutat, amelyről alkotásaival mesélt. Az Isten zarándoknépeként járt út volt a témája *Az egyház zarándoklásai* beszélgetésnek. **Várszegi Asztrik** emeritus főapát, **Kisnémet Fülöp** bencés szerzetes és **Dejcsics Konrád** atya azt boncolgatták, miként verhetne gyökeret az Egyházban a Ferenc pápa által meghirdetett szinodális gondolkodás, amely a találkozáson, az egymás meghallgatásán és az együtt járáson alapul. *A fesztivál a lélek és az emberi közösség különleges mélystruktúráiba vezetett el bennünket. Mélységekbe, miközben persze játékosságnak is akadt hely. Mindez pedig egyedülállóan magas szintű művészi előadásokban* – összegezte élményeit Dejcsics Konrád atya, a fesztivál igazgatója. *A zene és a többi művészeti ág egymásba hajlott, reflektált és inspirált, összevegyíthetetlenül és szétválaszthatatlanul egy művészi és gondolati történetet létrehozva.*

Különböző tanév-előkészítő konferenciákkal, a diákothonba való be- vagy visszaérkezéssel, a szülőktől történő búcsúzással, régi/új találkozásokkal és szeptember 3-án a tanévnyitó (*Veni Sancte*) szentmisével elkezdődött az új tanév a gimnáziumban. Az igazgató, **Juhász-Laczik Albin** atya buzdításában idézte tornatarának mondatát: *Tudod, a futásnál kevés csodála-*

*tosabb dolog van. Képzeld csak: minden egyes lépéssel legyőzheted önmagadat. Több lehetsz újra meg újra annál, ami addig voltál. Ehhez az atya hozzátette: Minden pályának a mottója ez. A mai napnak éppúgy, mint az egész életünknek. Hát ebben lehetünk útítársai Jézusnak. Bárhová viszi is a lépteinket. Megemlékeztünk iskolánk július végén elhunyt olasztanáráról, **Korompai Eszterről**, aki életének utolsó heteit itt, a Szent Adalbert Otthonban töltötte, mintha hazajött volna. Azt kérjük Istentől, hogy az Ő végtelen ereje vegye át minden emberi erőfeszítés helyét.*

A gimnázium Disztermében 8-án a **Makám Kvartett** adott koncertet *Senki sem árva* címmel kortárs költők megzenésített verseiből. Az együttes alapítója és vezetője, **Krulik Zoltán** 1970-ben itt érettségizett, ezért ez az est előkészítette a másnapi ünnepést is. Szeptember 9-én *Centenáriumot ünnepeltünk* a Pannonhalmi Főapátságban. 1923. június 24-én alakult meg hivatalosan a *Bencés Diákszövetség* Pannonhalma és Budapest központtal, amikor **Bárdos Remig** akkori pannonhalmi főapát aláírta az alapszabályt. A Bazilikában a jubileumi ünnepi szentmisén **Cirill főapát** úr – aki maga is bencés öregdiák – hangsúlyozta, hogy a jelenlévőket az evangéliumon és az Istenbe vetett hiten túl a bencés iskola is összeköti. *Bencés iskolai múltunk közös élmény, személyes életünk és fejlődésünk meghatározó szakasza, de egyben egymásért, a társadalomért, az egyházért érzett felelősségtudatunk, elköteleződésünk forrása is, majd a továbbiakban kifejtette, hogy a bencés diákok közösségei az egyház sejtjeivé szeretnének válni, olyan közösséggé, ahol abban segítik egymást, hogy Isten Lelke uralja szívüket, és átforgalmazza életüket. Abban támogatjuk egymást, hogy a bűnös életmód és a gonosz cselekedetek eltűnjenek, és a szeretet, alázat és békesség vegye át a harag, irigység és viszály helyét: ahol szomorúság helyett öröm támad a szívben, és az arc visszatükrözi a mennyország fényét.* A szentmise után a Gimnáziumban folytatódott az ünnepség. Cirill főapát úr, a Bencés Diákszövetség fővédnöke felidézte a szervezet elmúlt száz évének fontosabb állomásait az alapítástól kezdve az egyházi iskolák államosításával járó kényszerű szüneten át az illegalitás éveiben zajló lassú építkezésen keresztül egészen az 1989-es újjraalapításig. Arra hívta a jelenlévőket, hogy egyéni életükben és társadalmi elköteleződésük során dolgozzanak a keresztény, bencés szellemiség kibontakozásán. *Adja Isten, hogy a közös gyökerek miatt képessé váljunk nemes és jó célok érdekében együttműködni, adott esetben akkor is, ha különböző beállítottságú emberek vagyunk.* Az ünnepségen beszédet mondott **Latorcai János**, az Országgyűlés alelnöke, akinek unokája jelenleg a Gimnázium tanulója, és fiai is itt végeztek. *Az itt töltött idő nemcsak korszerű tudással vértette fel őket, hanem jellemüket is megedzette, és olyan értékes emberi kapcsolatokat adott számukra, amelyek mind a mai napig elkísérik őket, életük meghatározó részévé váltak.* Az egykori győri bencés diák, **Szijjártó Péter** kül-

ügyminiszter video-üzenetet küldött, amelyben hangsúlyozta: olyan útravalót kapott alma materétől, amely a mostani válságok közepette is iránymutató. Fontos, hogy legyen egy erős erkölcsi horgony, *amely a legnehezebb, legnagyobb, leghevesebb viharokban is megtartja a hajót, és amely erkölcsi horgony segít abban, hogy ne tévesszük el az irányt, mindig tudjuk, honnan jöttünk. Mindig tudjuk azt, hogy milyen értékekre kell alapítani azokat a döntéseket, amelyeket nehéz körülmények között hozunk meg.* **Vizi E. Szilveszter**, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnöke, budapesti bencés öregdiák arról beszélt, hogy a szövetség immár száz éve gyűjti össze azokat a diáktársakat, akik változatlanul vallják, honnan jöttek. Mint mondta, nagy büszkeség, hogy eddig tíz bencés szerzetes volt az MTA tagja, és jelenleg az Akadémia 365 fős tagságában több mint tizenöt volt bencés diák van. **Gereben Ferenc**, az *Elszálltak, hajh, mind az évek...* című iskolatörténeti memoár szerzője az újraindulásra emlékezett. A köszöntők után a jelenlévők **Juhász-Laczik Albin** atya, a Gimnázium igazgatója (és egykori diákja) előadását hallgathatták meg a bencés nevelésről. Ezt követően bemutatták azt a filmfelvételt, amely a Gimnázium építéskor készült. A mintegy nyolcvanéves archív anyagot az egykori bencés diák (aki 1947-ben érettségizett az első itteni osztályban), **Vízkelety Imre** özvegye adta az iskolának. Az ünnepségen **Hardi Titusz** atya, a Pannonhalmi Főapátság oktatási főigazgatója beszélt a bencés iskolák múltjáról és jelenéről, majd bencés öregdiákok – **Juhász-Laczik Albin** atya, **Takács Péter** egészségügyért felelős államtitkár és **Tóth András**, a Gazdasági Versenyhivatal elnökhelyettese – mesélt arról, hogy mit adott nekik a bencés nevelés. A kerekasztal-beszélgetés után **Nógrádi László**, a Bencés Diákszövetség elnöke a Szentlélek segítségét kérte. *Adjon erőt, bátorságot, bölcsességet, hogy a következő években a bencés iskolákban kapott értékek mentén erős hittel részt vállaljunk Európa és hazánk újra-evangelizációjában.* A Főapátsági Könyvtárban megnyílt a szervezet elmúlt egy évszázadáról szóló kamarakiállítás, amelyet **Ásványi Ilona** könyvtárigazgató állított össze. Már nem tudott részt venni az ünnepségen **Szelle Zoltán** öregdiákunk (aki 14-én Budapesten elhunyt): ő az 1939-ben indult első osztályunk utolsó olyan diákja volt, aki már az első tanévtől itt tanult a Gimnáziumban.

Szeptember 20-án kora délután érkezett Magyarországra a Főapátság meghívására **I. Bartholomaiosz** konstantinápolyi egyetemes pátriárka. A repülőtéren többek között **Cirill főapát úr**, a Főapátságban pedig a bencés szerzetesközösség fogadta, majd iskolánk diákjaival találkozott a Gimnázium Dísztermében. Ott őszintén mesélt életéről, törekvéseiről, és arról is, hogyan került közel a hithez. A fiatalágot nem csak az egyház jövőjének, hanem élő jelenének is nevezte. Őszintesége – ahogy fogalmazott – baráti jótanácsként arra hívta a

fiúkat, hogy szeressenek dolgozni, becsüljék meg az időt, és töltsék hasznosan. Majd az ókori görögök tanácsát ajánlotta figyelmükbe: *Semmit mértéktelenül!* Másnap délután Őszentsége találkozott a bencés szerzetesközösség tagjaival. 22-én került sor a Díszteremben a *Nemzetközi Ökumenikus Konferenciára*: „*Keresd a békét és járj utána!*” címmel. A délelőtt folyamán **Cirill főapát úr** rövid köszöntője után **Michael Wallace Banach** c. érsek apostoli nuncius olvasta fel **Ferenc pápa levelét**, amelyet ennek a konferenciának a résztvevőkhöz írt (megjelent a Szemle előző számának nyitószövegeként). Ezt követte **Balog Zoltán**, a Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Egyházkerületének püspöke, a Zsinat lelkesi elnöke, majd **Fabiny Tamás**, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke és **Semjén Zsolt** miniszterelnök-helyettes köszöntője. Ezután következtek az előadások: Őszentsége **I. Bartholomaiosz** konstantinápolyi egyetemes pátriárka előadása; **Antoine Kambanda** bíboros, kigali érsek (Ruanda); **Cesare Zucconi**, a Sant’Egidio Közösség főtákarja (Róma). Majd két könyv bemutatójára került sor: *Béke, megbékélés és teremtésvédelem (Bartholomaiosz ökumenikus pátriárka globális kezdeményezései)*, valamint *Tevékeny részvétel a közösségben (Ökumenikus tapasztalatcsere a szinodalitás lehetőségeiről. Nemzetközi konferencia a Pannonhalmi Főapátságban, 2022)*. A Bazilikában ezt követően a napközi imaórát imádkoztuk el közösen. Az ökumenikus konferencia délutáni szekciója a békekeresésről szólt a vallási konfliktusok, teológiai viták tükrében, egzisztenciális megközelítéssel. Ekkor a következő előadások követték egymást: **Samuel Lauras** OCSO Nový Dvůr-i apát (Csehország); **Peter John McGregor** teológus (Catholic Institute of Sydney, Ausztrália); **Molnár Antal** DSc, a Pápai Történettudományi Bizottság tagja, az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet igazgatója; **Visky András** író, egyetemi oktató (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia). (Az előadások szövegei külön kötetben jelennek majd meg.) A szünet után kerekasztal-beszélgetés következett: **Fekete Károly** tiszántúli református püspök, egyetemi tanár (Debreceni Református Hittudományi Egyetem), **Samuel Lauras** trappista szerzetes, Nový Dvůr-i apát, **Peter John McGregor** ausztrál teológus, **Johannes Oeldemann**, a Johann Adam Möhler-Intézet igazgatója (Németország) és **Orosz Atanáz** görögkatolikus püspök, a Miskolci Egyházmegye vezetője részvételével, amit **Görföl Tibor** főszerkesztő (*Vigilia*), egyetemi docense (Pécsi Tudományegyetem) moderált. A válaszokból kirajzolódott, hogy a valódi béke és a szent csönd termékeny, megtisztít; a béke a szeretet és az igazság egymásra találása, a szó (*shalom*) biblikus használatában dinamikus fogalom, a szeretet áramlásával van tele, és mindennekelőtt Jézus a forrása. Erősen polarizált világunkban a békét mozdítja elő egymás

alázatos szívvel történő megértése, a közös pontok keresése, a személyes találkozások preferálása. A béketeremtő tevékenység kulcsa a felülről jövő béke kiesdése, a szív imája, a szentség ambíciója, a Krisztusban lévő érzület elsajátítása. A konferenciát követően Bartholomaiosz konstantinápolyi egyetemes pátriárka ökumenikus vesperáson vett részt és beszédet mondott a Szent Márton-bazilikában. A liturgiát **Antoine Kambanda** bíboros, kigali érsek vezette angol nyelven. Az énekek és az imádságok magyarul és latinul hangzottak el. Jelen voltak a testvéregyházak meghívott püspökei, valamint lelkipásztorai is. Másnap (szombaton) délelőtt Őszentsége találkozott az exarchátus papságával, előadást tartott nekik a papság küldetéséről. Délután pedig ellátogatott Bakonybélbe, a Szent Maurícusz bencés Monostorba, ahol ezen a napon (24-én) ünnepelték Szent Gellért ideérkezésének centenáriumiát. Találkozott Őszentsége a szerzetesközösség tagjaival, a Vesperás végén áldást adott, majd visszatért Pannonhalmára. Másnap (vasárnap) a Szent Márton-bazilikában az Isteni Liturgián elnökölt, beszédet mondott (a szöveg olvasható jelen Szemle-számunk elején), a végén pedig antidóriumot osztott. Az eseményen részt vettek a Metropólia és Exarchátus hívei, valamint a bencés szerzetesközösség tagjai is. Délután Őszentsége Budapestre utazott az ottani programokra, elsősorban a Közszolgálati Egyetem dísztermében másnap sorra kerülő *Együtt a közös otthonért* Ökumenikus és Vallásközi Teremtésvédelmi Konferencián tartandó előadása érdekében (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Közszolgálati Egyetem szervezésében). **Cirill főapát** úr a következőképpen foglalta össze az átélteket: *Közösen álltunk 800 éves bazilikánkban az Úristen elé. Katolikus bíboros, egy evangélikus püspök és egy református püspök együtt celebráltak egy olyan vesperást, ahol jelen volt Bartholomaiosz egyetemes pátriárka, aki szentbeszédet mondott, áldást adott. Számomra ennek fontos jelértéke van.*

- A Gimnáziumban a tanárok és diákjaink közösen vettek részt a tanévkezdő *rekollekción*, 25–26-án. A Főapátság programjainak éves hívószavához igazodva a *zarándoklat* témájában mélyültünk el. A rendhagyó lelkigyakorlatot hosszabb tervezés, szervezés és előkészítés érlelte ki, és vasárnap este a Bazilikában közös indító imádsággal, énekléssel kezdtük el. A hétfői napon saját élményt szereztünk a zarándoklatról. Tanárok és diákok nyolc eltérő, hosszabb vagy rövidebb útvonalon haladó, gyalogos vagy kerékpáros, különböző jellegű (például máriás, barátokútjás, életutas, teremtésvédelmi, teljesítménytúrás) zarándokút vonal közül választhattak. A bejárt útvonal mentén több „állomás” beiktatásával haladtak a zarándokok (párban beszélgetve, egyénileg csendben vagy kisebb csoportban). A stációknál szentírási részletek és elmélkedések felolvasása, imádságok, énekek, megosztások, találkozások építették meg a zarándoknap lelki ívét. Közben

„tarisznyából” étkeztünk. Visszaérkezés után „terített asztalnál” vacsoráztunk. Este a Díszteremben mozibemutatót vetítettünk részt (*The way*). Másnap délelőtt a diákok először osztályonként osztották meg (a különböző csoportokban átélt) külső és főképp belső élményeket (ugyanazt tették a tanárok is maguk között), majd műhelyfoglalkozások vitték tovább a rekollekció témáját, amit öregdiákok és felkészült végzős diákjaink vezettek kisebb csoportoknak, sokféle változatos formában. Délután jutott idő a mozgásra és a sportolásra. Az egész rekollekciót a második nap este a Bazilikában közös szentmise zárta. Ezen Cirill főapát úr vezetésével egy számkra kedves zarándok, Szent Gellért élettörténetét felidézve adtunk hálát a közösen bejárt utakért.

A Zene világnapja kapcsán a Bazilikában **Király Csaba** orgonaművész (a Magyar Liszt Ferenc Társaság elnöke) adott hangversenyt, ahol *Bach és Liszt* jelentős orgonaműveiből játszott 29-én. Aznap este a Gimnázium Dísztermében **Szepesi Zsolt** olajipari mérnök (volt diákunk) *A norvég olajipar és az energiaátmenet* címmel tartott előadást. Az előadó a norvég állami olajipari cég, az Equinor mérnöke. Az előadásban a 21. század egyik legégetőbb kérdésére, az energia-átmenetre kerestük a választ a fenntarthatóság, megbízhatóság és költséghatékonyság jegyében a norvég állami energiacég példáján keresztül.

Az idei első **nyílt napot** a gimnáziumban október 7-én tartottuk, hogy a jelentkező vágyók diákjainkkal történő személyes találkozással, óralátogatásokkal megismerhessék diákothonos iskolánkat. Ugyanezen a napon tartottuk az **Alumni kosárpályát** a Tornacsarnokban, ahol a korábban érettségizett osztályok vállalkozó csapatai mérhették össze még meglévő kosárlabda-készségüket. Október közepén tartottuk a Bakonyban az **őszi tájfutást** vállalkozó diákjainknak.

A Gimnázium Galériájában 13-án **Véssey Gábor** rajzaiból nyílt kiállítás *Rajzok a Bibliához* címmel. A kiállítást **Csordás Zoltán** festőművész, gimnáziumunk tanára nyitotta meg: *Véssey képein a történések az emberrel történnek, az ember történései, aki egy szürreálisan valószerűtlen viszonyokból szótt, sokszor szinte csapdaszerű geometrikus térben próbál boldogulni.*

Iskolánknak 2006 óta van **testvériskolai kapcsolata** a csíkszeredai Segítő Mária Római Katolikus Gimnáziummal. Évente legalább egyszer találkoznak diákjaink, hol Erdélyben, hol Pannonhalmán. Idén a csíki diákok jöttek el hozzánk. Egy hetet töltöttünk együtt. Ismerkedtünk, barátságokat kötöttünk, és a régiéket ápoltuk. Közben sokat kirándultunk (Szigliget, Győr, Pozsony, Zirc), de a személyes találkozók voltak a legfelemelőbbek. Vendégeink pár napra felkeresték a pannonthalmi diákok otthonát is, és családjaikkal együtt szerveztek programokat.

A Gimnázium Dísztermében tartották 19-én diákjaink a megemlékezést az **október 23-i** forradalomról, majd másnap a taní-

tás után hazautaztak az őszi szünetre. Este pedig a fiúk egy része és a testvériskoláinkból érkező vendégeink a tornacsarnokban báloztak együtt. A *Pannonhalmi Diákbál* régi hagyományát négy éve élesztettük újjá; a felhangzó zene egy részét diákjaink élőben szólaltatják meg.

Október végén (már az iskolai szünetben) lehetőség nyílt egy újabb *lelkigyakorlat* tartására, ahol a *csend*, az *imádság* és a választott helyszínek *terének* kapcsolatait tapasztalták meg a résztvevők **Dr. Palotai Gabriella** pszichiáter és **Bokros Márk** atya vezetésével. A hónap legutolsó napjaiban pedig a bencés szerzetesek *közösségépítő napokon* vettek részt **Fedor István** pszichológus, szervezettefejlesztő tréner vezetésével.

Hirka Antal

Néhány szerzőnkőről

BEREND ZSUZSA – szociológus, University of California, Los Angeles. Budapesten a Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett, majd a New York-i Columbia egyetemen doktorált. 1996 óta a UCLA-n (University of California, Los Angeles) tanít. Az elmúlt másfél évtizedben empirikus módszerekkel az amerikai béranyaságot kutatta. Több cikket publikált szociológiai és antropológiai folyóiratokban, önálló könyve (*The Online World of Surrogacy*) 2016-ban jelent meg a Berghahn kiadó gondozásában.

HAVASI ÁGNES – irodalomtörténész, könyvtáros, szerkesztő; Budapest.

KAPITÁNY BALÁZS – szociológus, demográfus 2000 óta a KSH Népeségstudományi Kutatóintézetben dolgozik kutatóként. Fő kutatási területe a termékenység és a gyermekvállalási magatartás változásai Magyarországon.

KISDI BARBARA – kulturális antropológus, orientalista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének docense, három leány édesanyja. Kutatásainak középpontjában a szüléskultúrák, a kritikai szülésmozgalmak, a szülés rehumanizációját célzó társadalmi gyakorlatok, a gyermekszülésről való gondolkodásmódok és a gyermekszüléssel kapcsolatos specifikusan differenciált tapasztalatok állnak.

KŐSZEGHY MIKLÓS – ókortörténész, egyetemi docens a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájában.

KRUZSLICZ TAMÁS – magyar mint idegen nyelv tanár, nyelvész. 2013-ban végzett az ELTE BTK magyar, német és magyar mint idegen nyelv MA szakon. 2013 és 2019 között az eisenstadti Fachhochschule Burgenland, 2018 és 2023 között a Ljubljani Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító és Általános Nyelvészeti Tanszékének magyar nyelvi lektora. 2023 őszétől az Oszakai Egyetem Magyar Tanszékén dolgozik szintén anyanyelvi lektorként.

RAINER-MICSINYEI NÓRA – szabadúszó színésznő, humorista és forgatókönyvíró, akinek munkái a függetlentől a klasszikus színházon és stand upon át a filmekig terjednek. Készülő DLA-dolgozatában a kortárs magyar filmek nőképpével foglalkozik. Első nagyjátékfilmjét (*A legjobb dolgokon bőgni kell*), amelynek nemcsak főszereplője, hanem forgatókönyvírója is, 2021-ben mutatták be a Szarajevói Nemzetközi Filmfesztivál versenyprogramjában. A film számos nemzetközi fesztiválon szerepelt, 2021-ben a Boszporusz Nemzetközi Filmfesztiválon a főszereplő a legjobb színésznőnek járó elismerést kapta.

RUZA GYÖRGY – művészettörténész-bizantinológus, professzor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az ELTE Művészettörténeti Doktori Iskolájának alapító tagja.

VISKY ANDRÁS – író, dramaturg, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem professzora, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja.

RÉSUMÉ

being born, giving birth

Győző Ferencz: *Eclogue for Christmas*

His All Holiness Bartholomew I, Ecumenical Patriarch (Patriarchal Homily in the Divine Liturgy on the First Sunday of Saint Luke)

András Visky: *“not as the world giveth, do I give”*

According to the evidence of the gospels, Jesus touches upon peace twice in negative terms. In his farewell discourse – carrying on the militant statements of the synoptic gospels –, he contrasts “my peace” with the peace of “the world”. His phrase – “not as the world giveth, do I give” – announces something entirely new; peace obtains its real sense in the deed of redemption and not in the revealing discourse. It does not arise from the temporary relations of domination, and it does not result from counterbalancing power relations either; it is rather a transformative event: the whole of the cosmos is influenced and adorned with meaning by peace. The Redeemer’s descent to death and his return to those of his own are connected by peace: the greetings of his departure and arrival. His mission gets its original and ultimate meaning in peace. My presentation propounds the question: what can be peace’s divergent meaning – namely that of “not as” – today for a Christian and the *sancta ecclesia*, i.e., for the congregation of the called ones?

Miklós Kőszeghy: *Women Surrounding David*

For the author, writers, redactors of the biblical compositions about David, women played a very important role. The question does not focus on which woman why was or might have been important for David. The present paper examines why the composition about him includes the actual woman exactly there and then where and when they appear in the history of David’s long career full of a series of wonderful zenith and profound nadir.

Balázs Kapitány: *Fertility and Fertility-Indicators in Hungary – in European Perspective*

The study briefly describes the fertility situation in Hungary in the period after the turn of the millennium. In addition to the birth-number, other fertility-indicators (TFR, age at childbearing, parity, etc.) are also examined in an international perspective. Using data from a large survey, we also briefly look at the denominational distribution and religiosity of women who have children.

Barbara Kisdi: *The Rehumanization of Childbirth*

The social control of childbirth at all times and in all societies determines the possible mode of childbirth, the functions of those involved in childbirth and the frameworks of interpretation. The holistic view of premodern birth culture has been replaced by the technocratic view of modern birth culture, and today we are witnessing the emergence of a postmodern birth culture that aims at rehumanizing childbirth. The interdisciplinary background of research on childbirth has now made it clear that the safety and experience of childbirth, the optimal development and long-term (social) effects of attachment, and the health effects of the quality of childbirth are not primarily served by invasive preventive interventions made possible by modern technology, but by procedures that maintain the neurochemical balance of the organism, primarily of a psychological nature, in practice emphasizing the quality of human relationships, ensuring the experience of love, cooperation and support. In my study, I briefly summarize the scientific findings that help us to understand the need for the rehumanization of childbirth, and I present the social-historical process in which this paradigm shift takes place.

Anna Bátki: *The Protean Invariant (The concept of family and its formation as reflected in the development of technology)*

The present paper primarily surveys the results and trends of cure-technology of the last few years in terms of family, birth, and child-expectancy. Of course, the changes – different by countries – of the social and regulating setting influencing these aspects are of similar significance, however, these processes cannot thoroughly be covered here.

Zsuzsa Berend: *Money or Altruism? Surrogacy in the United States*

The following article examines US surrogates' views about the role of money and altruism in the assisted reproductive practice of surrogacy. Based on a decade-long ethnographic study of the largest public surrogacy support forum (www.surromomsonline.com), the article argues that, over time, surrogates' online discussions lead to the crystallization of a few important definitions related to third-party reproduction. Surrogates came to understand the necessity of careful contractual negotiations and detailed contracts as a way to forge agreement with intended parents about embryo transfer practices and pregnancy termination in case of abnormalities. Surrogates also came to define payment as compensation for pain and suffering during the surrogate pregnancy and the relationship with the intended parents as essentially a gift relationship in which the parties develop a friendship that, ideally, lasts beyond the birth. Surrogates emphasized the coexistence of the monetary and emotional rewards of surrogacy, and rejected notions that the ultimate motivation for it is financial. They insisted that altruism is not the opposite of payment and that neither pregnancy nor babies have a price tag; surrogacy entails sacrifices and risks that cannot be reduced to and expressed in monetary terms.

Birthe Mühlhoff: *Lectures (With regard to the rows of seats)*

Ágnes Havasi: *The Enhancement of Love*

The short reminiscence commemorates Endre Török (1923–2005), an outstanding literary historian, university professor and scholar of Eötvös Loránd University (Budapest), who was born 100 years ago.

Nóra Rainer-Micsinyei: *Mother-wound*

The most important aim of this article is to investigate how the last two films of the Mundruczó–Wéber duo talk about motherhood and birth, and to what extent the female gaze is evident in them.

Tamás Kruzslíc: *A Literary Pilgrimage (Miklós Radnóti in Piran)*

In August 1927, Miklós Radnóti spent a period of almost one month on the coast of the Adriatic Sea. During his visit he put down his impressions and poetic ideas in his notebook. Among others, he gives an eye-catching account of the crucifix he saw in the baptistry of the Parish Church of Saint George in Piran. Four of his poems can be related to his Adriatic vacation. The present paper surveys the circumstances of the journey, and then details the experiences and the places of interest the poet recorded in his notes, it highlights the phrases used by the poet, and emphasizes how these items foreshadow the texts and imagery of the future poems. The comparison and contrast of the notes and the finished poems trace the development of these poems. This study also offers an introduction to the 14th-century Gothic crucifix, which caught the poet's attention. This paper is meant to revive the memory of Miklós Radnóti's stay in Piran inspiring the readers to go on a literary pilgrimage.

János Schneller: *On Sándor Molnár's Artistic and Intellectual Network – Apropos of an Exhibition*

Sándor Molnár (1936–2022) was one of the most excellent artists of the generation of the Hungarian abstract art after World War II. His art is particularly characterized by his individual form of expression. Up to the present, his

oeuvre has been known by art historians, some art collectors, and a larger circle of students only. Molnár's oeuvre has not been interpreted in a wider context yet. It was impeded by the artist's rather rigid hermeneutic framework, which enforced an interpretation from the point of view of *painter-yoga* as for organizing exhibitions or as for the reception of a work of art. Apropos of an exhibition, the present paper makes an attempt at interpreting the oeuvre.

György Ruzsa: The Unknown Icon with Virgin Mary by Matvey Fedorov Telogreyev (Матвей Федоров Телогреев), Goldsmith in Nizhny Novgorod

The author first and primarily introduces the region of Nizhny Novgorod where the icon was created and refers to the followers of the old believers (old ritualists). The paper briefly discusses the works of the famous ethnographer and man of letters, Pavel Ivanovich Melnikov (1818–1883) as well, who also published under pseudonyms (Andrey Pechersky or Melnikov Pechersky). His writings like documents make known the region's numerous communities of old believers. The author analyses Matvey Fedorov Telogreyev's silver icon cover considering its technique and artistic quality, paying especially detailed attention to the icon's aspects of old believers. The paper focuses on the icon entitled »Theotokos "Joy of All Who Sorrow"« and its silver icon cover made in 1848. Engraved inscription: ВЪСМЪ СКОБЯЩИ[МЪ] РАДОСЬ ПР[ЕЧИС]ТЯЯ Б[О]ГОРОДИЦЫ = The immaculate Theotokos "Joy of All Who Sorrow". Hallmarks: 1.) М Т = М Т = Matvey Fedorov Telogreyev (Матвей Федоров Телогреев). 2.) 84 = 84 zolotniks. 3.) Coat of arms of Nizhny Novgorod: Stag going left. 1848. 4.) В · С = V · S = Venyamin Vassilyev Savinsky (Вениамин Васильев Савинский) assay master. 1848.

Lőrinc Biriszló: "... he change his ways and live" (He should develop and be born)

Poems by Sándor Tatár, László G. István, Tamás Vasas, and William Wordsworth